

TARTALOM

CSALÁDKUTATÁS I.

PAPHÁZI TIBOR – BÉRES ORSOLYA – BARATÉ EDINA – TRIEB MARIANN – SZÉKELY ANDRÁS: PÁRKAPCSOLATOK ÉS GYERMEKVÁLLALÁS A KÜLHONI MAGYAR CSALÁDOK KÖRÉBEN – EGY REPREZENTATÍV KUTATÁS EREDMÉNYEI	7
---	---

BRANISLAV ŠPROCHA: A CSALÁDSZERKEZET ETNIKAI SAJÁTOSSÁGAI ÉS AZ EXOGÁM HÁZASSÁGOK MINTÁZATAI SZLOVÁKIÁBAN	37
--	----

DIASZPÓRAINTERJÚK

„ÚGY ÉREZTÜK, HOGY A MAGYAR EMIGRÁNS SZERVEZETEK VEZETŐI AMERIKÁBAN A MÚLTBAN ÉLNEK, ÉS ELLENTÉTES POLITIKAI CÉLJAIKKAL SZÉTFORGÁCSOLJÁK A KÖZÖSSÉGEINKET. ELHATÁROZTUK, HOGY EZEN MI VÁLTOZTATNI FOGUNK” – LUDÁNYI ANDRÁSSAL GAZSÓ DÁNIEL BESZÉLGET	85
---	----

RECENZIO

VERES VALÉR: DEMOGRÁFIAI PORTRÉ 2018: ÖSSZKÉP MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGÉRŐL	
MONOSTORI JUDIT – ŐRI PÉTER – SPÉDER ZSOLT (SZERK.): DEMOGRÁFIAI PORTRÉ 2018. JELENTÉS A MAGYAR NÉPESSÉG HELYZETÉRŐL. KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET: BUDAPEST, 2018. 294 OLDAL	101

RESUME	107
--------	-----

SZÁMUNK SZERZŐI	109
-----------------	-----

CSALÁDKUTATÁS I.

A család jelenti azt az elsődleges szocializációs közeget, amelyben megteremtődhetnek az etnikai identitás alapjai, és amely hosszú távon biztosíthatja a nemzeti reprodukciót. A kisebbségi közösségek újratermelési folyamatában ugyanakkor a természetes népmozgalom és a vándormozgások mellett kiemelt szerepe van az etnikailag vegyes házasságok útján létrejövő asszimilációnak.

Folyóiratunk jelen rovatában, két egymást követő lapszámban, demográfiai és család-szociológiai témájú írásokat közlünk.

Tematikus összeállításunk meghatározó szempontja egyrészt a Kárpát-medencében élő magyarság demográfiai viselkedéséhez és családalapítással kapcsolatos attitűdjeihez kötődik. Másrészt szeretnénk reflektálni azokra a meghatározó társadalmi folyamatokra, amelyek az elmúlt évtizedekben a párválasztás, a családtervezés és a gyermekvállalás területén észlelhetők. A közölt tanulmányok arra a 2018-ban induló empirikus kutatási projektre alapoznak, amely a külhoni magyar nagyrégiókban (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja) a 18–49 éves népesség párválasztási preferenciáinak és családi gyakorlatainak különböző aspektusaira koncentrált.

A kutatási eredmények gyorsjelentés jellegű bemutatása¹ mellett e két lapszámban az átfogóbb elemzéseknek kívántunk teret adni. A rovat szerkesztésekor szempont volt az is, hogy visszacsatoljuk az utóbbi évek hasonló tematikájú kutatási eredményeit, és összehasonlító perspektívában láttassuk az egyes régiók sajátosságait.

Branislav Šprocha tanulmányának bevezető fejezetei áttekintést nyújtanak a Szlovákiában élő népesség etnikum szerinti és területi alakulásáról, továbbá az etnicitás mérésének

1 A kutatás eredményeit bemutató kiadvány: Vita Emese (szerk.): *Család születik. Szemelvények egy Kárpát-medencei kutatásból*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2019. A kiadvány elérhető a Nemzetpolitikai Kutatóintézet honlapján: www.npki.hu.

lehetőségeiről. Elemzésének középpontjában az a kérdés áll, hogy a nemzetiség és egyéb társadalomszerkezeti tényezők – mint a kor, a végzettség, a gazdasági aktivitás, a lakhely és egyéb területi adottságok – milyen mértékben befolyásolják a reprodukciós magatartást, valamint a vegyes házasságok megkötésének esélyét.

Papházi és szerzőtársainak írása a Nemzetpolitikai Kutatóintézet és a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és Családokért közös kérdőíves kutatásának főbb eredményeit mutatja be. A szerzők foglalkoznak a párkapcsolatalakítás és a házasságkötés időzítésével, részletesebben pedig a megvalósult gyermekvállalás, a gyermekvállalással kapcsolatos tervek és várakozások, illetve általában a családalapítási attitűdök témakörét boncolgatják.

A magyarországi népesség demográfiai helyzetéről Veres Valér recenziója ad tájékoztatást a KHS Népeségtudományi Kutatóintézet által kiadott *Demográfiai Portré 2018* alapján. A recenzió tömören vázolja az egyes fejeztek főbb megállapításait, többek között a párkapcsolatok, a házasságkötések, a válások és a családszerkezet formálódásának vonatkozásában.

Vita Emese
kutatásvezető

PAPHÁZI TIBOR – BÉRES ORSOLYA – BARATÉ EDINA –
TRIEB MARIANN – SZÉKELY ANDRÁS

PÁRKAPCSOLATOK ÉS GYERMEKVÁLLALÁS A KÜLHONI MAGYAR CSALÁDOK KÖRÉBEN – EGY REPREZENTATÍV KUTATÁS EREDMÉNYEI¹

Az elmúlt évtizedekben a családi együttélés mintái jelentős átalakuláson mentek keresztül, mely nemcsak az európai, hanem a hazai és külhoni magyar közösségeket is érintette. Székely Levente² a Magyar Ifjúság Kutatás 2016-os adatai alapján rámutat, hogy a hazai fiatalok közt kismértékben növekedett az egyedülállók aránya, a párkapcsolatban, elsősorban a házasságban élők aránya pedig csökkent. 2012 és 2016 közt azonban a fiatalok körében (29 éves korig) a házasságkötések csökkenése megállt, a 30 felettieké pedig növekedni kezdett.³ Az ifjúsági felmérés azt is megmutatta, hogy a fiatalok csupán 14%-ának van gyermeke 30 éves kora előtt.

A külhoni magyar fiatalok közt is hasonló folyamatok mutathatók ki, egyedül Kárpátalján nem csökkent a házas fiatalok aránya 2001 óta. A családnagysággal kapcsolatos elképzelés továbbra is a kétgyermekes modell, melynek fontossága nem csökkent az elmúlt időszakban, és még most is a fiatalok 55%-a gondolja, hogy ez lenne az ideális gyerekszám. Felvidék kivételével ebből a szempontból, ott valamivel kevesebben (45%) gondolkodtak kétgyermekes családmódelben, ugyanakkor 10%-a a fiataloknak gyermek nélküli életet képzel el.⁴

1 A kutatást a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és Családokért (KINCS) részéről Farkas Péter szervezte és irányította.

2 Székely Levente: Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016. Tanulmánykötet*. Kutatópont Kft., Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft.: Budapest, 2018. 43–76.

3 Uo. 53–54.

4 Uo. 56.

Papp és Vita⁵ szintén a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adataira támaszkodva állítják, hogy Erdélyben és a Vajdaságban él a legtöbb egyedülálló fiatal (77% és 79%), és itt a legalacsonyabb a házasságban élők aránya. Csak az idősebbeket (25–29 évesek) nézve Kárpátalján mindössze 30% az egyedülállók aránya, míg a másik három régióban 43–56% közt van ez az érték.

A házassági kapcsolatok mellett az élettársi kapcsolat is terjedőben van, főleg Erdélyben és Felvidéken, elsősorban a 25–29 évesek közt, habár az életkor növekedésével arányuk a házasokhoz képest csökken, vagyis az élettársi kapcsolat elsősorban egyfajta próbaházasság a fiatalok számára. Hazai vonatkozásban Temesváry Zsolt azt állapítja meg, hogy a fiatalok körében az élettársi kapcsolat elfogadottsága növekszik, halasztják a házasságot, miközben a gyermekvállalási hajlandóságuk magas. Úgy találta továbbá, hogy az érzelmi és testi biztonság, a kiegyensúlyozott párkapcsolat fontosabb a fiatalok számára, mint a magas jövedelem, lakás és karrier.⁶

A családi állapot korösszetétel és egyéb szociológiai változók szerinti változásai mellett, a végzettséggel való összefüggésre is rámutattak az elemzések: a házasok közt a diplomával rendelkezők aránya Erdély kivételével 30% alatt van, az élettársi kapcsolatban élőknel pedig Vajdaságban különösen magas, 40% a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya,⁷ továbbá az alacsonyabb végzettséggel rendelkezők korábban léptek élettársi kapcsolatba vagy kötöttek házasságot, derült ki az elemzésből.

Az első gyerek vállalásának életkora 22,4 és 24,1 év közt mozog a határon túli magyar területeken, és továbbra is igaz, hogy a gyermekek többsége házasságon belül születik. Tervek szerint Kárpátalján szeretnének a legtöbben gyereket a közeljövőben, és legnagyobb arányban mindezt Felvidéken utasítják el. A fiatalkori gyerekvállalás legnagyobb mértékben Kárpátalján fordul elő, erről a fiatalok közel negyede számolt be, míg legkevésbé Vajdaságban, összhangban a szerbiai trendekkel.

Papp Z. Attila kutatási eredményei szintén összeecsengenek a Magyar Ifjúság Kutatás 2016-os adataival. A GeneZYs 2015 ifjúságszociológiai felmérés alapján látható, hogy a

5 Papp Z. Attila – Vita Emese: Megmaradás és átörökítés – külföldi magyar fiatalok demográfiai, társadalmi folyamatai. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016. Tanulmánykötet.* Kutatópont Kft., Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft.: Budapest, 2018. 107–140.

6 Temesváry Zsolt: Fiatalok családalapításhoz, házassághoz és gyermekvállaláshoz kapcsolódó attitűdjei a családi minták tükrében. In: Farkas Péter (szerk.): *Családpolitikai kutatások 2011–2014.* Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 2012. 19–104.

7 Uo. 114.

fiatalok közt Kárpátalján a legmagasabb a gyermekvállalási hajlandóság, a 20–24 évesek majdnem negyedének, a 25–29 évesek csaknem felének van már gyermeke, Erdélyben pedig az utóbbiak harmada rendelkezik ebben az életkorban saját gyermekkel. A párkapcsolatban élés és a gyermekvállalási kedv kapcsolata is kimutatható: a 20–29 éves szülők mintegy 80–85 százaléka él együtt valakivel, Kárpátalján és Erdélyben ennél is többen.⁸

A magyarországi kutatók közül Kopp Mária és Skrabski Árpád megállapította, a családi társas támogatásnak alapvető a szerepe a pozitív életminőség alakulásában. Kutatásuk szerint a magyar fiatalok többsége számára a házasság volt a legfontosabb, egyúttal a legkívánatosabb a párkapcsolati forma a kétezres évek elején.⁹ Engler Ágnes egyetemista fiatalok közt végzett kutatásainak eredményei egybecsengenek a fenti gondolattal, hogy tudniillik a család egy olyan erőforrás, mely hozzásegíti az embert a boldogsághoz. A párkapcsolat, a boldogságot segítő párkapcsolat kedvező hatással van a testi-lelki jóllétre és a munkaerőpiaci részvételre, karrierre is.¹⁰

E korábbi kutatási irányokat és eredményeket figyelembe véve, elemzésünk célja, hogy az eddig feltárt és bemutatott, a párkapcsolattal, családalapítással, gyermekvállalással kapcsolatos jellemzőket alaposabban megvizsgáljuk, ezzel feltárjuk a változások és a különbségek mögötti mozgatórugókat a határon túli magyarok körében. Ennek érdekében arra a kérdőíves kutatásra támaszkodunk, amelyet a Nemzetpolitikai Kutatóintézet (NPKI) a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) támogatásával készített 2018-ban. A kutatás összesen 2600 (Erdély 1300 fő, Felvidék 500 fő, Kárpátalja 400 fő, Vajdaság 400 fő), 18–49 éves személy megkeresésével zajlott, akiket párkapcsolati és családi helyzetükkel kapcsolatban, továbbá családtervezési, gyermekvállalási hajlandóságaikról kérdeztünk. A reprezentatív vizsgálat fel kívánta tárni a célcsoport párkapcsolatokkal, házassággal, valamint a legelterjedtebb családformákkal, illetve a gyermekvállalással kapcsolatos attitűdjeit. A határon túli magyarokkal kapcsolatban ez a legfrissebb vizsgálat, mely kimondottan a családdal kapcsolatos témára fókuszál, ezért a korábbi vizsgálatoknál részletesebb eredmények várhatók az említett kérdéskörök és vizsgálható összefüggéseik tekintetében.

8 Papp Z. Attila – Ferenc Viktória – Márton János – Szerbhorváth György – Zsigmond Csilla: *GeneZYs 2015. Külhoni magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Összefoglaló adatok.* In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei.* Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány és a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017. 202.

9 Kopp Mária – Skrabski Árpád: A gyermekvállalás pszichológiai és szociális háttértényezői a magyar népesség körében. *Demográfia* 2003.(4): 383–395.

10 Engler Ágnes: *A család mint erőforrás.* Gondolat Kiadó: Budapest, 2017.

Az adatfelvétel eredménye egy több mint 400 alapváltozót tartalmazó adatbázis. Jelen tanulmány csak arra vállalkozhat, hogy néhány fontosabb tényrt és összefüggést emeljen ki a kérdőív két fő fejezetéből, melyek az együttéléssel, házassággal kapcsolatos kérdésekre, továbbá a családtervezésre, gyermeknevelésre vonatkoznak. A megjelenített adatok súlyozottak, ezért a táblázatokban az összegek eltérhetnek a matematikailag várhatótól; az adatok forrását minden esetben az NPKI 2018-es adatfelvétele képezi, az ábrák és táblázatok a szerzők saját számításain alapulnak.

A vizsgálati minta

A kérdéskör vizsgálatánál először néhány szocio-demográfiai változó alapján mutatjuk be az elemzett mintát. A *nemek* megoszlása: 49,6% nő, 50,4% férfi, tehát a megkérdezettek között szinte azonos arányban szerepeltek nők és férfiak, összesen 2576 fő.

A *családi állapot változó* a kérdezettek jogi együttélési megoszlását mutatja, ettől a tényleges párkapcsolati helyzet eltérhet.

A *korcsoport változó* (N=2583) a születési dátum alapján számolt életkorok értékéből lett számítva, melyet 4 kategóriára bontottunk, 18–24, 25–34, 35–44 és 45 év felettiek.

Az *iskolai végzettség változót* a legmagasabb iskolai végzettség alapján kategorizáltuk úgy, hogy a 8 általános iskolai osztályt, vagy kevesebbet végzők kerültek egy kategóriába, a szakmunkás-, szakközépiskolát vagy gimnáziumot végzettek alkotnak egy csoportot (középiskola), majd a középiskola utáni szakképzést vagy BA/BSc, MA/MSc fokot végzettek képezik a főiskola/egyetem kategóriáját.

A *lakóhelyet* két változó szerint néztük: egyrészt az ország, másrészt a település típusa szerint.

Az 1. táblázatban láthatjuk a fontosabb szocio-demográfiai változók mintabeli megoszlásait.

	Válaszadók száma (fő)	Válaszadók aránya (%)
Családi állapot		
nőtlen, hajadon	1024	39,9 %
házas	1360	53,0 %
elvált	144	5,6 %
özvegy	36	1,4 %
Összesen	2564	100,0 %
Korcsoportok		
18–24 évesek	532	20,6 %
25–34 évesek	755	29,2 %
35–44 évesek	846	32,8 %
45 év felettiek	449	17,4 %
Összesen	2583	100,0 %
Iskolai végzettség		
8 általános iskola vagy alacsonyabb	279	10,8 %
középiskola	1543	59,9 %
főiskola/egyetem	753	29,3 %
Összesen	2575	100,0 %
A megkérdezettek lakóhelye		
Románia/Erdély	1309 fő	50,6 %
Szlovákia/Felvidék	495 fő	19,2 %
Ukrajna/Kárpátalja	399 fő	15,4 %
Szerbia/Vajdaság	382 fő	14,8 %
Összesen	2575 fő	100,0 %
A megkérdezettek lakóhelyének településtípusa		
város	1176	45,6 %
falu	1401	54,4 %
Összesen	2577	100,0 %

1. táblázat: A válaszolók megoszlása családi állapot, kor, végzettség és lakhely szerint

Az együttélés és a házasság kiemelt kérdései

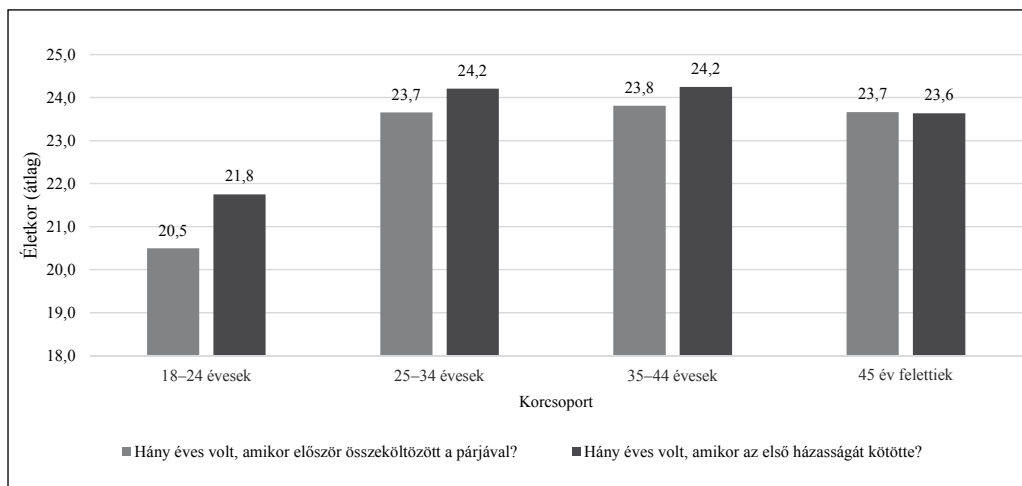
Az adatelemzés során tapasztalható, hogy az együttélés és házasság kérdésében első-sorban a nemek és az életkorok hatása a meghatározó a vizsgált kapcsolatok tekintetében.

A nők mind a párkapcsolat, mind az élettársi kapcsolat megkötésekor fiatalabbak voltak, mint a férfiak (az átlagok különbsége kb. 2,5 év). Mindkét nemre igaz az átlagok alapján, hogy fiatalabb korukban költöztek össze első párjukkal, mint ahogy az első házasságot kötötték.

Neme	A válaszadó átlagéletkora az első összeköltözéskor	A válaszadó átlagéletkora az első házasságkötéskor
nő	22,54	22,89
férfi	24,93	25,54
átlag	23,57	24,00

2. táblázat: Első összeköltözés és házasságkötés átlagos életkora nemek szerint

Az egyes korcsoportokat vizsgálva elmondható, hogy az első összeköltözés fiatalabb korban valósult meg, mint ahogy az első házasságukat kötötték a válaszadók; kivételt képeznek a 45 év felettiek, ahol az első összeköltözés és az első házasságkötés időpontjának átlagértékei majdnem megegyeznek. Jól látható az adatokból a generációs hatás: míg a 45 évnél idősebbek körében az összeköltözés ideje megegyezik a házasságkötés évével, minél fiatalabb korcsoportokat nézünk, annál inkább láthatóvá válik, hogy a házasságkötést egyre inkább megelőzi a tényleges együttélés elkezdése.

1. ábra: Első összeköltözés és házasságkötés korcsoportok szerint (átlag)

Kitűnik egyúttal, hogy az együttélésre, illetve a házasságra jellemzően 23–24 éves korban vállalkoztak a megkérdezettek (korcsoportonként szemlélve ez alól természetes módon kivételt képeznek a legfiatalabbak).

Ebben a vizsgálatban is érvényes, hogy minél magasabb (befejezett) iskolai végzettséggel rendelkezik a válaszadó, annál idősebb korában költözött össze először a párjával, illetve kötött vele házasságot.

Iskolai végzettség	Első összeköltözés átlagos életkora	Első házasságkötés átlagos életkora
8 ált. isk. vagy alacsonyabb	21,05	21,65
középiskola	23,38	23,64
főiskola/egyetem	24,90	25,59
átlag	23,58	24,01

3. táblázat: Első összeköltözés és házasságkötés iskolai végzettség szerint (átlagéletkor)

Láthatjuk, hogy a tanulmányok folytatása a határon túli területeken is ellene hat a párkapcsolat létesítésének, ami késleltetheti a gyermekvállalást. A Kapitány–Spéder szerzőpáros a legutóbbi Demográfiai Portréban már kifejezetten „vastörvényként” fogalmazza meg

a tanulói és a szülői szerep összeegyeztethetlenségét. Ennek oka a szerzők szerint, hogy egyrészt a tanulók anyagilag még nem függetlenek, másrészt pedig erőteljesen jelen vannak a társadalomban azok a normák, amelyek a szülővé válás előtt megkövetelik az iskolák befejezését és a munkavállalás megteremtését.¹¹

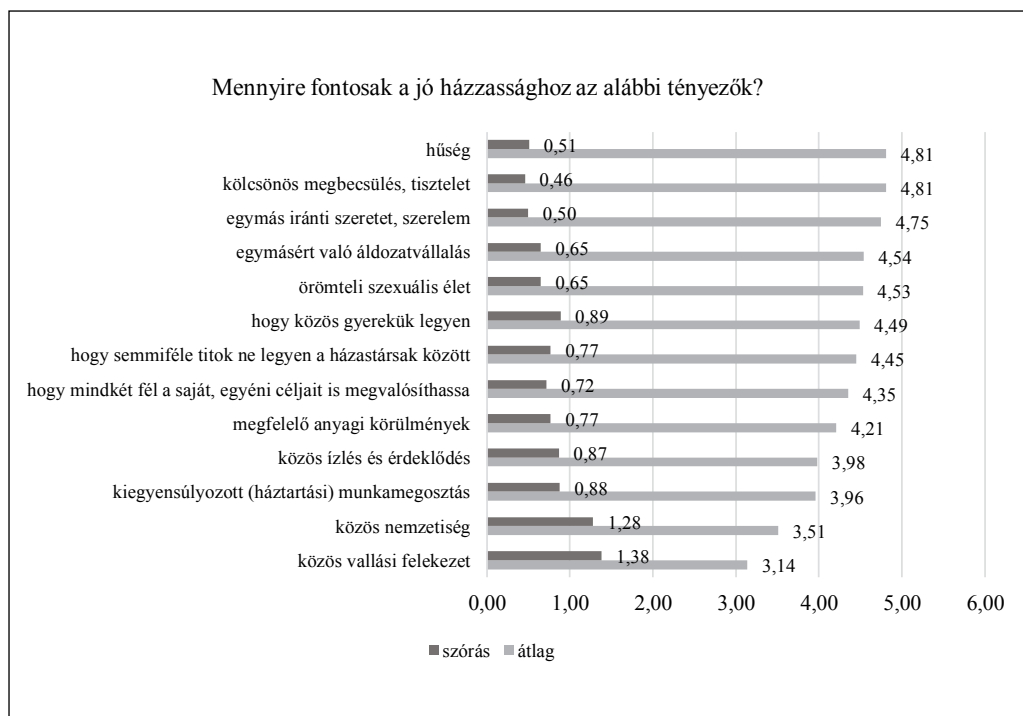
Az iskolai végzettség szerinti csoportoknál szintén megfigyelhető az az ismert tendencia, hogy a tanulmányi szint emelkedésével együtt az ideálisnak tartott házasságkötési életkor is nő. A nők számára ugyanakkor a válaszolók fiatalabb életkort tartanak ideálisnak a házasságkötésre, mint a férfiak számára. Ha összehasonlítást teszünk az első házasságkötéskor meglévő átlagos életkorokkal, kitűnik, hogy a kérdezettek valójában korábban kötöttek házasságot, mint ahogy ideálisnak gondolnák. Ennek egyik oka feltételezhetőleg éppen az lehet, hogy a kérdezettek úgy gondolják, hogy a házasságkötésük időpontjában az ideális egzisztenciális feltételek nem voltak teljeskörűen adottak a családalapításra, illetve az együttélés megkezdésének nehézségeire való visszaemlékezés találja meg ezek lehetséges megoldását utólagosan a házasságkötési életkor kitolásában. Ezt a hipotézist azonban csak további kutatások erősíthetik meg.

Iskolai végzettség	Ideális házasságkötési kor nőknél	Ideális házasságkötési kor férfiaknál	Ideális házasságkötési általában	Első házasságkötéskor meglévő életkor
8 ált. isk., vagy alacsonyabb	23,69	26,07	24,88	21,65
középiskola	24,86	27,83	26,31	23,64
főiskola/ egyetem	25,73	28,61	27,17	25,59
átlag	24,97	27,86	26,39	24,01

4. táblázat: Házasságkötés ideális életkora

11 Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: Gyermekvállalás. In: Monostori Judit – Öri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet: Budapest, 2018. 47–66, itt: 57.

A kérdőív a házassággal kapcsolatos kérdéskör számos más összetevőjét is vizsgálta, ezek közül két gondolatot emelünk ki a 2. ábra alapján. Egyfelől megállapíthatjuk, hogy a jó házassághoz a külhoni magyar családok a lelki tényezőket tekintik elsődlegesen fontosnak, míg a közös nemzetiség és a közös vallási felekezet kevésbé mutatkozik lényegesnek a válaszolók számára. Másfelől kitűnik, hogy az ily módon feltett kérdésre adott válaszok között a romantikus érzelmek, mint a hűség, megbecsülés, szeretet dominálnak az anyagi körülmények biztosítottásával szemben, ami a tényleges együttélés során okozhat némi ellentmondást, főképp a fiatalok esetében. Az életkorok szerinti elemzésből ugyanis látható, hogy a kor előrehaladtával a közös nemzetiség és a vallási felekezet meglete jelentősebbé válik, tehát pont a fiatalok azok, akik ezt kevésbé tartják fontosnak. Ezzel szemben a legfiatalabbaknál kerülnek előtérbe leginkább az egymás iránti érzelmek, és az egyéni célok megvalósíthatóságának fontossága.

2. ábra: A jó házasság tényezői fontossági sorrendben (átlagértékek; 1 – egyáltalán nem fontos, 5 – nagyon fontos)

Életkori csoportok	Közös vallás	Közös nemzetiség	Egyéni célok megvalósíthatósága	Közös gyerek léte	Örömteli szexuális élet	Egymás iránti szeretet, szerelem
18– 24 évesek	2,91	3,23	4,44	4,41	4,57	4,81
25–34 évesek	3,16	3,54	4,38	4,56	4,60	4,80
35–44 évesek	3,22	3,61	4,32	4,46	4,50	4,73
45 év felettiek	3,25	3,64	4,29	4,51	4,41	4,68
Összesen	3,14	3,52	4,36	4,49	4,53	4,76

5. táblázat: A jó házasság tényezői korcsoportok szerint

A gyermekvállalás és a családtervezés kiemelt kérdései a határon túli magyarok körében

A gyermekvállalás életkori összefüggései

A gyermekvállalás jövőbeli elgondolásának mérését a szociológiában, illetve a demográfiában több kérdéssel is méri, többek között a gyermekvállalás tényleges és tervezett időpontjával. Ezzel kapcsolatban tanulmányunkban három kérdéssel foglalkozunk: hány éves korban a legjobb gyermeket vállalni, a kérdezett hány éves volt, amikor az első gyermeke született, illetve hány éves korig vállalna gyermeket? Az adatok azt mutatják, hogy a teljes mintában a nők számára megjelölt legjobb életkor a gyermekvállaláshoz átlagosan 25,5 év, Kárpátalján ennél kevesebb, 24,5 év Felvidéken pedig több, 26,2 év. Ugyanígy a férfiak esetében is Erdélyben és Vajdaságban az ideális gyermekvállalási életkor közelíti a legjobban az átlagot, Felvidéken magasabb, Kárpátalján alacsonyabb, de a férfiaknál 28,4 évben jelölik meg azt a kort, amikor a legjobb gyermeket vállalni. Nemek szerinti

bontásban összességében az állapítható meg, hogy a nők átlagosan magasabb, a férfiak pedig alacsonyabb átlagéletkort jelölnek meg, az eltérés csekély az egyes országok szerint. A nőkre vonatkozó ideális gyermekvállalási életkor valamelyest meghaladja az esetleges felsőfokú végzettség megszerzésének idejét, tehát az ideális gyermekvállalási kor kérdésénél a tanulmányok befejezését figyelembe veszik a válaszolók.

Ország	Ideálisnak vélt életkor (átlag)	Válaszolók száma (fő)	Szórás	A válaszolók aránya
<i>Nők</i>				
Románia/Erdély	25,4	1212	3,189	50,5%
Szlovákia/Felvidék	26,2	457	3,009	19,0%
Szerbia/Vajdaság	25,9	353	2,804	14,7%
Ukrajna/Kárpátalja	24,5	378	2,726	15,7%
Összesen	25,5	2400	3,075	100,0%
<i>Férfiak</i>				
Románia/Erdély	28,1	1210	3,673	50,4%
Szlovákia/Felvidék	29,5	456	3,837	19,0%
Szerbia/Vajdaság	28,8	356	3,568	14,8%
Ukrajna/Kárpátalja	27,4	379	3,172	15,8%
Összesen	28,4	2401	3,673	100,0%

6. táblázat: Hány éves korban a legjobb gyermeket vállalni?¹²

Érdekesnek tartjuk összevetni a fenti adatokat azzal a kérdéssel is, hogy hány évesen vállalták első gyermeküket az általunk megkérdezett 18–49 évesek. A gyermekes nők átlagosan 24,1, a gyermekes férfiak 26,8 évet mondtak, tehát az első gyermek vállalásának ideális életkorát mind a férfiak, mind a nők átlagosan későbbre teszik, mint ahogy a gyermekük ténylegesen megszületett. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a határon túli magyarok

¹² Az összes válaszadót tekintve. A kérdezettek száma a mintában 2585 fő volt, ez azonban kérdésenként eltérő a konkrét válaszolók szerint.

össességében korábban vállalnak gyermeket, mint a magyarországiak. Itt jegyezzük meg, hogy az első gyermek vállalásának átlagos kora az anyák esetén 2017-ben 28,6 év volt Magyarországon.¹³

Ország	Összesen		Nők		Férfiak	
	Átlagos életkor (év)	Válaszolóknak száma (fő)	Átlagos életkor (év)	Válaszolóknak száma (fő)	Átlagos életkor (év)	Válaszolóknak száma (fő)
Románia/Erdély	25,6	728	24,3	414	27,3	314
Szlovákia/Felvidék	25,3	266	24,5	158	26,4	103
Szerbia/Vajdaság	26,2	189	24,9	112	28,1	77
Ukrajna/Kárpátalja	23,6	257	22,2	137	25,2	120
Összesen	25,3	1440	24,1	821	26,8	614

7. táblázat: Átlagéletkor az első gyerek születésénél¹⁴

Ha életkori csoportok szerint vizsgálnánk a gyermekvállalás átlagos korát, ebből nem tűnne ki a gyermekvállalási kor eltolódása, mivel a fiatalabb korosztályok, ha van gyermekük, a gyermekvállalásuk ideje szerint is szükségképpen fiatalabbak, mert az átlag megmarad a korcsoport keretei között. A mintában a 18–25 évesek első gyermekvállalási kora átlagosan 21,6, a 26–30 éveseké 23,9, a 31–40 éveseké 25,9, és a 41–49 éveseké 25,3 év. A generációk közt a gyermekvállalás későbbre halasztását viszont a korspecifikus termékenységi arányszámok kiszámítása mutathatná, ez azonban mintavételes adatbázisból, megbízhatóan egy országra kiterjesztve sem lenne problémamentes, négy országrész tekintetében pedig különösen nem az.

13 Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: Gyermekvállalás. In: Monostori Judit – Öri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet: Budapest, 2018. 47–66, itt: 53.

14 A válaszolók számának összege a súlyozás következtében mutat eltérést.

A nemek közti különbségek hasonlóképpen jelennek meg abban a kérdésben is, hogy a kérdezett hány éves koráig vállalna gyermeket. A teljes mintában 37,9 év a megjelölt átlagéletkor, a nők esetében 36,3, a férfiaknál 39,6 év. Megjegyezzük, hogy valamennyi kérdezett választát figyelembe véve, 41 és 50 év közötti korban 434 fő vállalkozna gyermekvállalásra, sőt efölötti életkort is adtak meg a válaszolók, ami utalhat arra, hogy ha az első gyermek 40-hez közel születik, a testvér, esetleg további testvér vállalását a kérdezettek nem tartják teljesen kizártnak.

Ország	Összesen		Nők		Férfiak	
	Átlagos életkor (év)	Válaszolók száma (fő)	Átlagos életkor (év)	Válaszolók száma (fő)	Átlagos életkor (év)	Válaszolók száma (fő)
Románia/Erdély	37,3	1081	36,0	547	38,7	533
Szlovákia/Felvidék	38,9	433	37,0	216	40,8	209
Szerbia/Vajdaság	38,1	327	36,3	174	40,1	153
Ukrajna/Kárpátalja	38,4	352	36,7	179	40,2	173
Összesen	37,9	2193	36,3	1116	39,6	1068

8. táblázat: Hány éves koráig vállalna gyermeket?

Megjegyezzük, hogy a településtípusok szerint ugyancsak különbség mutatkozik a fentebb vizsgált gyermekvállalási életkorokkal összefüggésben. A városiak igen kis eltéréssel, de magasabb életkort adnak meg arra a kérdésre, hogy hány éves korban a legjobb gyermeket vállalni, a falun élőknek előbb született meg az első gyermekük, mint a városon élőknek, és a városiak kicsivel idősebb korukig vállalnának gyermeket, mint a falusiak.

Gyermekvállalási tervek

A gyermekvállalási tervekre vonatkozó kérdéscsoport részben a jövőben vállalt gyermekek számára vonatkozott, részben pedig az ideális gyermekszámot firtatta. Ezek jelentősége, hogy tendenciákat jelezhetnek a termékenység jövőbeli alakulását tekintve. „A tudatos

családtervezés időszakában, amikor nemcsak a születendő gyermekek számát, hanem azok születési idejét is befolyásolni, tervezni lehet, az összesen kívánt gyermekszám is kifejez bizonyos preferenciát a gyermekek száma és a családnagyság iránt. Ez azonban erősen függ a mindenkor élethelyzettől, amibe a családi viszonyok, a partnerkapcsolat minősége, stabilitása, az egészségi állapot, az anyagi, lakás és munkaviszonyok, és még számos más tényező is szerepet játszhat. Az ideális gyermekszám bizonyos értelemben elrugasz kodik a mindennapi élet gondjaitól, örömeitől, és mintegy föléjük emelkedve, azoktól függetlenül fejezi ki a gyermekszám iránti preferenciákat.”¹⁵

A megszületett, a tervezett és az ideálisnak tartott gyermekszámot nemek, életkori csoportok, iskolai végzettségek és országok szempontjából vizsgáltuk. Nemek szerinti bontásban vizsgálva sem a meglévő, sem a tervezett, sem az ideálisnak tartott gyermekszám nem mutat szignifikáns különbséget, azaz a férfiak és nők közti különbség alig mutat eltérést az átlagtól. Az átlagos gyermekszám a gyermekkel rendelkezők között az adatbázisban 1,8 gyermek, tehát a mintában lévő 18–49 éves gyermekeknek összességében kevesebb mint két gyermekük van. Nincs ebben a tekintetben lényeges különbség az egyes országok között sem, az átlagos gyermekszámtól való eltérés nem tekinthető az egyes államokban való élés hatásának. Ugyanakkor mind a megszületett, mind a tervezett, mind pedig az ideálisnak gondolt gyermekszám szignifikáns különbséget mutat életkori csoportok és iskolai végzettség szerint.

Korcsop ort	Meglévő gyermekek		Tervezett gyermekek		Ideálisnak gondolt	
	átlagos száma	válaszolók száma	átlagos száma	válaszolók száma	átlagos gyermek-szám	válaszolók száma
18–29 éves	1,36	154	2,21	620	2,33	833
30–39 éves	1,77	542	2,02	231	2,42	780
40–49 éves	1,95	756	1,61	53	2,44	859
Összesen	1,82	1452	2,12	904	2,40	2472

9. táblázat: A meglévő, a tervezett és az ideális gyermekszám (átlagok) korcsop ortok szerint

15 Kamarás Ferenc: Családtervek és gyermekszám preferenciák az „Életünk fordulópontjai” c. vizsgálat tükrében. *Demográfia*, 2002. 4. 379–405, itt: 393.

A fenti táblázatból megállapíthatjuk, hogy a már megszületett és a tervezett gyermekek összefüggésében az életkorban előrehaladva nő a gyermekek átlagos száma, azaz az idősebb korosztályoknak átlagosan több gyermekük van. Az adatokból látszik az is, hogy a tervezett gyermekek (átlagának) alakulása korcsoportonként éppen fordított, azaz a fiatalok tervezik átlagosan a legtöbb gyermeket. A két adatsor eltéréseiből következtethetünk arra is, hogy a tervezés valóra váltásának akadályai épp a fiatal korcsoportokban jelentkeznek erőteljesebben, és ez egy olyan kérdés, ami további vizsgálatokat igényel, hiszen a(z) (2000–2012-es) Magyar Ifúság Kutatások adataiból kimutatható, hogy a 15–29 éves korosztályon belül is inkább a fiatalabbak terveznek gyermeket, és kevésbé az idősebb korcsoportba tartozók. Még inkább figyelemre méltó az eredményekben, hogy az ideálisnak gondolt gyermekszám ugyancsak a mintabeli 18–29 éves fiatal korosztálynál a legalacsonyabb, ami jelezheti a határon túliaknál is a későbbi, esetleg csökkenő gyermekvállalási trendet. Az idősebb, de még propagatív korban lévő 40–49 éves generáció az, amelyik átlagosan valamivel magasabb gyermekszámot gondol ideálisnak, mint a fiatalabb korosztályba tartozók.

Módszertani megjegyzésként ide kívánczik, hogy ebben a határon túli magyarokra vonatkozó vizsgálatban, a tervezett gyermekek számára vonatkozó kérdést (Szeretne Ön gyereket vállalni a jövőben?) csak azoktól kérdezték, akiknek a kérdés időpontjában még nem volt gyermekük. A válaszokból kiderült, hogy még a gyermektelen, 40 fölötti korosztálytól sem idegen a gyermekvállalás gondolata.

Ugyancsak szignifikáns eredményeket kapunk, ha a megszületett, tervezett és ideális gyermekszámot a kérdezettek iskolai végzettségével vetjük össze.

Iskolai végzettség	Meglévő gyermekek		Tervezett gyermekek		Ideálisnak gondolt gyermekek	
	átlagos száma	válaszolók száma	átlagos száma	válaszolók száma	átlagos száma	válaszolók száma
Alapfok vagy alacsonyabb ¹⁶	2,22	160	2,13	95	2,56	267
Középfok érettségi nélkül ¹⁷	1,75	283	1,92	113	2,26	408
Érettségi és az utáni szakképzés ¹⁸	1,76	664	2,12	447	2,34	1182
Felsőfok ¹⁹	1,82	340	2,23	247	2,53	609
Összesen	1,82	1447	2,12	901	2,40	2465

10. táblázat: Meglévő, tervezett és ideális gyermekszám átlaga iskolai végzettség szerint

Ha a megszületett gyermekek számát a kérdezettek iskolai végzettsége szerint vizsgáljuk, akkor ezúttal is kirajzolódik az ún. U alakú görbe a két változó kapcsolatában. Ez a jelenség a történeti demográfiai kutatásokból vált ismertté. A 2. világháború utáni bébihullámhegy időszakában „A legtöbb országban megfigyelték (...) az úgynevezett U alakú összefüggéseket, vagyis azt, hogy nem a legmagasabb társadalmi helyzetű, iskolai végzettségű, jövedelmű családok gyermekszáma volt a legkisebb, hanem a középrétegeké.”²⁰ Ezt újabb vizsgálatok is megerősítik: „... az iskolázottsági szint emelkedésével párhuzamosan csökken az átlagos gyermekszám egészen az érettségizettekig. A főiskolát vagy egyetemet végzett nők és férfiak viszont több gyermeket vállalnak, mint a „csak” maturáló szülők. A különbség különösen a férfiaknál szembetűnő.”²¹ Ezt a nem szimmetrikus U alakú görbét

16 Általános iskola vagy alacsonyabb, illetve nem járt iskolába

17 Szakmunkásképző

18 Szakközépiskolai érettségi; elméleti líceumi/gimnáziumi érettségi; posztliceális, középiskola utáni szakképzés (nem főiskola)

19 Főiskola, egyetem és egyetem utáni képzés (PhD)

20 Andorka Rudolf: Gyermekszám a fejlett országokban. Gondolat: Budapest, 1987. itt: 81.

21 Kamarás Ferenc: Családtervek és gyermekszám preferenciák az „Életünk fordulópontjai” c. vizsgálat tükrében. *Demográfia*, 2002. 4. 379–405, itt: 385.

a Magyar Ifjúság Kutatások adatai alapján a legutóbbi felmérésből szintén kimutatták.²² Az itt vizsgált határon túli magyar családokra vonatkozó adatok szerint is a gyermekszám átlaga a legalacsonyabb végzettségűek esetében a legmagasabb, viszont a diplomások, ellentétben a magyarországi adatokkal, mindjárt ezután következnek, és ez a sorrend megmarad az ideálisnak gondolt gyermekszám tekintetében is, a tervezett gyermekek átlagos száma tekintetében pedig éppen a felsőfokú végzettségűek esetében a legmagasabb. A jelenségből adódó lehetséges következtetés, hogy – a magyarországi népszámlálásoktól való némi eltérés ellenére –, a határon túli magyarok gyermekvállalási trendjeit az anyaországhoz hasonló tényezők formálják.

Megemlíjtjük, hogy az országok szerinti bontás nem mutat szignifikáns eredményeket a megszületett és a tervezett gyermekek átlagos száma tekintetében, viszont az ideális gyermekszám tekintetében igen. Eszerint Erdélyben gondolják a legtöbbször azt a gyermekszámot, amely a leginkább kívánatos lenne egy családban (2,45 fő), és a Felvidéken a legkevesebbet (2,25 fő).

Ország	Ideális gyermekszám egy családban (fő)	Válaszolók száma (fő)	Szórás	A válaszolók aránya
Románia/ Erdély	2,45	1254	0,834	50,7%
Szlovákia/ Felvidék	2,25	471	0,633	19,0%
Szerbia/ Vajdaság	2,38	373	0,827	15,1%
Ukrajna/ Kárpátalja	2,43	376	0,756	15,2%
Összesen	2,40	2474	0,790	100,0%

11. táblázat: Az ideális gyermekszám átlaga országok szerint

Ebből az látható, hogy az ideális gyermekszám minden vizsgált országban meghaladja a 2,1-es átlagot, a megkérdezettek tehát úgy gondolják, hogy egy családban az ideális gyermekszám átlagosan több két gyermeknél.

22 Papházi Tibor – Pillók Péter: Család és gyermekvállalás kérdései az Ifjúság2000–2012 adatfelvételekben. In: Földvári Mónika – Tomposné Hakkel Tünde (szerk.): *Riport a családokról. A család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet kutatási eredményei 2015*. Kapocs könyvek 15. L'Harmattan: Budapest, 2016. 223–272, itt: 247.

A tervezéshez kapcsolódóan megkérdezték azoktól, akiknek van gyermekük (és csak azoktól), hogy terveztek-e még gyermeket a meglévőkön kívül. Az adatfeldolgozás során arra is kíváncsiak voltunk, hogy a gyermekesek esetében milyen okok állnak a mögött, ha valaki nem akar(t) több gyereket vállalni. Ennek vizsgálatához több válaszlehetőség is kínálkozik, melyek közül a leggyakrabban említettek: a párkapcsolat stabilitásának hiánya, a nem megfelelőnek vélt munkaerőpiaci helyzet, avagy vélhetően az anyagi helyzet, illetve a lakáskörülmények mind közre játszanak a további gyermekvállalás elmaradásában. Ezen túlmenően nem lehet azt sem kizárni, hogy a meglévő gyermekszám megfelelt az eredetileg tervezettnek, ezért nem került sor további gyermekvállalásra.

A párkapcsolat stabilitásának lehetséges mérésére itt a következő változókat használtuk: az egyik, hogy mennyire elégedett valaki a házasságával, párkapcsolatával, a másik, hogy felmerült-e már a kérdezettben a válás, vagy esetleg már folyamatban is van. A minta alapján a gyermekesek között szinte nincs kimutatható összefüggés a párkapcsolati zavarok és a további gyermekvállalás között. Ennek az is oka, hogy a válaszolók döntő többsége nagyon elégedett a párkapcsolatával, és mindössze minden tizedik vallja azt, hogy már gondolt válásra, vagy épp válik. Sejtésként megfogalmazható, hogy a párkapcsolatukkal kevésbé elégedettek kevésbé terveznek gyermeket is, mert körükben nagyobb arányban vannak azok, akik a nem tervezést jelölték meg, de ez a kapcsolat nem volt szignifikáns.

Ugyancsak nem mutatható ki összefüggés a munkaerőpiaci helyzet és a gyermekesek további gyermekvállalása között; az látszik, hogy a főállásúak között kevesebben vannak azok, akik a kérdés időpontjában gyermeket vártak, és a nem dolgozók között a legnagyobb arányú a várandósok aránya, de a változók közötti kapcsolat nem szignifikáns. A mintába kerültek majdnem kétharmada főállásban dolgozik (65,5%), 10,6 %-a mellékállásban vagy részmunkaidőben, és 21,4% a nem dolgozók aránya 2,5 %-os válaszhiány mellett. Szintén nem mutatható ki kapcsolat a kérdezettek jövedelme és a gyermekesek további gyermekvállalási tervei között, de ebben az esetben is befolyásolhatott a válaszhiányok magas aránya. A lakáshellyel való elégedettség szintén azt mutatja, hogy a kérdezettek több mint kétharmada nagyon vagy tökéletesen, egynegyedük közepesen elégedett a lakáshelyzetével, mindössze 4,1%, aki kevésbé elégedettnek tekinthető. Részben ennek is lehet következménye, hogy a gyermekesek között a lakáshellyel való elégedettség és a további gyermekvállalás között sem mutatható ki szignifikáns kapcsolat.

Szignifikáns kapcsolat van viszont a meglévő gyermekek száma, és a további tervezett gyermekek között, amit az alábbi táblázatban szemléltetünk.

Saját gyermekeinek a száma	Tervezett-e még gyereket?			Összesen
	Igen, tervezett, de végül nem úgy alakult	Igen, jelenleg gyermeket vár	Nem tervezett, nem lehetett több	
Válaszadók száma szerint				
Egy gyermek	183	30	244	457
Két gyermek	138	16	508	662
Három vagy több gyermek	22	2	157	181
Összesen	343	48	909	1300
Válaszadók aránya szerint				
Egy gyermek	40,0%	6,6%	53,4%	100,0%
Két gyermek	20,8%	2,4%	76,7%	100,0%
Három vagy több gyermek	12,2%	1,1%	86,7%	100,0%
Összesen	26,4%	3,7%	69,9%	100,0%

**12. táblázat: Meglévő saját gyermekek száma és a további gyermekek tervezése
a gyermekkel rendelkezők körében**

A mintában lévő gyermekesek adatai és a további gyermekek vállalásának vizsgált összefüggései alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a további gyermekvállalást nagymértékben befolyásolja a meglévő gyermekek száma. A kérdezettek neme vagy a település típusa például egyáltalán nem mutat összefüggést, az életkor pedig, a Cramer's V együtt-hatók alapján, a meglévő gyermekszámánál gyengébb kapcsolatot mutat.

„Az általában vett szándékok az életkorral gyengülnek, ami abból következik, hogy az idősebbek meglévő gyermekeinek száma magasabb, illetve növekszik azok száma, akik gyermekvállalási terveiket már valóra váltották” – mutatta ki Spéder–Kapitány egy korábbi

tanulmányban.²³ A kevesebb meglévő gyermek inkább valószínűsít további gyermekvállalást, és minél több gyermekkel rendelkezik a kérdezett, annál kevésbé valószínű, hogy ennél több gyermeket kívánt. Ez felveti a gyermekvállalás tágan vett költségvizsgálatának további szükségességét, bár a mintában lévő gyermekesek között nem mutatható ki olyan kétváltozós szignifikáns kapcsolat, hogy a párkapcsolat esetleges zavarai, a munkaerőpiaci pozíció, a havi nettó jövedelem vagy a lakáshelyzet befolyásolná a gyermekvállalási terveket. Az viszont látszik a jelenleg gyermeket várók arányaiból, hogy leginkább az egy gyermekkel rendelkezőknél fordulhat elő egy újabb gyermek várható megszületése, ami a határon túliak esetében is a kétgyermekes családmódel megzilárdulása felé mutathat.

A gyermekvállalás tényezői és elmaradásának okai

A gyermekvállalással összefüggő harmadik kérdéscsoportban az okokat vizsgáljuk: a gyerekesek esetében azt, hogy milyen faktorok befolyásolták a gyermekvállalást, és miért nem született több gyermekük; a gyermektelenek esetében pedig, hogy mi segítené a gyermekvállalást, miért nem szeretne gyermeket valaki, illetve ha mégis születne gyermeke, az milyen hatással lenne a megkérdezettek életére.

Az ideális gyermekszámhoz okkereső kérdéssor érthető módon nem kapcsolódott. A vizsgálat célja annak feltárása volt, hogy milyen tényezők játszottak szerepet a gyermekvállalási döntésben. Az egyes kérdések négyfokú skálán mérték a tényezők erősségét. A kérdéssor alkalmasnak tűnik arra, hogy látens struktúrát keressünk a kérdések mögött, azaz megvizsgáljuk, hogy a tíz kérdés visszavezethető-e kevesebb dimenzióra.

A faktorelemzés nem hozott érdemleges eredményt,²⁴ ha viszont nem ezzel a módszerrel vizsgáljuk a gyermekvállalásban szerepet játszó szempontokat, akkor jól interpretálható tényezőket találunk a feltett kérdések mögött, a skálák átlagos értékeinek segítségével.

23 Spéder Zsolt – Kapitány Balázs: Gyermekek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések. *Műhelytanulmányok* 6. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2007. 9–65, itt: 70.

24 Bár a KMO együttható 0,885-ös értéket vett fel, a változók kommunalitása egyik esetben sem volt 0,25 alatti értékű, ezért egyiktől sem kellett megválni, és a faktorokban megtestesülő információmennyiség is 52,5 % volt. Viszont az analízis mindössze két faktort talált a látens struktúra megzagadására, ezek illeszkedése a rotálás után is rossz (0,000), és az interpretálhatósággal is komoly problémák lennének, mert a változók fele mindkét faktorhoz tartozhatna.

A gyermekvállalási döntésben mennyire játszott szerepet...	Válaszolók száma	Válaszok átlaga
1. az ön anyagi helyzete?	1440	1,86
2. az ön munkája?	1410	1,84
3. a partner munkája?	1416	1,85
4. az ön egészségügyi állapota?	1412	2,04
5. hogy volt-e megfelelő partnere?	1388	2,98
6. az ön lakáskörülményei?	1427	2,17
7. a partner egészségügyi állapota?	1369	2,13
8. az, hogy volt bölcsőde, óvoda a közelben?	1424	1,50
9. az, hogy ön elmehetett szülési (gyermeknevelési) szabadságra?	1313	1,71
10. az, hogy a párja elmehetett szülési (gyermeknevelési) szabadságra?	1299	1,55

13. táblázat: A gyermekvállalásban szerepet játszó tényezők²⁵

Az 1-től 4-ig terjedő skálákon a válaszolók a legmagasabb átlagot a 4., 5., 6. és 7. kérdésekre adták, amelyek összetartozóknak is tekinthetők: a legmagasabb értéket a megfelelő partner kapta, ezt követik a lakáskörülmények, majd az egészségi állapot fontossága a partner és a kérdezett esetében. Ezeket együttesen tekinthetjük a „fészekrakáshoz” legszükségesebb tényezőknek, hiszen a válaszolók ezeket tekintik a gyermekvállaláshoz legfontosabb feltételeknek ebben a kérdéssorban.

Az átlagos értékelések alapján a második legfontosabb csoportot az anyagi helyzet és a munka fontossága adta, amelyet az 1., 2. és 3. kérdésre adott válaszok átlagai jeleznek. Végül a válaszolók a legkevesbé fontosnak az intézményes keretek meglétét ítélték (8, 9, 10-es kérdések): a közelben lévő bölcsőde és óvoda, valamint a szülési (gyermeknevelési)

²⁵ Az egyes kérdésekhez tartozó válaszok erősségét négyfokú skálákkal mérték, ahol 1-es jelentette, hogy az adott szempont egyáltalán nem játszott szerepet, 4 pedig, hogy nagymértékben szerepet játszott a megnevezett item. A minden kérdésre választ adók száma 1105 fő volt.

szabadság meglétét. Ha tehát azt kérdezzük, a gyermekesek között melyek a legfontosabb motívumai a gyermekvállalásnak, akkor azt mondhatjuk az összetartozó kérdésekre adott válaszok átlagai alapján, hogy ezekből 3 mögöttes tényező rajzolódik ki. A legfontosabb az otthon biztosítottasága, ezt követi a megfelelő anyagi helyzet megléte, végül a gyermeknevelés intézményrendszerének a fennállása.

A gyermekesekre vonatkozó kérdések azt tárták fel, hogy a válaszadóknak adott esetben miért nem született több gyermekük. Az eredményt férfi és nő bontásban az alábbi táblázat mutatja.

Okok	Nő		Férfi		Összesen		Az összes igen válasz megoszlása az egyes okok szerint (%)
	válaszok száma	aránya (%)	válaszok száma	aránya (%)	válaszok száma	aránya (%)	
	az egyes okokra adott összes igen válaszok között						
1. ennyi gyereket szeretett volna, és nem többet	484	57,2	362	42,8	846	100	32,9
2. sosem szeretett volna gyereket	23	52,1	21	47,9	43	100	1,7
3. anyagilag nem engedhették meg maguknak	111	54,6	92	45,4	203	100	7,9
4. lakáshelyzetük nem volt megfelelő	118	48,1	127	51,9	245	100	9,5
5. meg akarta őrizni szabadidejét, nyugalját	108	47,8	118	52,2	227	100	8,8
6. a terhesség, szülés sok nehézséggel jár	169	64,1	95	35,9	264	100	10,2
7. a gyerekgondozással járó fizikai, idegi megterhelés miatt	139	65,5	73	34,5	213	100	8,2
8. szakmai fejlődését hátráltatta volna	103	56,1	81	43,9	183	100	7,1
9. gyermek mellett nehezebben kapott volna munkát	85	59,6	57	40,4	142	100	5,5

10. a saját vagy férje/ élettársa egészségi állapota miatt	96	49,6	97	50,4	193	100	7,5
11. házasságát (párkapcsolatát) nem érezte elég stabilnak	122	47,9	132	52,1	254	100	9,8
12. nem volt megfelelő családi háttér, segítség	99	52,5	89	47,5	188	100	7,3
13. nem tartotta megfelelőnek az állami támogatást	146	51,1	140	48,9	285	100,0	11,0
14. nem tartotta kielégítőnek a kisgyermekkori ellátórendszereket	79	54,9	64	45,1	143	100	5,5
15. túl idősnek tartotta magát (férjét/ élettársát)	96	60,2	64	39,8	160	100	6,2
16. bizonytalanak gondolta a jövőt	220	51,9	204	48,1	424	100	16,5
17. a szülők, rokonok befolyásolták	49	51,0	47	49,0	96	100	3,7
18. férje/élettársa nem akarta, ellenezte	64	38,0	105	62,0	170	100	6,6
Összes válasz (db)	2311	54,0	1968	46,0	4279	100	
Válaszolók száma (fő)	901	52,8	804	47,2	1705	100	

14. táblázat: A gyermekvállalás elmaradásának okai a gyermekesek körében férfi és női bontásban²⁶

A válaszok alapján mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a gyermekesek körében a további gyermekek elsősorban azért nem születtek meg, mert a szülők a meglévőkkel elérték a gyermekvállalási céljaikat. A válaszok számának sorrendje alapján ez az ok szerepel első

²⁶ A táblázat a custom tables, multiple response sets elemzésével készült, az egyes kérdésekre adott igen és nem válaszlehetőségekből az igen válaszok száma alapján. Egy válaszoló tehát több kérdésre is válaszolhatott, ezért a válaszok száma több, mint a válaszolóké. A táblázat utolsó oszlopa azt mutatja, hogy az önálló kérdésben feltett okokra milyen arányban válaszoltak igennel, amely arányok nagysága egyfajta sorrendiséget mutat az okok között, de a halmozódások miatt (egy válaszoló átlagban 2,5 választ adott a kérdésblokkban) a százalékok nem összeadhatók.

helyen, a válaszolók mintegy harmada adott igen választ erre a kérdésre (bár további válaszokat is megjelölhettek). Az okokat tekintve az is megállapítható, hogy a jövő megítélése meghatározó tényezőnek számít: a bizonytalan jövőre mint a gyermekvállalás elmaradásának okára a megkérdezettek 16,5 %-a voksolt igennel. A harmadik leggyakrabban megjelölt tényező az állami támogatások elégtelenségére utalt. Ebből két következtetést vonhatunk le a határon túli magyar családok gyermekvállalási stratégiájára vonatkozóan: egyrészt, a további gyermekvállalásnál a szülők figyelembe veszik a családtámogatásokat, másrészt, az állami támogatások emelése valamelyest növelheti a tervezett gyermekek számát.

Az adatokból kitűnik, hogy a férfiak és nők részben eltérő okokat említene a gyermekvállalás elmaradásának tényezői között: a nők legnagyobb részt a gyerekgondozással járó fizikai, idegi megterhelést, a terhesség, szülés nehézségeit és az életkor előrehaladását jelölték meg leggyakrabban, míg a férfiak társuk ellenkezését, szabadidejük megőrzését és párkapcsolatuk stabilitását említették az első helyeken.

A gyermektelenektől azt kérdezték meg, hogy mi segítené őket a gyermekvállaláshoz: a 11 felsorolt lehetőségből az 5 legfontosabbat kellett a válaszolóknak kiválasztani.

Gyermekvállalási feltételek	18–29 éves		30–39 éves		40–49 éves		Összesen		Választások megoszlása az egyes feltételek szerint (%)
	válaszok száma	aránya (%)	válaszok száma	aránya (%)	válaszok száma	aránya (%)	válaszok száma	aránya (%)	
	az egyes választott feltételek összesítése szerint								
1. stabil, kielégítő párkapcsolat	604	68,0	217	24,4	67	7,5	888	100	34,4
2. megfelelő lakáskörülmények	495	71,5	147	21,3	50	7,2	692	100	26,8
3. stabil munkahely	531	68,7	182	23,5	60	7,8	774	100	29,9
4. magasabb jövedelem	348	65,4	139	26,1	45	8,5	532	100	20,6
5. rugalmas foglalkoztatás lehetősége	162	65,1	62	25,1	24	9,7	248	100	9,6
6. színvonalasabb egészségügyi ellátás	205	62,7	91	28,0	31	9,3	327	100	12,6
7. szülői, családi támogatás	264	65,5	113	28,0	26	6,5	403	100	15,6

8. több anyagi támogatás az állam részéről	223	56,8	126	32,1	44	11,1	393	100	15,2
9. a gyermekek jobb színvonalú egészségi ellátása	180	66,6	73	27,0	17	6,4	271	100	10,5
10. elérhető, jó minőségű bölcsődei, óvodai ellátás	143	68,4	58	27,7	8	3,8	209	100	8,1
11. egészségi problémák megszűnése	65	53,9	42	35,1	13	10,9	121	100	4,7
Összes válasz	3220	66,3	1250	25,7	385	7,9	4858	100	
Válaszolók száma	675	64,7	277	26,5	92	8,8	1044	100	

15. táblázat: A gyermekvállalás elősegítésének feltételei a gyermekkel nem rendelkezők életkori csoportjai szerint²⁷

A fentiekből megállapíthatjuk, hogy azok, akiknek nincs gyermeke, a gyermekvállaláshoz legfontosabbnak a stabil, kielégítő párkapcsolatot, munkahelyet és a megfelelő lakáskörülményeket választották leggyakrabban. Különbség mutatkozik az egyes korcsoportok között: a legfiatalabbak a lakáskörülményeket jelölték legnagyobb arányban, a 30–39 évesek között kiugró az egészségi problémák megszűnésének feltétele, a legidősebb, 40–49 éveseknél az államtól várt anyagi támogatások gyakorisága a legkiemelkedőbb.

A gyermekkel nem rendelkezőktől azt is megkérdezték, hogy ha nem szeretnének gyermeket vállalni, annak mi az oka. Erre 15 előre megadott és egy egyéb válaszlehetőség kínálkozott, amelyek közül az előre megadottakat lehetett feldolgozni. Mivel elenyésző azoknak a száma, akik nem akarnának gyermeket, ezért mindössze 759 választ adtak le a kérdésekre, noha egy személy több választ is adhatott.

²⁷ A táblázat a custom tables, multiple response sets elemzésével készült az egyes kérdések kiválasztása alapján. Egy válaszoló tehát több kérdést is választhatott, ezért a válaszok száma több, mint a válaszolóké. A táblázat utolsó oszlopa azt mutatja, hogy az önálló kérdésben feltett egyes feltételeket milyen arányban választották, amely arányok nagysága egyfajta sorrendiséget mutat a feltételek között, de a halmazódások miatt (egy válaszoló átlagban 4,7 választ adott a kérdésblokkban) a százalékok nem összeadhatók.

Miért nem szeretne gyermeket	Válaszok száma	Aránya (%)
3. stabil párkapcsolat hiánya	162	21,3
2. túl idősnek tartja magát	149	19,6
7. alacsony fizetés, anyagi gondok kevés anyagi támogatás a gyermek-neveléshez	106	14,0
1. nem lehet gyermeke	51	6,7
15. nem szeretne felelősséget vállalni	45	6,0
8. a családi támogatás hiánya	41	5,4
12. a gyermekek nem megfelelő színvonalú egészségi ellátása	36	4,8
4. félelem a munkahely elvesztésétől	28	3,7
9. kevés/hiányzó segítség a gyermekek ellátásában, házimunkában	26	3,4
10. kevés/hiányzó segítség a gyermeknevelés során felmerülő problémák megoldásában	24	3,1
14. a bölcsődei, óvodai, iskolai ellátás nem megfelelő színvonala	21	2,8
5. rugalmas_részmunkaidős foglalkoztatás lehetőségének hiánya	19	2,5
11. nem megfelelő színvonalú terhesgondozás, szüléset (rossz élmények szülésnél)	19	2,5
6. a gyermekes szülők hátrányos munkaerőpiaci megkülönböztetése	17	2,3
13. elérhető bölcsődék, óvodák hiánya	15	2,0
Összes válasz	759	100

16. táblázat: Gyermekvállalás elmaradásának okai a gyermektelenek körében²⁸

A csekély válaszmennyiség következtében leginkább csak azt lehet megállapítani, hogy a gyermekvállalást leginkább a stabil párkapcsolat hiánya akadályozza, ezután az idősnek vélt életkor és az anyagi problémák következnek. De a kérdezettek 51 választ adtak arra a lehetőségre is, hogy nem lehet gyermekük, ami a válaszok megoszlási sorrendje alapján még figyelemre méltónak bizonyul, mert azt mutatja, hogy a gyermekvállalás elmaradásában a meddőségnek illetve egyéb egészségügyi problémáknak komolyabb szerepe is lehet az olyan közismert okok mellett, mint pl. az anyagiak, vagy lakásproblémák.

A gyermekteleneket arról is kérdezték, mit gondolnak, milyen hatással lehet életük egyes területeire a gyermekvállalás. Az eredményeket az alábbi tábla összesíti.

²⁸ Multiple response frequencies, a „választotta” lehetőségek alapján. Egy válaszoló több kérdést is választhatott.

A gyermek születésének hatása egyes területeken	Rontaná	Változtatlanul hagyná	Javítaná	Összesen
<i>Nők</i>				
1. a munkahelyi kilátásaira	35,7	59,7	4,6	100,0
2. az anyagi helyzetére	45,2	52,0	2,8	100,0
3. a szexuális életére	22,8	69,8	7,4	100,0
4. a környezete, a barátai Önről alkotott véleményére	13,6	58,4	28,0	100,0
5. arra, hogy boldog és elégedett legyen az életében	7,0	30,2	62,8	100,0
6. HA VAN: Ön és a partnere közötti kapcsolatra	6,6	37,2	56,2	100,0
7. HA VAN: a partnere munkahelyi kilátásaira	9,3	80,3	10,4	100,0
8. arra, hogy időskorban mennyire fogja biztonságban érezni magát	3,7	34,0	62,3	100,0
9. HA VAN: az Ön és szülei közötti kapcsolatra	7,6	50,7	41,7	100,0
10. arra, hogy élete harmonikus legyen	8,8	35,2	56,0	100,0
11. arra, hogy szabadon megtehesse, amit akar	39,1	48,2	12,7	100,0
<i>Férfiak</i>				
1. a munkahelyi kilátásaira	17,3	73,8	8,9	100,0
2. az anyagi helyzetére	49,3	44,0	6,7	100,0
3. a szexuális életére	23,1	65,6	11,3	100,0
4. a környezete, a barátai Önről alkotott véleményére	8,8	52,9	38,4	100,0
5. arra, hogy boldog és elégedett legyen az életében	3,9	25,0	71,1	100,0
6. HA VAN: Ön és a partnere közötti kapcsolatra	4,9	34,6	60,5	100,0
7. HA VAN: a partnere munkahelyi kilátásaira	29,8	60,5	9,7	100,0
8. arra, hogy időskorban mennyire fogja biztonságban érezni magát	2,6	30,0	67,4	100,0
9. HA VAN: az Ön és szülei közötti kapcsolatra	5,5	45,7	48,8	100,0
10. arra, hogy élete harmonikus legyen	6,1	33,1	60,7	100,0
11. arra, hogy szabadon megtehesse, amit akar	38,4	50,5	11,1	100,0

17. táblázat: Gyermekvállalás hatásairól alkotott vélemények a gyermektelenek közt, nemenként (%)²⁹

29 Egy válaszoló több kérdést is választhatott.

Láthatjuk, hogy a férfiak és nők körében a gyermekvállalás hatásának nem egységes a megítélése. Megfigyelhető, hogy a nők inkább számítanak a munkahelyi kilátásaik romlására, a férfiak pedig nagyobb arányban gondolják, hogy javulni fog a boldogságuk és elégedettségük, jobb lesz a róluk alkotott vélemény és a szüleikkel való kapcsolat.

Összegzés

A négy ország (Románia, Szlovákia, Szerbia, Ukrajna) magyar lakta területeit átfogó adatgyűjtési program során létrejött 2600 fős reprezentatív felvétel hasznos ismereteket nyújt a határon túli magyarok családi helyzetének megismerése szempontjából olyan tények tekintetében, amelyeket hivatalos statisztikai vizsgálatok általában nem kérdeznak, ezért felderítésükhöz mintavételes adatgyűjtésekre van szükség. Az ilyen kutatások kivitelezése és feldolgozása időigényes, ezért az elemző munka jelen fázisában néhány kiemelt összefüggés bemutatására nyílt lehetőség.

A vizsgálat során kapott eredményekből kiemelhetjük, hogy az első házasságkötés mind a nőknél, mind a férfiaknál közel 2 évvel korábban valósult meg, mint az ideálisnak tartottként megjelölt életkor. A jó házassághoz leginkább a hűséget, a kölcsönös tiszteletet és az egymás iránti szeretetet tartják fontosnak a válaszadók, míg a közös nemzetiséget és a közös vallási felekezethez tartozást sorolják a fontossági sor végére. A hűséget, a kölcsönös megbecsülést, az egymás iránti szeretetet, az egymásért való áldozatvállalást és a lehetséges egyéni életcélokat az iskolai végzettség növekedésével egyre fontosabbnak tartják, míg az anyagiak szerepét inkább az alacsonyabb képzettségűek emelték ki. A sorrendben a közös gyermek megléte megelőzte az egyéni célok teljesülését és a megfelelő anyagi körülményeket. Érdekes, hogy az átlagokkal szinte inverz parabolát ír le a szórások ábrázolása. Jelzi ez azt is, hogy a fontossági sorrend elején szereplő elemek (*hűség, kölcsönös megbecsülés, tisztelet, egymás iránti szeretet, szerelem*) egységesen, stabilan fontosak, míg a sor alsó harmadában szereplő itemek (*kiegyensúlyozott munkamegosztás, közös nemzetiség, közös vallási felekezet*) megítélésében nagyobb eltérések vannak. Az egyes korcsoportokat vizsgálva a korcsoportokon belüli megoszlás azt jelzi, hogy a 35–45 év közöttiek kapcsolata stabilabb, a legfiatalabbak között a legmagasabb a válás gondolata (több mint negyedük esetében felmerült). Az iskolai végzettség nem mutatott szignifikáns kapcsolatot ezzel a kérdéssel.

A külföldi magyarok körében végzett kutatás elemzése a családalapítás, párkapcsolatok, gyermekvállalás szempontjából azt mutatja, hogy a körükben a hazaihoz hasonló családalapítási gyakorlatok érhetőek tetten. A családalapítással és a gyermekvállalással összefüggésben érzékelhető, hogy a vizsgálat szerint a határon túli magyarok körében az átlagos gyermekszám magasabb, mint az anyaországban, néhány jel azonban arra mutathat, hogy ez közeledhet a magyarországihoz. A demográfiai szakirodalom szerint a csökkenő születésszámok mögött megtalálható a gyermekvállalási életkor kitolódása, e mögött nagyrészt az iskolai képzésben való hosszabb részvétel áll. A vizsgált adatok alapján az ideális gyermekvállalási kor a nőknek 25 év, és a kérdezettek a gyermekvállalási kor ideális időpontját is későbbre teszik, mint a tényleges szülővé válásuk idejét, ezek ugyanakkor átlagértékek. Biztató jel viszont, hogy a tervezett gyermekek átlagos száma még mindig meghaladja népesség reprodukciójához szükséges kettőt, az ideális gyermekszám pedig még ennél is magasabb.

Elemzésünkben arra is rávilágítottunk, hogy a *nézeteltéréseket a párkapcsolatokban leginkább az anyagi ügyek, a házimunka és a szabadidő eltöltése okozza*; míg a gyermekvállalás és az eltérő nemzetiség/kulturális háttér a legkevésbé. Ez utóbbi „összhangban van” önmagával, mivel a legkevésbé fontos helyen szerepelt a jó házassághoz szükséges jellemzőknél, így gondolható, hogy kevesebb nézeteltérést okoz. A házimunka és az anyagiak mindkét listában hasonlóan mozognak: míg a fontosságnál az alsó harmadban voltak (a „soft” tényezők mögött), az összeütközések legfőbb okai.

Az adatokból arra következtethetünk, hogy a kérdezettek szerint a gyermekvállalás elsődleges feltétele a megfelelő partner és az otthon megléte, ami összecseng a magyarországi kutatások tapasztalataival is, miszerint „...beigazolódik, hogy a párkapcsolatok típusa és dinamikája a gyermekvállalási gyakorlat megkerülhetetlen, központi eleme.”³⁰ A stabil párkapcsolat hiánya jelenik meg első helyen akkor is, ha a gyermekteleneket kérdezik meg arról, hogy mi az oka annak, hogy miért nincs gyermekük.

Az a tény, hogy a gyermekvállalás hatásaként a nők inkább számítanak a munkahelyi kilátásaik romlására, a férfiak viszont nagyobb arányban gondolják, hogy javulni fog a boldogságuk és elégedettségük, azt mutatja, hogy a család és a munka összeegyeztetésére, az európai trendeknek megfelelően, a határon túli magyar területeken is komoly igény mutatkozna. Több gyermek vállalásához elengedhetetlenül szükségesnek tűnik a nők

30 Spéder Zsolt – Kapitány Balázs: Gyermek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések. *Műhelytanulmányok* 6. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2007. 9–65, itt: 20.

munkaerőpiaci helyzetének, a család és a munka összeegyeztethetőségének könnyítése.³¹ Emellett a családok és a gyermekvállalás támogatása a külföldi magyar népesség életminőségének a javításában is fontos szerepet tölthet be.

31 S. Molnár Edit: A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusai a 18–40 éves férfiak és nők körében. *Demográfia*, 1998.(2-3). 206–232, itt: 206.; Spéder Zsolt: Gyermekvállalás megváltozott munkaerő-piaci körülmények között. In: Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné, Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI: Budapest, 2001.

BRANISLAV ŠPROCHA

A CSALÁDSZERKEZET ETNIKAI SAJÁTOSSÁGAI ÉS AZ EXOGÁM HÁZASSÁGOK MINTÁZATAI SZLOVÁKIÁBAN

Etnodemográfia és etnikai statisztika Szlovákiában

A fontosabb etnikai csoportok és területi eloszlásuk

A jelenlegi Szlovák társadalom etnikai összetétele, valamint az itt érvényben levő etnikai határok hosszú távú történelmi folyamatok, területi mobilitás és a különböző etnikai csoportok közötti interakciók és kölcsönös hatások nyomán alakultak ki. A második világháború történései (a zsidó népesség deportálása, valamint a németek kitelepítése) és a zavaros háború utáni időszak alapjaiban megváltoztatta Szlovákia etnikai összetételét. Ezek a hatások a jelenben is észlelhetők. Az első világháború után 1950. március elsején tartott népszámlálás adataiból kirajzolódó etnikai kép merőben különbözött az 1930-as évekre jellemző helyzettől. A nem szlovák népesség az össznépesség alig 13%-át tette ki. Újból a magyar kisebbség lett a legnépesebb nemzeti kisebbségi csoport a maga 354 500 regisztrált személyével. A második legnagyobb etnikai csoport az ukránok és oroszok közösen alkotott csoportja volt, több mint 48 200 taggal. Nyolcezerrel kevesebben vallották magukat cseh nemzetiségűnek (közel 40 400 egyén) és 5 179-en németnek. Valószínű, hogy a magyarokra és németekre vonatkozó adatok nem tükrözik a csoportok valós méretét, a háború után kialakuló, a magyarokkal és németekkel szembeni ellenséges hangulat miatt.

A következő, 1961-es népszámlálás hozott bizonyos javulást, főként a magyar nemzetiség tekintetében. Több mint félmillió (519 ezer) személy vallotta magát magyarnak, ami azt is jelenti, hogy magyarok aránya 10,3%-ról 12%-ra nőtt. Az következő évtizedekben regisztrált növekedés ellenére a magyar népesség csökkent. Az 1991-es népszámlálás 567 ezer magyar nemzetiségű személyt regisztrált, ami a Szlovák Köztársaság teljes lakosságának 11%-át jelentette. A következő népszámlálások viszont kevesebb magyar személyt

jegyvezetek valamivel több mint 520 ezret (9,7%) 2001-ben és 459 ezret (8,5%) 2011-ben. Másfelől viszont a népszámlálási adatok összehasonlítását megnehezíti a tény, hogy nő azon egyének száma, akik nem válaszolnak az etnikai hovatartozásra vonatkozó kérdésre (lásd az 1-es és 2-es táblázatokat). Az 1-es táblázat részletesebben mutatja be az etnikai eloszlás alakulását Szlovákiában.

2011	2001	1991	1980	1970	1961	1950	Személy (abszolút)	Év	Nemzetiség	
5 397 036	5 379 455	5 274 335	4 991 168	4 537 290	4 174 046	3 442 317		Személy		
4 352 775	4 614 854	4 519 328	4 317 008	3 878 904	3 560 216	2 982 524		Szlovák		
33 668	47 136	59 326	57 197	47 402	45 721	40 365		Cseh		
458 467	520 528	567 296	559 490	552 006	518 782	354 532		Magyar		
4 690	5 405	5 414	2 918	4 760	6 259	5 179		Német		
9 427	12 404	14 670	39 260	42 238	35 435	48 231		Orosz/ Ukrán		
33 482	24 201	17 197	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.		Rutén		
631	218	134	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.		Zsidó		
105 738	89 920	75 802	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.		Roma		
398 158	64 789	15 168	15 295	11 980	7 633	11 486		Más/ ismeretlen		

Év	Személy	Nemzetiség								
		Szlovák	Cseh	Magyar	Német	Orosz/ Ukrán	Rutén	Zsidó	Roma	Más/ ismeretlen
Arány (%)										
1950	100	87	1	10	0	1	n.a.	n.a.	n.a.	0
1961	100	85	1	12	0	1	n.a.	n.a.	n.a.	0
1970	100	85	1	12	0	1	n.a.	n.a.	n.a.	0
1980	100	86	1	11	0	1	n.a.	n.a.	n.a.	0
1991	100	86	1	11	0	0	0	0	1	0
2001	100	86	1	10	0	0	0	0	2	1
2011	100	81	1	8	0	0	1	0	2	7

1. táblázat: A Szlovák Köztársaság népessége nemzetiség szerint az 1991-es, 2001-es és 2011-es népszámlálások adatai alapján

A második világháborút követően a roma nemzetiséget nem ismerték el független etnikai csoportként. A roma nemzetiségű népességre vonatkozó adatok egy része sajátos statisztikai jegyzékekből (1947, 1966–1968), másik része pedig az 1970-es és 1980-as népszámlálásokból származik. A Föderális Statisztikai Iroda, a Cseh és Szlovák Statisztikai Iroda, valamint a Cigányügyi Kormánybizottság által közösen vezetett, fentebb említett statisztikai jegyzékek adatai szerint Szlovákiában körülbelül 165 ezer cigány élt. Az 1970-es népszámlálás hasonló adatokat közöl, azaz 159 300 roma származású egyént regisztrált. Tíz évvel később, az 1980-as népszámlálás 200 ezer romát jegyzett. A népszámlálások az úgynevezett külső identifikációs módszert alkalmazták. A számlálóbiztosok meghatározott szabályok és jelek alapján sorolták be az egyéneket a roma kategóriába. Egy másik adatforrás a Nemzeti Bizottság jegyzékei. Ennek a hátránya viszont az, hogy csak azokat a roma személyeket jegyzi, akik valamilyen szociális jellegű segélyben, juttatásban részesültek. A Nemzeti Bizottság 254 ezer roma személyt jegyzett 1989-ben. Később felfüggesztette az ilyen jellegű tevékenységét. 1989 után a roma kisebbséget hivatalosan is elismerték egyedülálló, autonóm kisebbségként. Így az 1991-es, 2001-es és 2011-es népszámlálások a roma nemzetiség és anyanyelv szabadon választható kategóriákat alkalmazták. A lehetőséggel csupán 75 800 személy élt az 1991-es Csehszlovák népszámláláskor. Közel 77 300-an jeölték anyanyelvüknek a romani nyelvet. Az első szlovák népszámláláson közel 90 ezren vallották magukat romának, 2011-ben pedig közel 106 ezren (lásd az 1. és 2. táblázatokat).

A társadalmi változások és az 1989 utáni politikai berendezkedés lehetővé tették az anyanyelvre vonatkozó adatok regisztrálását is. A 2. táblázatban látható a népesség anyanyelv szerinti megoszlása az 1989 után tartott népszámlálások adatai alapján. Ahogy a táblázatból világosan látszik, Szlovákia lakosságának csupán kis százaléka vallott magának nem szlovák anyanyelvet. Érdeemes megemlíteni a 10 százaléknyi magyar anyanyelvű népességet. A fennmaradó etnikai csoportok anyanyelve 0–2%-os szinten jelenik meg. A legutóbbi népszámlálás adatait erősen befolyásolta a nem válaszolók magas száma és aránya (lásd a 2. táblázatot).

Anyanyelv	Népesség			Arány (%)		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
Szlovák	4 44 5303	4 512 217	4 240 453	84,3	83,9	78,6
Cseh	56 487	48 201	35 216	1,1	0,9	0,7
Magyar	608 221	572 929	508 714	11,5	10,7	9,4
Romani	77 269	99 448	122 518	1,5	1,8	2,3
Lengyel	3 420	2 731	3 119	0,1	0,1	0,1
Német	7 738	6 343	5 186	0,1	0,1	0,1
Rutén	49 099	54 907	55 469	0,9	1,0	1,0
Ukrán	9 480	7 879	5 689	0,2	0,1	0,1
Más	4 988	8 744	15 411	0,1	0,2	0,3
Ismeretlen	12 330	66 056	405 261	0,2	1,2	7,5
Összesen	5 274 335	5 379 455	5 397 036	100,0	100,0	100,0

2. táblázat: A Szlovák Köztársaság népességének anyanyelv szerinti megoszlása az 1991-es, 2001-es és 2011-es népszámlálások adatai alapján

A nemzetiségi, anyanyelvi és nyelvhasználati adatok együttes vizsgálata rávilágít a három kulturális jellemző között létező erős összefüggésre a Szlovákiában nagyobb számban élő etnikai csoportok esetében. A roma nemzetiség és nyelvhasználat közötti kapcsolat a leggyengébb ebből a szempontból. Több roma tekinti anyanyelvének a magyar vagy szlovák nyelvet, és gyakran nem a romani nyelvet használják a családban vagy azon kívül, nyilvános környezetben (3. táblázat). Ami az anyanyelvhasználat eseti kombinációit illeti,

észszerűnek tűnik, hogy a nem szlovák etnikai csoportok tagjainak egy része nyilvános környezetben a szlovák nyelvet, és nem saját anyanyelvüket használják gyakrabban. (A magyarok több mint 19%-a és a romák közel 57%-a, lásd a 3. táblázatot.)

A történelem folyamán három tömb-magyar terület alakult ki Szlovákiában.¹ Ezek közül a legnagyobb régió a szinte teljesen magyar Csallóköz, amely Pozsonytól délkeletre fekszik, és magába foglalja a Duna menti alföld nagy részét is. A másik ilyen jellegű magyarlakta régió Szlovákia déli határától Kassa környékéig terjed. A harmadik magyarlakta régió Szlovákia délkeleti részében található, Kárpátaljáig terjed. A magyarlakta régiók kialakulásának történeti és kulturális vonatkozásainak alapján, valamint a jelenlegi közigazgatási felosztás figyelembevételével a továbbiakban a következő hét regionális egységet határozzuk meg.

Nemzetiség	Szlovák	Magyar	Romani	Más	Ismeretlen
<i>Anyanyelv</i>					
Szlovák	96,2	1,2	1,0	0,8	0,8
Magyar	2,2	96,8	0,3	0,1	0,7
Roma	14,2	9,9	72,9	0,4	2,5
Más	12,8	0,7	0,3	84,2	2,0
Ismeretlen	4,0	0,6	0,3	0,6	94,4
<i>Nyilvános környezetben beszélt nyelv</i>					
Szlovák	94,6	0,8	0,3	1,5	2,8
Magyar	19,1	75,1	0,1	1,9	3,9
Roma	56,6	11,0	22,7	2,1	7,6
Más	58,5	1,0	0,1	36,2	4,2
Ismeretlen	4,2	0,4	0,1	0,6	94,8
<i>A családban beszélt nyelv</i>					
Szlovák	88,7	1,2	1,3	1,2	7,5
Magyar	6,5	88,2	0,3	0,6	4,4
Roma	14,3	9,7	65,3	0,9	9,7
Más	35,7	1,3	0,3	56,1	6,5
Ismeretlen	3,4	0,5	0,3	0,6	95,2

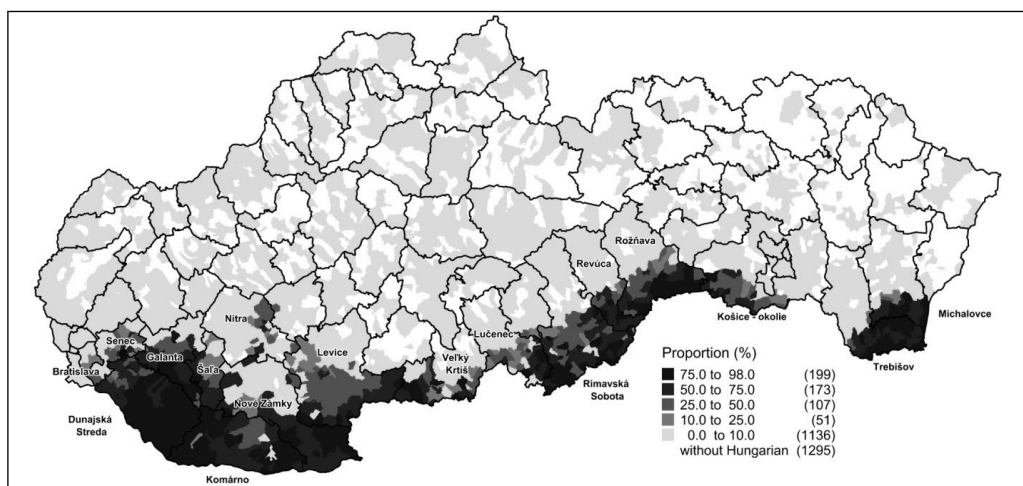
3. táblázat: Az anyanyelvhasználat, a nyilvános környezetben leggyakrabban beszélt nyelv, illetve a családban beszélt nyelv a nemzetiség függvényében, a 2011-es népszámlálási adatok alapján

1 Botík, Ján: Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov. 2007, Bratislava: LÚČ.; Benža, Mojmir – Kusendová, Dagmar – Majo, Juraj – Tišliar, Pavol: *Národnostný atlas Slovenska*. 2015: Bratislava: DAJAMA.

- 1) Bodrog (vagy keleti) vidéke (kerületei: Tőketerebes, Nagymihály),
- 2) Kassa és környéke (kerületei: Kassa, Kassa-környéki járás),
- 3) Gömör vidéke (kerületei: Rozsnyó, Nagyrőce, Rimaszombat, Losonc),
- 4) Ipoly–Garam vidéke (kerület: Nagykürtös, Léva, Érsekújvár),
- 5) Vág vidéke (kerületei: Nyitra, Vágsellye, Galánta),
- 6) Csallóköz (kerületei: Komárom, Dunaszerdahely),
- 7) Pozsony és környéke (kerületei: Pozsony, Szenci).

A magyar népesség területi, földrajzi eloszlását az 1. ábrán és a 4. táblázatban mutatjuk be részletesen. Ezeken látható a magyar lakosság aránya különböző Szlovákiai településeken a 2011-es népszámlálási adatok tükrében. Ugyanakkor bemutatjuk a tanulmány szempontjából fontosabb földrajzi régiókat, járásokat is. Az 1. ábra igazolja, hogy a magyar népesség magas arányban a déli határ menti övezet településein található. A magyarok aránya több településen is meghaladja az össznépesség 50 vagy akár 75%-át.

Az 1991–2011 közötti népszámlálások adatai szerint a történelmi régiók közül Csallóköz vidéken él a legtöbb magyar, számszerűen és arányaiban is. Ipoly–Garam vidéke a második legjelentősebb régió ebből a szempontból, a harmadik pedig Gömör (lásd a 4. táblázatot). A legkisebb magyar népességet Szlovákia két legnagyobb városában és környékén találjuk. Az említett régiókon kívül csak kis számban élnek magyarok. A három egymást követő népszámlálás adatai a magyar népesség számbeli és aránybeli csökkenését mutatják. Feltételezzük, hogy e mögött több jelenség húzódik meg. A demográfiai folyamatok és az etnikai azonosulás jelenségei mellett bizonyára a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdésre nem válaszolóknak növekvő hányada is befolyásolta az adatok ez irányú alakulását.

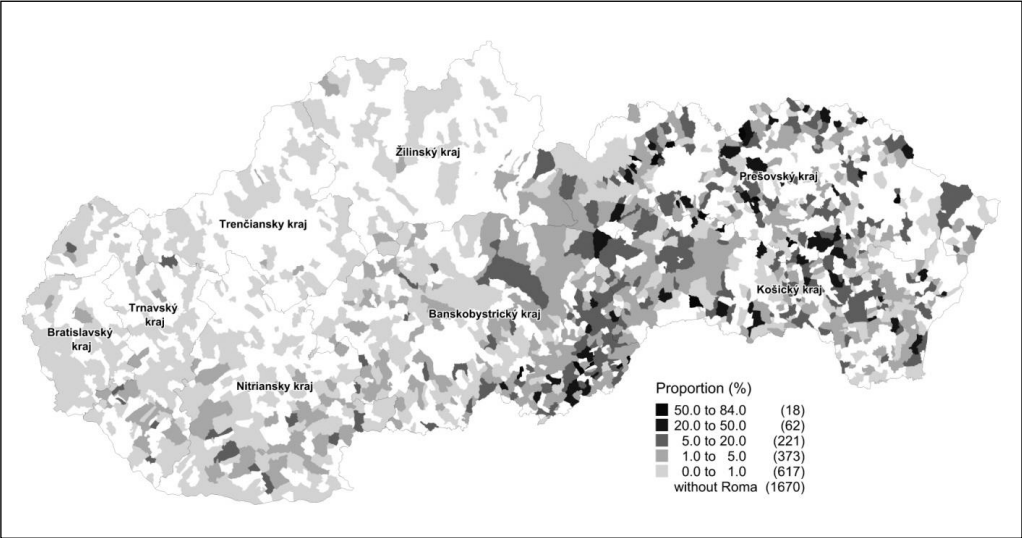
1. ábra: Magyar népesség Szlovákia településein, 2011

Régió	Népesség			Arány (%)		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
Bodrog	46 945	43 244	40 267	22,8	20,3	18,6
Pozsony és vidéke	32 526	27 004	23 253	6,6	5,6	4,9
Gömör	90 607	82 343	71 695	35,4	31,8	27,2
Ipoly–Garam vidéke	116 300	103 618	87 507	36,2	32,8	28,7
Kassa és környéke	27 000	23 080	18 227	8,1	6,7	5,1
Vág	73 162	66 757	58 586	23,8	21,4	19,1
Csallóköz	174 169	168 636	153 705	79,7	76,3	69,7
Más	6 587	5 846	5 227	0,2	0,2	0,2
Szlovákia	567 296	520 528	458 467	10,8	9,7	8,5

4. táblázat: Szlovákia magyar nemzetiségű lakossága regionális bontásban, abszolút számokban és százalékban az 1991-es, 2001-es és 2011-es népszámlálások adatai alapján

A szlovákiai romák területi eloszlásáról elmondhatjuk, hogy nem jellemző rá a magyarokéhoz hasonló földrajzi tömörülés. Nagyobb számban Kelet-Szlovákiában, Eperjes és Kassa környékén (NUTS3), valamint Közép-Szlovákiában, Besztercebánya vidékén élnek romák. Ugyanakkor fontos kihangsúlyozni, hogy a felvett adatok valószínűleg a roma nemzetiségű népesség egynegyedét fedik le. Több becslés,² valamint a 2013-as Roma Közösségek Atlasza³ adatai alapján a roma közösség messze meghaladja a 400 ezer főt. Földrajzi szempontból pedig, ahogy azt a Roma Közösségek Atlasza mutatja, a legtöbb roma Kelet- és Közép-Szlovákia régióiban él.

-
- 2 Šprocha, Branislav: Odkladanie a rekuperácia plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republike a na Slovensku. *Demografie*, 2014. 56 (3). 219–233.; Vaňo, Boris: *Demografická charakteristika rómskej populácie v SR*. Bratislava: INFOSTAT 2001.; Vaňo, Boris: *Prognóza vývoja rómskeho obyvateľstva v SR do roku 2025*. Bratislava: INFOSTAT. 2002.
- 3 Mušínska, Alexander – Škobla, Daniel – Hurrle, Jakob – Matlovičová, Kvetoslava – Kling, Jaroslav: *Atlas romských komunit na Slovensku 2013*. UNDP: Bratislava, 2014.

2. ábra: Roma nemzetiségű népesség települések szerint, 2011

A legutóbbi három népszámlálás adatai alapján a legtöbb személy, aki romának vallotta magát, két kelet-szlovákiai régióban él: Kassa és Eperjes. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint pedig elmondhatjuk, hogy a teljes roma populáció mintegy háromnegyede, azaz közel 80 ezer roma él ebben a két régióba. Besztercebánya is Szlovákiának egy olyan régiója, ahol az országos átlag feletti számban élnek romák (részletesebben lásd az 5. táblázatot).

Régió (NUTS3)	Népesség			Arány (%)		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
Pozsonyi kerület	972	755	767	0,2	0,1	0,1
Nagyszombati kerület	2 498	3163	3048	0,5	0,6	0,5
Trencsényi kerület	1 510	1547	574	0,3	0,3	0,1
Nyitrai kerület	3 932	4741	3987	0,5	0,7	0,6
Zsolnai kerület	2 590	2795	2264	0,4	0,4	0,3
Besztercebányai kerület	12 080	15463	15 525	1,8	2,3	2,4
Eperjesi kerület	26 082	31653	43 097	3,5	4,0	5,3
Kassai kerület	26 138	29803	36 476	3,5	3,9	4,6
Szlovákia	75 802	89920	105 738	1,4	1,7	2,0

5. táblázat: Roma nemzetiségű népesség NUTS3 régiók szerint az 1991-es, 2001-es és 2011-es népszámlálások adatai alapján

Az etnicitás mérése: népszámlálás és egyéb statisztikai adatforrások

A szlovákiai népesség etnikai összetételére már az 1880-as népszámlálás rákérdezett. Ezért a népszámlálás a legalapvetőbb és legfontosabb adatforrás a nemzetiségi hovatartozásra nézve. Továbbá a nemzeti hovatartozásra vonatkozó adatoknak egyéb társadalmi jellemzők (kor, nem, iskolai végzettség, lakhely) tükrében történő vizsgálata lehetővé teszi a szlovákiai társadalomban tetten érhető etnicitás néhány sajátos elemének árnyalt elemzését, valamint ennek hosszú távú térbeli és időbeli változásainak vizsgálatát. Ugyanakkor, a népesedési mutatók ismeretében, mint például a születések száma, a népszámlálási adatok lehetővé teszik a népességreprodukció és a család alakulása és élete etnikai sajátosságainak vizsgálatát a szlovákiai etnikai csoportok körében. Az egy háztartásban élők kapcsolatrendszere, rokonsági viszonyaik, valamint etnikai hovatartozásuk együttes vizsgálatából következtethetünk a párkapcsolati homogenitás etnikai vonatkozásaira.

A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (SO SR) által éves rendszerességgel gyűjtött adatok alapján árnyalt elemzéseket készíthetünk a nemzetiségi csoportok családi életéről és reprodukív magatartásáról. A népességstatisztika az évente begyűjtött népmozgalmi adatokkal dolgozik. Az adatokat a SO SR gyűjti statisztikai jelentések formájában (OBYV 1-5/12 – A jelentések a következő jelenségekre térnek ki: házasságkötések, születések, egészségügy, elhalálozások, válások, lakhelyváltogatás, migráció). Az adatgyűjtés Szlovákia állandó lakosságára terjed ki, beleértve az állandó tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgárokat is. Tehát ez egy átfogó adatfelvétel, amire az Országos Statisztikai Adatfelvételi Program keretében kerül sor. Az adatokat az adatszolgáltató egységektől gyűjtik. Ezek körébe tartoznak a következők: a születést, elhalálozást, házasságot regisztráló anyakönyvi hivatalok, vagy az anyakönyvezést végző önkormányzati hivatalok, egészségügyi intézmények, illetékes bíróságok, a helyi önkormányzat lakosság nyilvántartó hivatalai, a Belügyminisztérium idegenrendészeti hivatalai. Külön jegyzékbe vezetik a külföldön tartózkodó szlovák állampolgárok demográfiai adatait. A felsorolt adatfelvételek mindegyike rákérdez a nemzetiségi hovatartozásra.

A második világháború után az első népszámlálást 1950-ben tartották. Nemzeti népszámlálás megnevezést és jelleget kapott, mivel a népesség jellemzőinek regisztrálása mellett kiterjedt a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi növényekre is. A nemzetiségi hovatartozás tekintetében jelentős változásokat hozott a két világháború közötti időszakhoz képest: „*A nemzetiség az egységes kulturális és dolgozó közösséghez való tartózkodás és kötődés.*” További utasítás a számlálóbiztosok számára: „*Csak egy nemzetiségi hovatartozást lehet megjelölni.*”

Azok a felnőttek, akik nem tartoznak a lakástulajdonos családjához, saját maguk jelölik meg nemzetiségi hovatartozásukat, a kiskorúak és értelmi fogyatékosok nemzetiségi hovatartozásáról pedig a törvényes képviselőjük nyilatkozik.”

A népszámlálás a nemzetiséget önkéntes válaszadás formájában rögzíti. Ezt a módszert alkalmazta a háborút követően az összes népszámlálás. A második világháború utáni, 1961-ben megtartott, második népszámlálás gyakorlatilag ugyanazt a módszert alkalmazta, ahogy az alábbiakból kiderül: „*a kulturális és dolgozó közösséghez való tartozás.*” Abban mégis eltért az előző népszámlálás során alkalmazott módszertől, hogy bevezette az életvitelszerűen, állandó jelleggel az ország területén tartózkodó állandó népesség fogalmát. A következő népszámlálások 1970, 1980 és 1991-ben bevezettek egy újabb meghatározást. „*A nemzetiség a kérdezettnek valamely nemzethez vagy nemzetiséghez való tartozását jelöli. A nemzetiségi tartozás megjelölése a válaszadó önkéntes és szabad nyilatkozatán alapul.*” A nemzetiségi összetétel fontos eleme, hogy a második világháborút követően egyes nemzetiségek kikerültek a hivatalosan elismert és statisztikailag meghatározott nemzetiségek köréből.

A rutén nemzetiséget ukránnak minősítették az egységesítő ukrán nemzeti politika keretében. A romákat pedig nem tekintették külön nemzetiségnek, mert csoportjuk nem tett eleget a nemzet meghatározás azon követelményének, amely előírta a saját terület és önálló gazdaság meglétét. Továbbá, csak adott nemzetiségre vonatkozó adatok kerültek közlésre (cseh, szlovák, magyar, német, ukrán, orosz és lengyel). A többi nemzetet az egyéb kategóriába sorolták. A népszámlálási adatfelvétel gyakorlatában 1991-ben következtek be lényeges változások, amikor is bevezetik a roma és rutén nemzetiség hivatalosan elismert kategóriáit, és megnövelik a regisztrált nemzetiségek számát is. A legutóbbi két népszámlálás ezt a módszert és a nemzetiségi hovatartozásnak az egyén önkéntes és szabad bevallásán alapuló regisztrációját alkalmazta.

A nemzetiség mellett az anyanyelv is újra felvételre került az 1991-ben tartott, népességre és háztartásokra kiterjedő népszámlálás során. Az anyanyelv a 2001 és 2011-es népszámlálásban is megjelenik. A census meghatározása szerint az anyanyelv a gyermek egyik szülője által, annak gyerekkorában legtöbbet használt nyelv. Amennyiben a szülők különböző nyelveket beszéltek, az anya nyelvét regisztrálták anyanyelvként. A megkérdezettek csak egy anyanyelvet jelölhettek meg. Egy személynek lehet különböző az anyanyelve és a nemzetiségi hovatartozása. A legutóbbi, 2011-es népszámlálásban az etnokulturális különbségek és etnikai kérdések vizsgálatában bevezetett újdonság a családban, illetve a nyilvános térben legtöbbet beszélt nyelv felvétele.

Termékenység és családalapítás etnikai hovatartozás szerint

A termékenység és családmodell szerkezeti és etnikai meghatározói

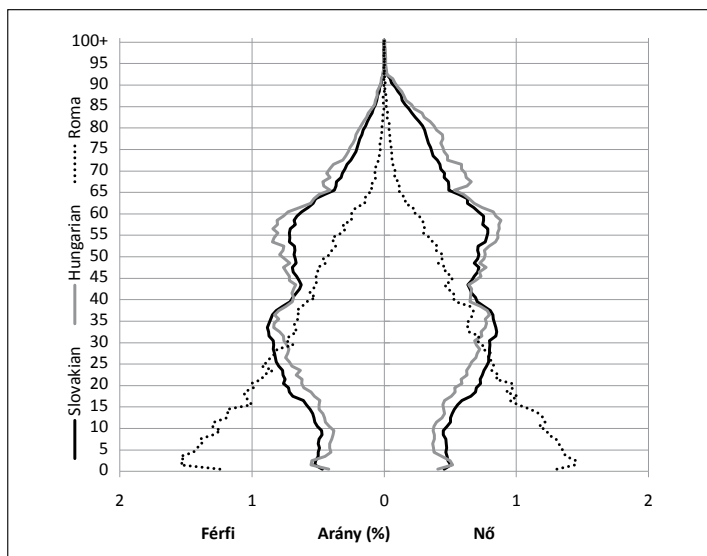
Rendszerint a nemzetiségre úgy tekintenek, mint a termékenységet és családalapítást befolyásoló tényezőre. Ennek ellenére valószínű, hogy más, mögöttes társadalomszerkezeti tényezők is jelentős mértékben befolyásolják a termékenységet. Ebben a fejezetben ezeket a tényezőket tekintjük át (kor, iskolai végzettség, gazdasági tevékenység, lakhely). Célunk a szlovákiai etnikai csoportok között ebben a tekintetben fellelhető különbségek azonosítása és értelmezése.

A társadalom kor és nem szerinti összetétele a társadalmi struktúra legalapvetőbb és legfontosabb jellegzetessége. Olyan lényegi eleme a társadalomnak, amely a termékenység egyéb jellemzői mellett jelentősen befolyásolja a születési arányszámokat. A társadalmi szerkezetet az előző társadalom feltételrendszeréből adódó népességmozgás alakította ki. Másrészt, a társadalmi szerkezet a jelenlegi és jövőbeli reprodukciós magatartást alakítja. A szlovák, magyar és roma nemzetiségű népesség összehasonlító vizsgálatából kiderül, hogy a szlovákiai roma népesség fiatal népesség. Ez egy olyan tény, amit a múltban is, jelenben is többször, adatforrástól és a roma népesség meghatározásától függetlenül igazoltak a különböző kutatások.⁴ A népszámlálási adatok is megerősítik ezt a megfigyelést. A roma népesség átlagéletkora 2011-ben alig haladta meg a 24 évet, míg a szlovák népesség átlagéletkora 39, a magyaré pedig 42 év volt ugyanabban az időpontban. Az életkor középtéke is alacsonyabb a roma népesség esetében, és magasabb a magyar népesség körében. A 2011-es népszámlálás adatai szerint a roma népesség fele nem töltötte be a 19,3 évet. Ugyanazon adatforrás alapján az életkor középtéke 36,7 év a szlovák népességben, és 41,4 a magyarban. A korcsoport szerinti társadalmi szerkezet is azt mutatja, hogy a roma népesség szignifikánsan fiatalabb, mint a másik kettő. Tizenöt év alatti gyerekek teszik ki a roma népesség szinte 40%-át, míg ugyanez az arány 14,8% a szlovákok, és 12,9% a magyarok esetében. Másfelől az 50 éves és annál idősebb korú népesség aránya a roma népességben csupán 11%, míg a szlovákoknál ugyanaz az arány kb. egyharmad, a magyaroknál pedig

4 Kučera, Milan: Domácnosti a bydlení cikánskeho obyvateľstva. *Demografie*, 1984. 26. 172–178.; Vaňo, Boris – Haviarová, Eva. 2002. Demografické trendy rómskej populácie. In: Vašečka, Michal (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. IVO: Bratislava, 2002. 475–502.; Šprocha, Branislav: Odkladanie a rekuperácia plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republike a na Slovensku. 2014. *Demografie*, 56 (3) 219–233. Kalibová, Květa: *Demografické charakteristiky romské populace v Československu. Disertační práce*. PíF UK: Praha, 1991.

közel 40%. Az időskorúakra vonatkozóan is jelentős eltéréseket észlelünk a nemzetiségek között. A roma népesség csupán 2%-a 65 éves vagy annál idősebb, a szlovák népességben ez az arány 12,8%, míg a magyaroknál 16,4%.

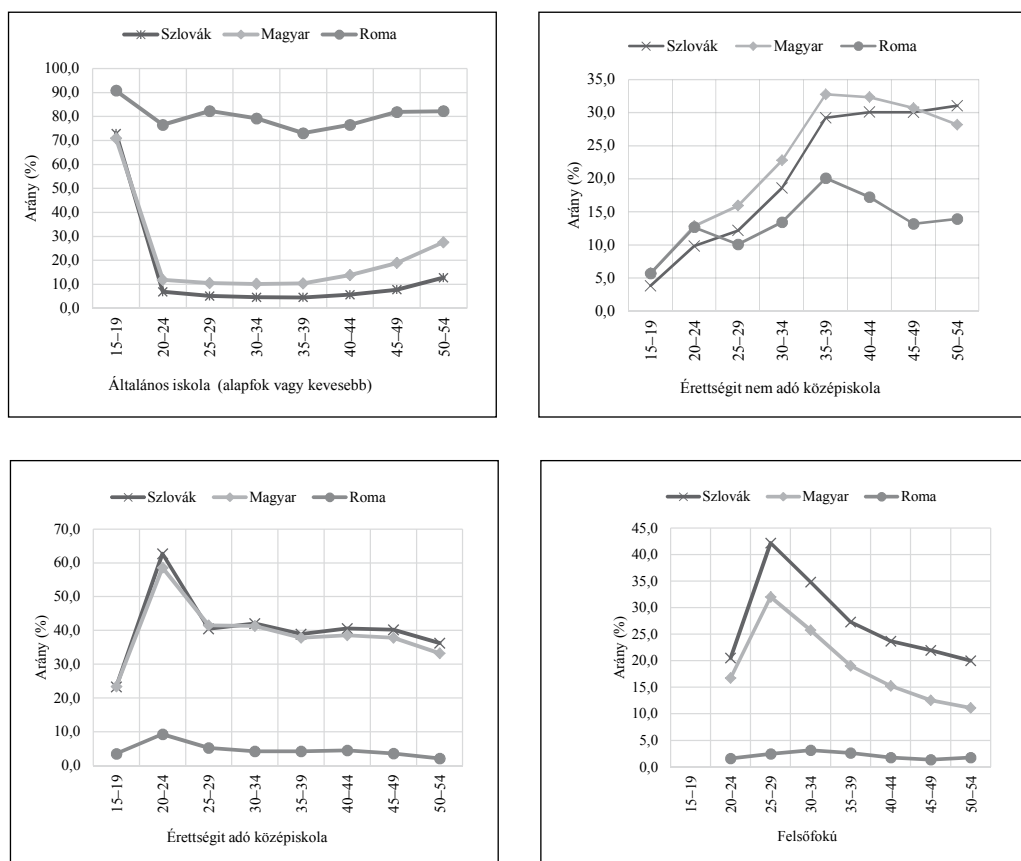
Az adatsorok azt mutatják, hogy jelentős eltérések vannak a nemzetiségek reprodukciós képessége tekintetében. Míg a szlovák és magyar szülőképes nők egyszerű kohorsz reprodukciója egyre csökkenő korcsoportokat eredményez, a roma népesség esetében éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk. A nagyon fiatal korösszetétel és a folyamatosan magas születési arányszámok eredményezik a vázolt helyzetet. A 3. ábrán megtekinthetők a korfa nemzeti jellegzetességei.

3. ábra: A szlovákiai szlovák, magyar és roma népesség kor szerinti megoszlása a 2011-es népszámlálás adatai alapján

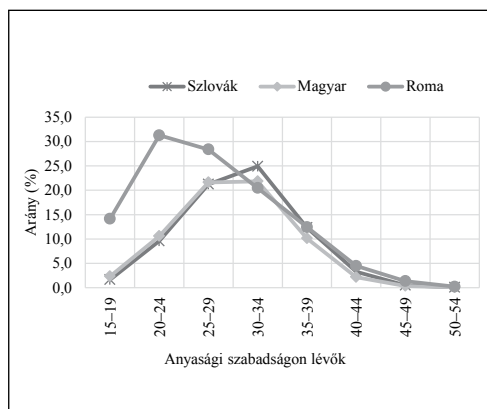
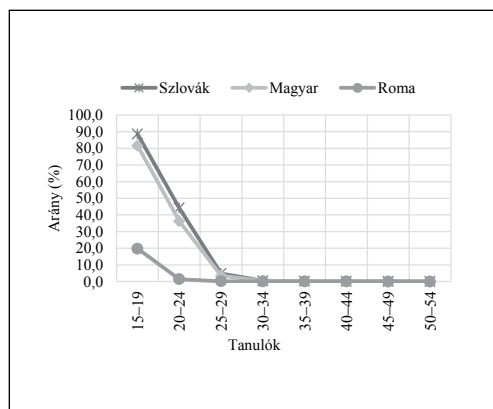
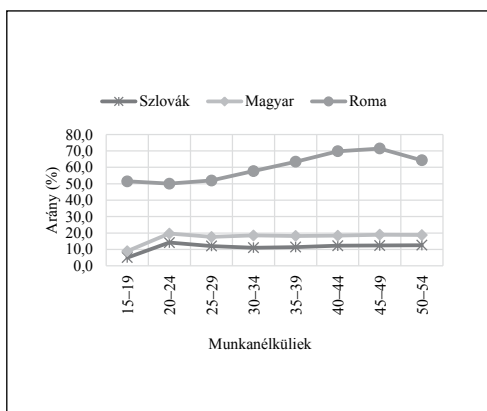
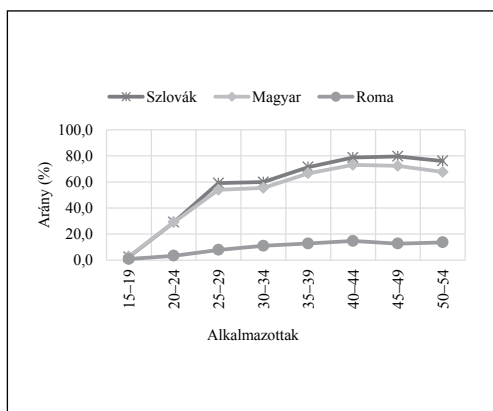
Az iskolai végzettség egyike a termékenységi magatartás ütemét, méretét és jellegét befolyásoló tényezőknek. Az iskolai végzettség elsősorban a szülések, születések időzítését befolyásolja közvetlen módon. Közvetett hatással egyéb tényezők is bírnak az adott iskolai végzettség szerint kialakított csoportokon belül, mint például a kulturális normák, gazdasági háttér és életkörülmények. A roma nők helyzete sajátos. A szülőképes roma nők csoportjában a legnagyobb az alapfokú vagy annál alacsonyabb végzettségű népesség. A 20–54 éves roma nők közel 80%-a elemi, vagy annál alacsonyabb szintű iskolázottsággal rendelkezik. Másfelől a magyar, és különösen a szlovák nők esetében az említett alacsony szintű iskolázottsági profil előfordulása elenyésző (lásd a 4. ábrát). A 4. ábra mutatja, hogy

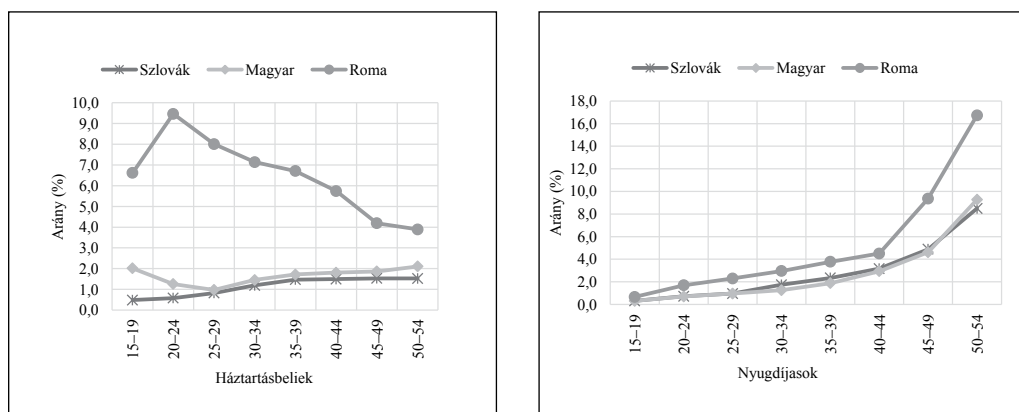
a magyar nők között valamelyest nagyobb valószínűséggel találunk alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezőket. A roma nők csoportjában inkább az a jellemző, hogy az idősebb generációk, nem pedig a fiatalabbak végezték el az általános iskola első éveit. Magasabb iskolai végzettség (általános iskola, érettségi, egyetemi végzettség) előfordulása alacsony ebben a csoportban. Másfelől a magyar és szlovák nemzetiségű nők körében észlelhető egy határozott elmozdulás a középiskolai, valamint az egyetemi végzettség irányába. Az elmozdulás valamelyest erőteljesebb a magyar nemzetiségű nők esetében (főleg az egyetemi végzettség tekintetében, lásd a 7. ábrát). A rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy a roma nők esetében egyfajta stagnálás állt be, valamint a generációk közötti szakadék elmélyült a fiatalabb roma nők alacsony és nagyon alacsony iskolai végzettsége miatt. Másrészt a magyar és szlovák nemzetiségű nők körében észlelhető egy határozott elmozdulás a magasabb iskolázottság irányába. Ennek következtében megnöttek az iskolázottság nemzetiség szerinti különbségei.

4-7. ábra: A szülőképes korú nők nemzetiség és iskolai végzettség szerinti eloszlása

A szlovákiai romák alacsony iskolázottsági szintje egyéb tényezőkkel együtt (területi peremhelyzet, rosszabb egészségi állapot, megbízhatatlanság, előítéletek stb.) eredményezi a romák munkaerőpiaci helyzetének kedvezőtlen alakulását. Ahogy a 2011-es népszámlálási adatokból kiolvasható, a szülőképes roma nők foglalkoztatottsága alacsony (8. ábra). A munkanélküli roma nők aránya meghaladja az 50%-ot minden korcsoportban. A legmagasabb arányt a szülőképes életkor végén tapasztaljuk, amikor a szülési, illetve gyermeknevelési szabadságon levő nők száma jelentősen csökken. Másfelől pedig a nagyobb gyerek-szám és a rosszabb egészségi állapot megnövelheti a nyugdíjkorhatár előtt álló nyugdíjas népesség növekedését (az adatok nem teszik lehetővé, hogy elkülönítsük a nyugdíjasok csoportjait a nyugdíjjáradék jogcíme szerint). A roma diákok alacsony szinten reprezentáltak a 20 év felettiek korcsoportjában, ami szintén az iskolai életút korai befejezésére utal a másik két etnikai csoporthoz viszonyítva. A szlovák és magyar nemzetiségű női népesség összehasonlítása azt mutatja, hogy a magyar szülőképes nők körében magasabb az inaktív és munkanélküliek aránya, a 20–29 éves korcsoportban kevesebb magyar nő tanul, és nagyobb a valószínűsége, hogy otthonülők maradnak.

8–13. ábrák: A szülőképés korú nők nemzetiségi és gazdasági aktivitás szerinti eloszlása

A tényleges termékenységben fellelhető különbségek egyik meghatározó tényezője a lakhely, különösen a város-falu megkülönböztetés, valamint a település mérete. Ahogy a 6. táblázatban látható, a szlovákiai etnikai csoportok jelentősen különböznek lakhely tekintetében is. A szlovák nők nagy része városi környezetben él. Ezzel szemben a roma és a magyar nők inkább falusi környezetben élnek. Ez szorosan összefügg a település méreteivel is. A szlovák nők inkább nagyobb városokban élnek, míg a magyar és főleg a roma nők ötezer főnél kisebb településeken élnek (lásd a 6. táblázatot).

Település típusa	Nemzetiség (%)		
	Szlovák	Magyar	Roma
Város	56,6	37,0	35,4
1–999	14,8	21,5	17,9
1 000–4 999	28,5	39,0	44,8
5 000–9 999	7,4	11,4	9,8
10 000–49 999	24,9	24,3	18,9
50 000–99 999	11,4	0,4	3,4
100 000+	13,0	3,4	5,2

6. táblázat: A szülőképés korú nők nemzetiségi és lakóhely szerinti eloszlása (%)

Szlovákia egyike azon országoknak, ahol a lakosság nagy része vallásosnak tartja magát. Ezt mutatják a legutóbbi, 2011-es népszámlálás adatai is. A szülőképes nők több mint kétharmada, nemzetiségtől függetlenül, római katolikusnak vallotta magát. A szlovák nők valamivel gyakrabban választották a vallás nélküli opciót. Másfelől a magyar nők között gyakoribb a református vallású. A 7. táblázat részletesebben mutatja be a szülőképes nők nemzetiség és vallási hovatartozás szerinti eloszlását.

Vallás, felekezet	Szlovák	Magyar	Roma
Római katolikus	67,4	69,9	66,2
Evangélikus	6,3	1,1	1,0
Görög katolikus	3,7	1,5	7,4
Református	0,6	15,2	1,1
Ortodox	0,7	0,0	2,9
Egyéb	1,6	1,4	4,7
Felekezet nélküli	15,5	7,7	8,4
Ismeretlen	4,2	3,1	8,3

7. táblázat: A szülőképes korú nők nemzetiségi és vallási hovatartozás szerinti eloszlása (%)

Termékenységi sajátosságok

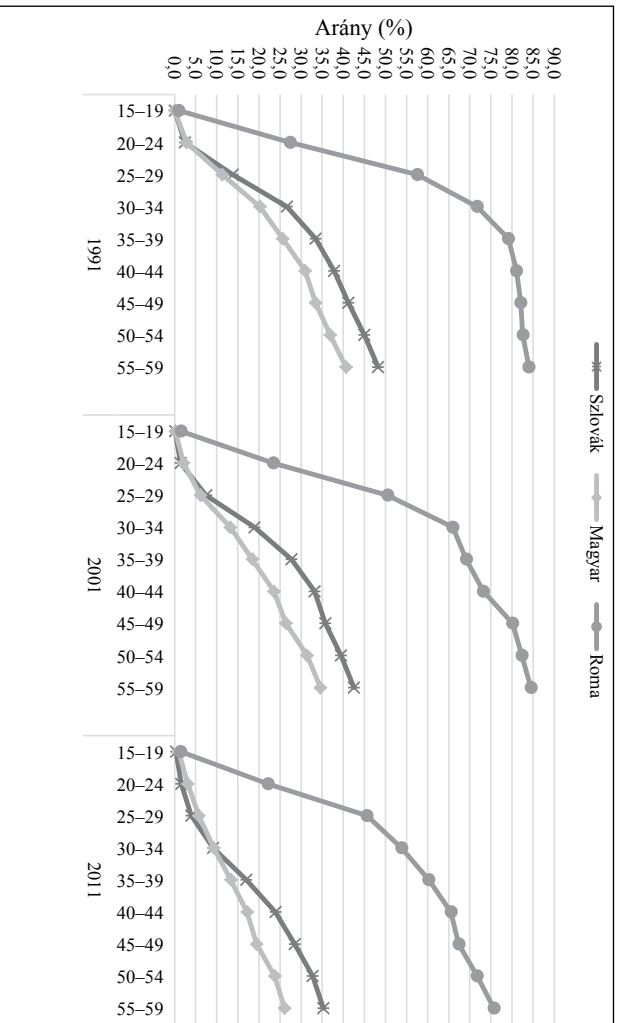
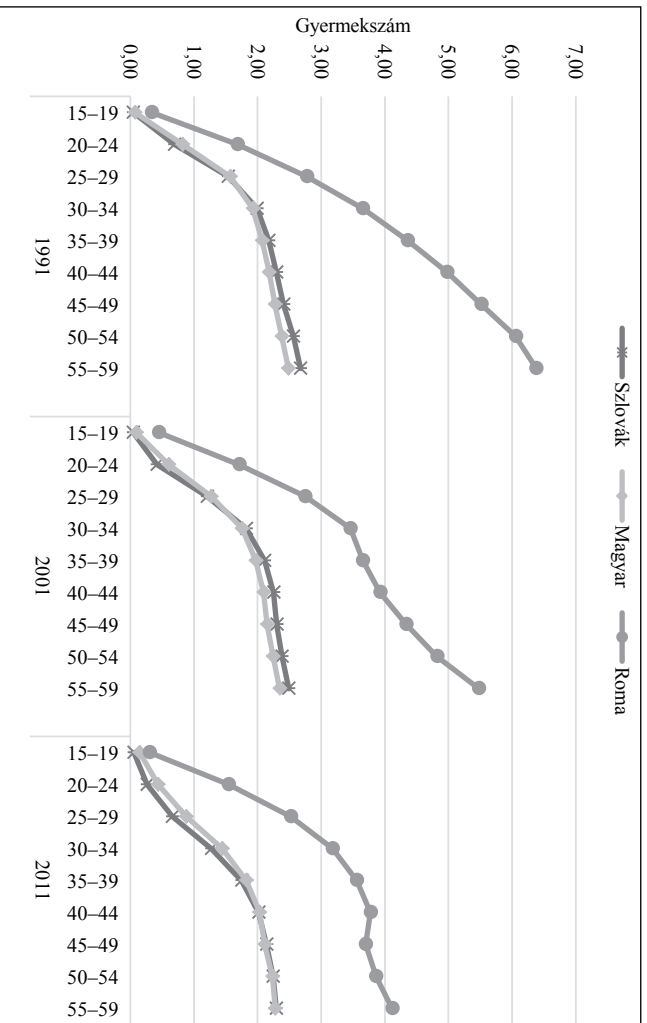
A befejezett kohorsz termékenység alakulásának legfontosabb jellemzője a folyamatos, nemzedékről nemzedékre észlelhető csökkenő tendencia.⁵ Míg az 1930-as években született nők átlagban 2,5 gyereket szültek, a hatvanas években született nők képviselik az utolsó több mint kétgyermekes anyák generációját. Az 1991–2011 között tartott népszámlálások adatai szerint a befejezett termékenység egyértelműen csökkent, a nemzetiségi hovatartozástól függetlenül. Míg az 50–59 éves korcsoportba tartozó nőkre még mindig a 2,6–2,7 átlagos gyermekszám volt jellemző a kilencvenes években, a 2011-es népszámlálás adatai

5 Šprocha, Branislav – Tišliar, Pavol: *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. Storočia*. Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj: Bratislava, 2016.

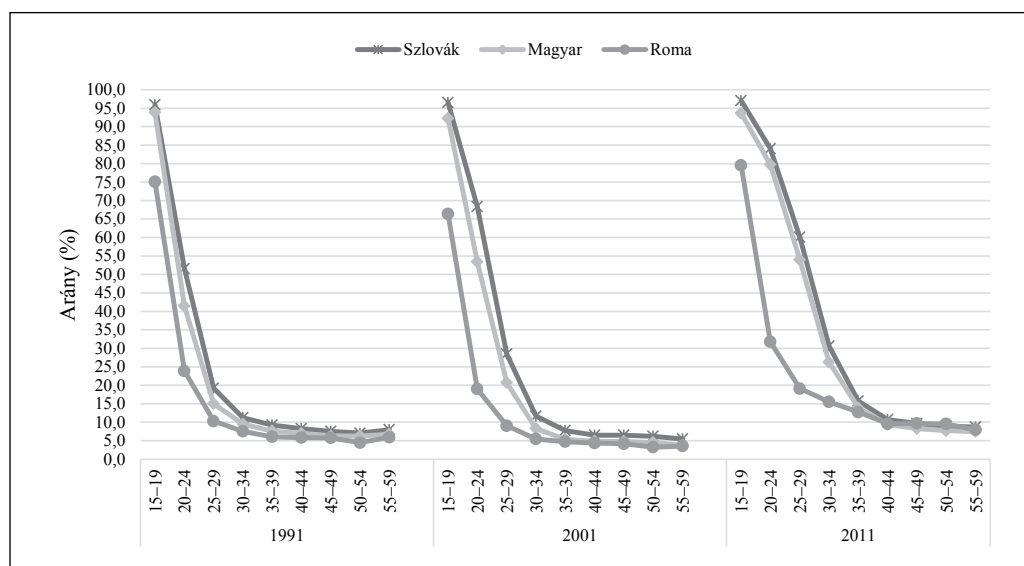
szerint ez a szám 2,2-re csökkent. A termékenység hasonlóan alakult a magyar nemzetiségű nők esetében is. Az 50–59 éves korcsoportba tartozó magyar nők befejezett termékenységi rátája lecsökkent az 1991-re jellemző átlagos 2,4–2,5-ről a legutóbbi népszámlálások alapján számolt 2,3-ra. A roma nőkre vonatkozó befejezett termékenység is jelentős mértékben csökkent, az átlagban több mint hat gyermekszámra négyre (lásd a 14. ábrát). Ennek ellenére a roma nők termékenysége még mindig messzemenően nagyobb (majdnem kétszeresével több az egy nőre jutó gyermekek száma) a másik két nemzetiséggel való összehasonlításban. A tényleges termékenységben észlelhető különbségek már fiatal vagy nagyon fiatal korban jelentkeznek. Már a 20–24 éves korcsoportban a roma nőknek több mint egy gyermekkel volt több gyermekük, mint a többi vizsgált nemzetiségnek. A szlovák és magyar nemzetiségű nők összehasonlító vizsgálata azt mutatja, hogy a szlovák nőkre jellemző befejezett termékenységi ráta magasabb, mint a magyarok körében. A legutóbbi népszámlálás adatai viszont csupán elhanyagolható különbségeket mutattak ki a két nemzetiség között. Másrészt látható, hogy a magyar nők termékenységi rátája magasabb a fiatalabb korosztályban. Ez a különbség elmélyülni látszik, ami vélhetően azzal magyarázható, hogy a szlovákiai magyar nők reprodukív magatartása korábban kezdődik. A 14. ábra részletezi a tényleges és befejezett termékenységet, valamint a szlovákiai nemzetiségek között fennálló különbségeket.

A nemzeti különbségek az észlelhető tényleges és befejezett termékenység kapcsán a női népesség eloszlásával magyarázható. Előbb fordítsuk figyelmünket a roma és a szlovák vagy a magyar nők termékenysége közötti különbségek legfontosabb tényezőjére. Annak ellenére, hogy csökkent a három- vagy többgyermekes roma nők aránya (amit a már említett befejezett termékenységben bekövetkezett csökkenés tükröz), még mindig a legnagyobb csoportot alkotják paritásos szempontból. Súlyuk messzemenően meghaladja a megfelelő csoport súlyát a szlovák vagy a magyar nők népességében (15. ábra). Ehhez kapcsolódik a kelet-szlovákiai régiókban található szegregált közösségekben élő roma nők magas termékenységi arányszáma⁶. Másrészt az 1991–2011-es népszámlálások eredményei igazolják a csoport csökkenését egyik nemzedéktől a következőig a szlovák és a magyar nemzetiségű nők körében (lásd a 15. ábrát).

6 Šprocha, Branislav: Odkladanie a rekuperácia plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republike a na Slovensku. *Demografie*, 2014. 56 (3). 219–233.

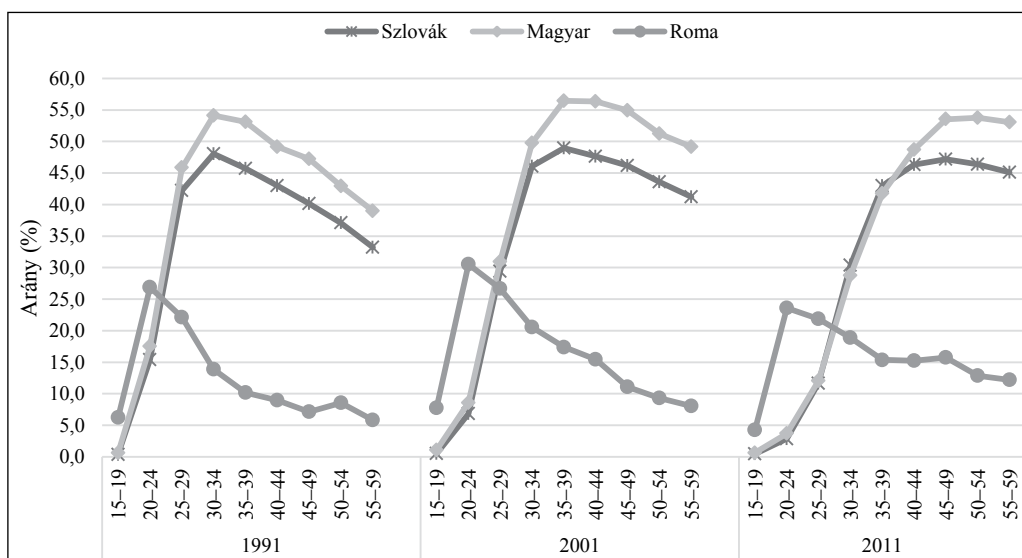
A gyermektelenség mértéke a második gyakori tényező, amely magyarázza a befejezett termékenységi arányszámok különbségeit. A szocialista politikai rendszer sajátos körülményei között kialakult egy jellegzetes, az anyaság erős normativitásával jellemezhető reprodukciós modell. A szülői szerepvállalás szinte egyetemes volt a negyvenestől a hatvanas évekig született nők számára. Ugyanakkor elterjedt a kétgyermekes családmódel is⁷. Az 1991–2011-es népszámlálások adatai igazolják a megfigyelést. A végleges gyermektelenség kis mértékben volt jelen a társadalomban (10% alatt) az anya nemzetiségétől függetlenül (16 ábra). Másrészt a népszámlálási adatok azt mutatják, hogy az első gyermek megszületésének időzítése és az anya életkora az első szülésnél eltér a különböző etnikai csoportoknál. A fiatalkori gyermektelenség leggyorsabb csökkenése a roma nőknél tapasztalható. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a 20–24 éves korú roma nők egyharmada gyermektelen. A magyar nőknél az arány 80%, a szlovák nőknél pedig még ennél is magasabb, közel 85%. Az 1991-es és 2011-es népszámlálási adatok összehasonlítása a fiatalkori gyermektelenség fokozatos kitolódását, halasztását mutatja. Ez azt jelenti, hogy a nők az anyaságot egy későbbi életkorra időzítik. A jelenség kismértékben tapasztalható a roma nők körében.

16. ábra: Gyermektelen nők aránya életkor és nemzetiség szerint az 1991-es, 2001-es és 2011-es népszámlálások adatai alapján

7 Részletesebben lásd: Potančoková, Michaela – Vaňo, Boris – Pilinská, Viera – Jurčová, Danuša: Slovakia: Fertility between tradition and modernity. In: Frejka, Tomas – Hoem, Ian – Sobotka, Tomas – Toulemon, Laurent (eds.): Childbearing trends and policies in Europe. *Demographic research 19 Special collection*, 2008. 7: 973–1018.; Šprocha, Branislav – Tišliar, Pavol: *100 rokov obyvateľstva Slovenska: od vzniku Československa po súčasnosť*. Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj: Bratislava, 2016.

Ahogy már említettük, a domináns kétgyermekes családmódel fokozatosan terjedt el Szlovákiában. Nemzetiségi szempontból a módel kizárólag a szlovák és magyar nőkre érvényes. A reprodukciós magatartás állandó változása ellenére (az első demográfiai átmenet értelmében) a romák esetében a három- vagy többgyermekes módel a legelterjedtebb (lásd a 17. ábrát). Az 1991–2011-ig tartó időszakban tartott népszámlálások igazolják a megfigyélést, miszerint a kétgyermekes családmódel a magyar nők körében elterjedt, míg a három vagy többgyermekes módel gyakoribb a szlovák nemzetiségű nők körében. Ugyanakkor, látható hogy a roma nők reprodukciója fiatalabb korban valósul meg és a három- vagy többgyermekes anyaság valószínűsége nő, mivel a kétgyermekes fiatalokú roma nők száma rohamosan csökken (lásd a 17. ábrát).

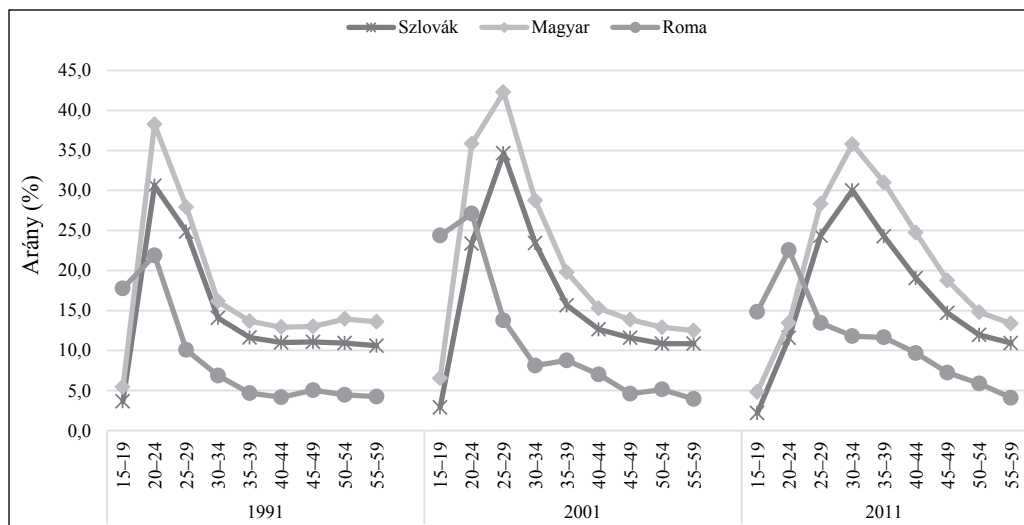

17. ábra: Kétgyermekes anyák aránya életkor és nemzetiség szerint az 1991-es, 2001-es és 2011-es népszámlálások adatai alapján

Az egygyermekes családmódel kevésbé volt elterjedt Szlovákiában, mint Európa nyugati vagy északi részén⁸. Az egygyermekes családmódel előfordulása igen alacsony a roma nők körében. Azt mondhatjuk, hogy ha egy roma nő szült egy gyereket, akkor nagy valószínűséggel többgyermekes családjává lesz belőle. A népszámlálási adatok szerint a roma nők kevesebb mint 10%-ának lesz egy gyermeke a szülőképes életkor végén. Csak a legutóbbi 2011-es népszámlálás adatai engednek arra következtetni, hogy a roma népesség átlépte ezt a 10%-os küszöböt.

8 Frejka, Tomas – Sardon, Jean-Paul: *Childbearing trends and prospects in low-fertility countries. A Cohort Analysis*. Kluwer Academic Publishers: London: 2004.

Az egygyermekes családmodell elterjedtebb a magyar nemzetiségű nők körében (lásd 18. ábra). A reprodukciós magatartásban 1989 után bekövetkezett változások az egygyermekes családmodell elterjedését vetítik előre, a magyar és szlovák nemzetiségű anyák egyaránt gyakrabban fognak egy gyermeket vállalni. Egyes előrejelzések⁹ szerint az egygyermekes anyák aránya lassan meghaladhatja a 30%-ot (a nyolcvanas évek közepétől születettek népességében), a gyermektelenség pedig 20%-ra emelkedhet. A változások a kétgyermekes családmodell jelentős mértékű visszaszorulásához vezethetnek.

18. ábra: Egygyermekes anyák életkor és nemzetiség szerint az 1991-es, 2001-es és 2011-es népszámlálások adatai alapján

Kohorsztermékenység a nemzetiség és lakhely függvényében

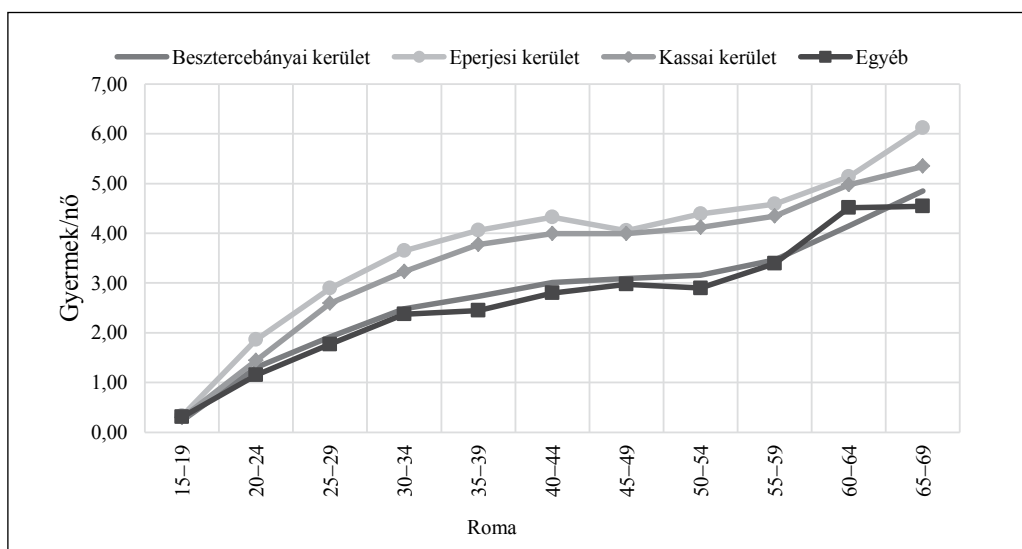
A kohorsztermékenység viszonylag nagy területi eltérései sokáig jellemzőek voltak Szlovákiára nézve. Az egy nőre eső gyermekszám a legmagasabb Eperjes kerületeiben és Kassa bizonyos részein. Észak-Szlovákia Zsolna régiója egyes kerületeiben szintén magasabb a befejezett kohorsztermékenységi arányszám¹⁰. A befejezett termékenység területi különbségei nemzeti bontásban is igazolhatóak. Az Eperjes és Kassa környéki romák termékenységi

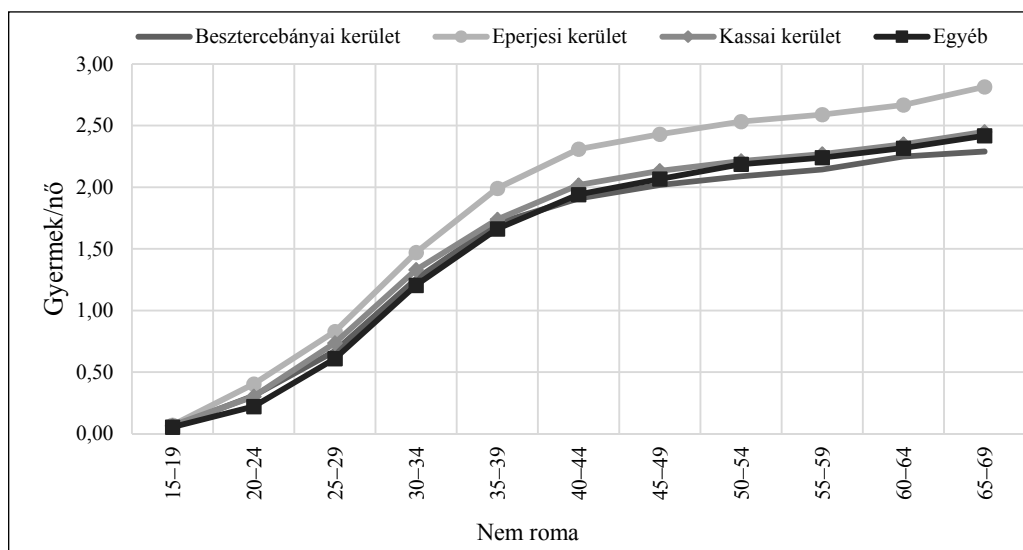
⁹ Šprocha, Branislav: Jednodetnosť - nový fenomén v reprodukčných dráhach žien na Slovensku? *Slovenská štatistika a demografia*, 2019. 29 (1). 23–37.

¹⁰ Bleha, Branislav – Vaňo, Boris – Bačík, Vladimír – Danuša Jurčová: *Atlas obyvateľstva Slovenska*. Geografika Univerzita Komenského v Bratislave: Bratislava: 2014.

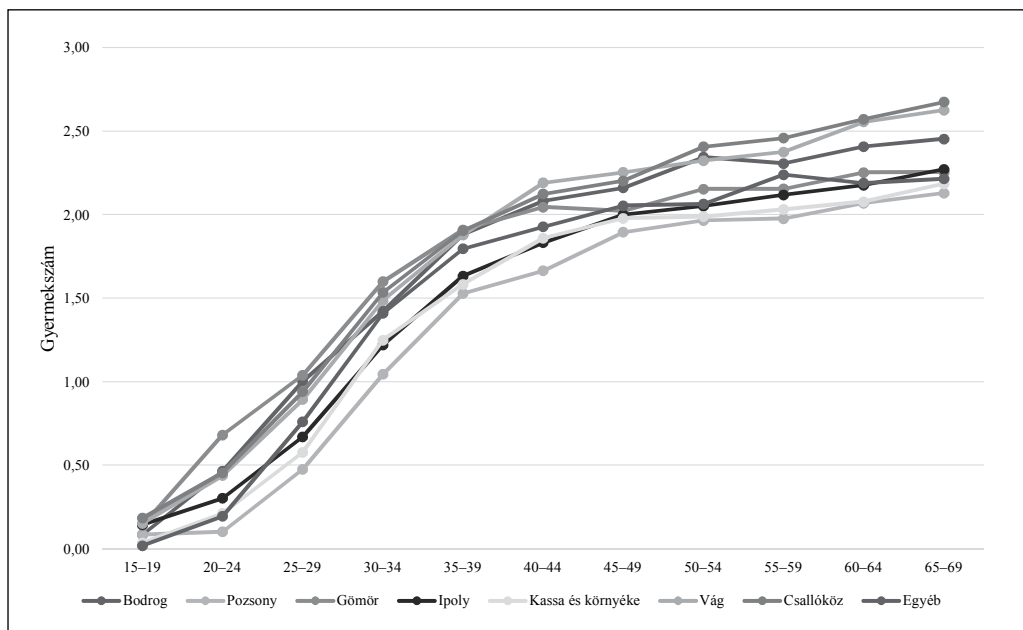
arányszámai szignifikánsan nagyobbak, mint más régiókban (lásd 19. ábra). Ugyanakkor az is igaz, hogy a tényleges termékenységi különbségek nagyobbak a romák esetében (hasonlítsuk össze a 19. és 20. ábrákat). Másrészt szükséges megemlíteni azt is, hogy az Eperjes és Kassa környéki romák gyakran sokszorosán kitaszított, marginális közösségekben élnek, rossz körülmények között, iskolai végzettségük alacsony, hivatalos munkaerőpiaci helyzetük kedvezőtlen más régiókban élő romákéhoz képest.

Az első fejezetben már említettük, hogy a szlovákiai magyarok többsége a déli határ mentén, az ország délnyugati, délkeleti részén él. Mivel ezen a nagy területen változóak a gazdasági, kulturális és társadalmi körülmények, adódik a kérdés, hogy léteznek-e területi különbségek a tényleges termékenység tekintetében a magyar nők körében. A 2011-es népszámlálás adatai azt mutatják, hogy a vizsgált (úgymond magyar) régiókban belül is léteznek különbségek úgy a tényleges, mint a befejezett termékenység vonatkozásában. Először is a nagyszámú magyar lakta régiókban élő magyar nők termékenysége a legmagasabb. Ez a helyzet alakult ki Csallóköz és Vág régiókban (lásd az első fejezetet). Másrészt pedig a legalacsonyabb termékenységi arányszám az urbánus környezetre jellemző, különösen a nagyvárosokra, Pozsony és környékére, valamint Kassa és környékére (lásd 21. ábra). Az Ipoly-vidéki kerületekre az alacsony termékenységi arányszám jellemző. Ezekben a kerületekben a magyar nők termékenysége is hasonlóan alacsony. Gömör vidéke is érdekes ebből a szempontból. A fiatalkori tényleges termékenység itt a legnagyobb a vizsgált területek közül, de a szülőképes életkor végére az arányszám közelít az átlaghoz. Az egyik lehetséges magyarázat az, hogy a sajátos reprodukciós időzítéssel jellemezhető roma nők viszonylag nagy csoportja is magyarnak vallotta magát.

19. és 20. ábra: Roma és nem roma (más nemzetiségű) nők tényleges termékenysége életkor és régiók szerinti eloszlása a 2011-es népszámlálás adatai alapján

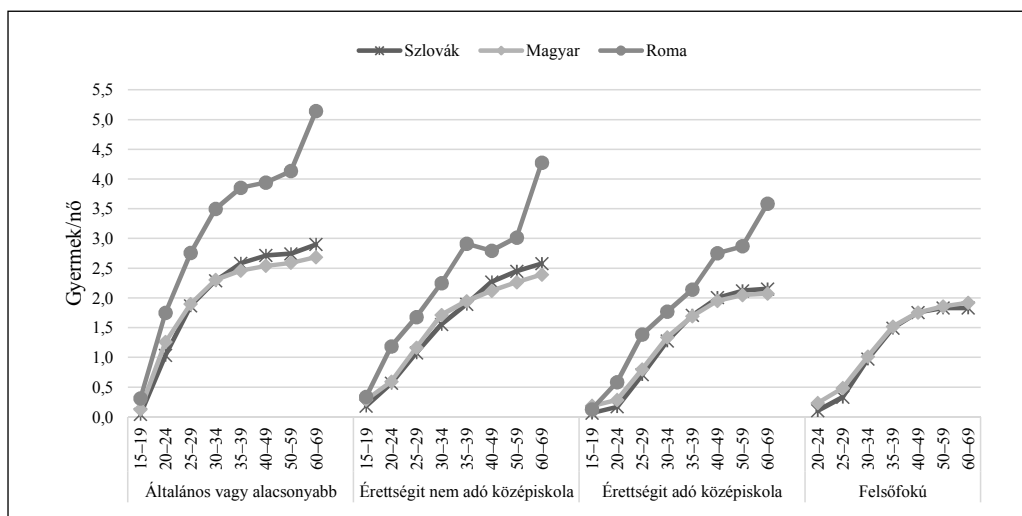

21. ábra: Magyar nők tényleges termékenysége életkor és régiók szerinti eloszlása a 2011-es népszámlálás adatai alapján

Kohorsztermékenység nemzetiség és iskolai végzettség szerint

Az iskolai végzettség a termékenységi különbségek kialakulásának egyik legfontosabb tényezője. Szlovákiai kohorsztermékenységi vizsgálatok¹¹ kimutatták, hogy az iskolázottság hosszú távon meghatározza a termékenységet. Hasonló következtetésre jutunk a termékenység, iskolázottság és nemzetiség együttes vizsgálatában is. Általános szinten igazolódott, hogy a magasabb iskolai végzettség alacsonyabb tényleges termékenységhoz vezet. A tényleges termékenység iskolai végzettség szerinti különbségei az idősebb kohorszokra jellemzőek (lásd 22. ábra). Ugyanakkor egyértelmű, hogy a roma nők körében mindig magasabb a kohorsztermékenységi arányszám, mint a magyar vagy szlovák nők körében, iskolai végzettségtől függetlenül. Habár a kohorsztermékenységi arányszám csökken az iskolázottsági szint növekedésével a roma nők esetében is, a befejezett kohorsztermékenységi arányszám magasabb a roma nőknél, mint a magyar vagy szlovák nemzetiségű nőknél, ami egyéb háttérösszetevők jelentőségére irányítja a figyelmünket (lakhely, gazdasági aktivitás, normatív értékek, nő státusza, családi állapot, fogamzásgátló alkalmazása, stb.). A szlovák és magyar nők összehasonlításában azonosított különbségek nagyobbak az alacsonyan iskolázottak körében (lásd 22. ábra). Általában a szlovák nők termékenysége magasabb volt. Másrészt a magyar nők körében megfigyelhető magasabb fiatalkori termékenység a reprodukció korai kezdetére utal iskolai végzettségtől függetlenül. Érettségivel, illetve egyetemi végzettséggel rendelkező nők esetében a nemzetiség szerinti termékenységi különbségek elhanyagolhatók.

11 Šprocha, Branislav – Ďurček, Pavol: *Rómovia na Slovensku v sčítaniach obyvateľov 1980–2011*. INFOSTAT: Bratislava: 2017.; Šprocha, Branislav: Zmeny v kohortnej plodnosti žien Slovenska v spojitosti s najvyšším dosiahnutým vzdelaním. *Slovenská štatistika a demografia*, 2018. 28 (4). 3–18.

22. ábra: Tényleges és befejezett termékenység a nők életkora, iskolai végzettsége és nemzetisége szerint a 2011-es népszámlálás adatai alapján

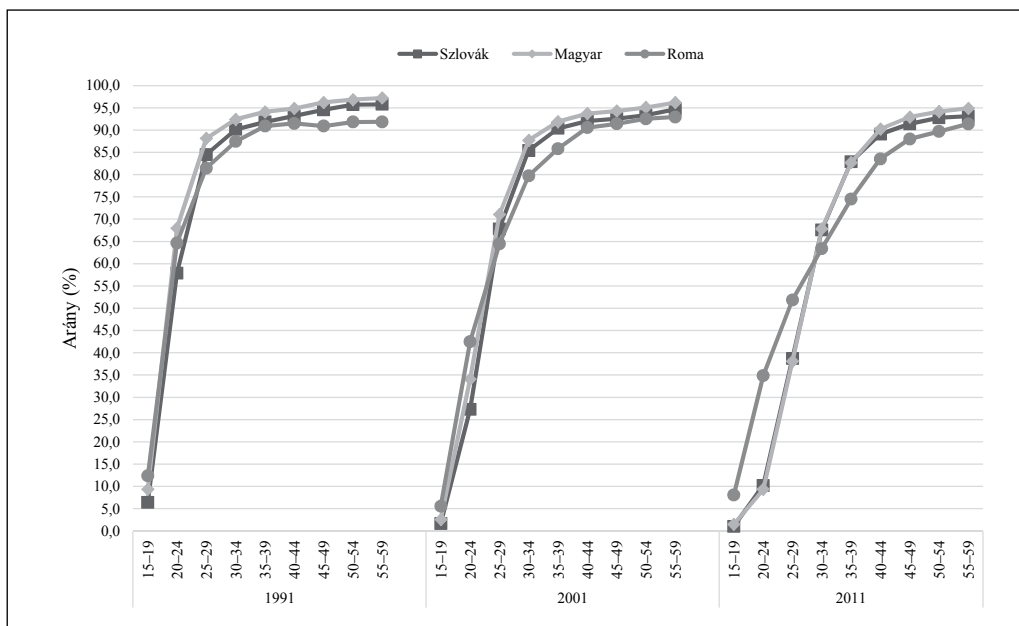
Házasságkötési, családalapítási szokásokban mutatkozó különbségek

Szlovákiára sokáig úgy tekintettek, mint a korai és szinte egyetemes házasság országára¹². Hajnal osztályozása értelmében¹³ nem európai típusú házassági magatartásról beszélhetünk. Alapvetően ez minden nemzetiségre egyformán érvényes volt, ahogy azt az 1990 évek elején tartott népszámlálás eredményei mutatják. Az első házasságkötési arányszám majdnem 60%-os a 20–24 éves korú nők körében. A magyar nők körében az arány ennél magasabb volt (68%), és a roma nők körében is elérte a 65%-ot. A nők kevesebb mint egytizede nem házasodott meg a szülőképes életkor végére érve. Ez gyakoribb a roma nők esetében, feltehetően azért, mert inkább jellemző rájuk a házasság nélküli családi együttélés. Szlovákiában a roma népességet jellemezték a házasság nélküli együttélés formáival, ami teljes mértékben helyettesítette a házasság funkcióit. Ezt igazolják a 2001-es és 2011-es

12 Šprocha, Branislav – Tišliar, Pavol: Outline of population development in Slovakia in the nineteenth century. *Historická Demografie*, 2018. 42. 79–98.

13 Hajnal, John: Age at Marriage and Proportions Marrying. *Population Studies*, 1953. 7 (2). 111–136.; Hajnal, John: European Marriage Patterns in Perspective. In: Glass, David Victor – Eversley, David Edward Charles (eds.): *Population in History: essays in historical demography*. London, Arnold, 1965. 101–143.

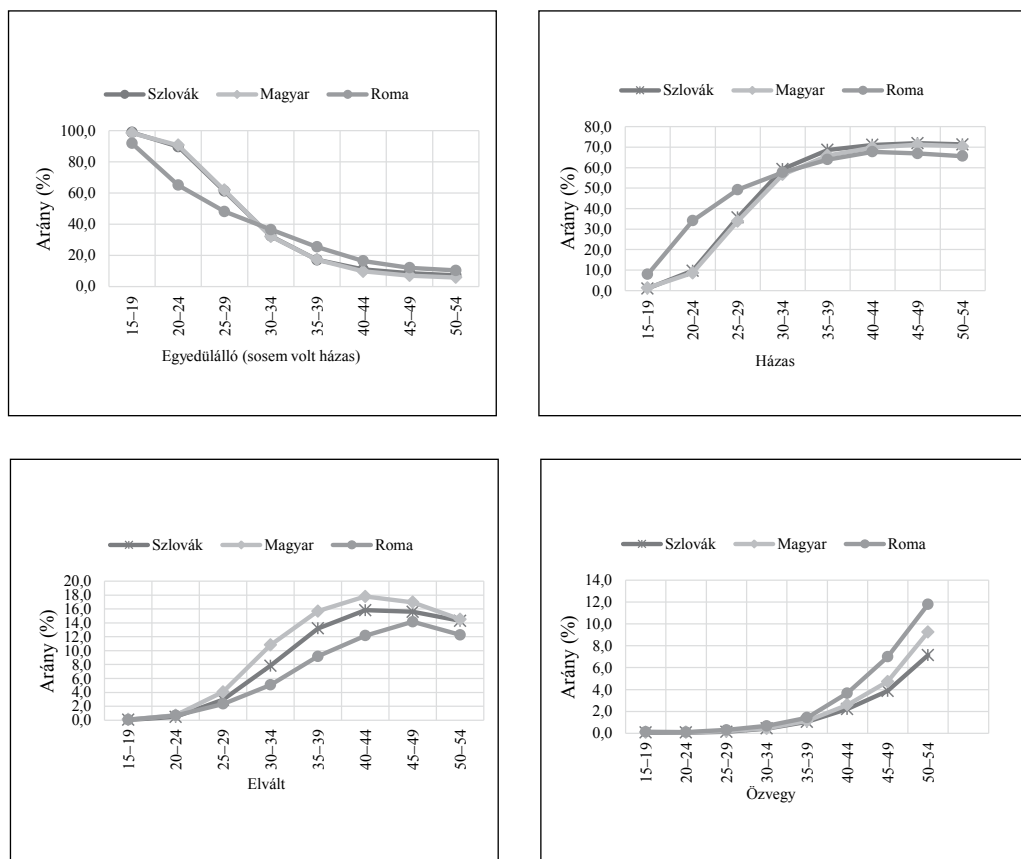
népszámlálási adatokon végzett elemzések¹⁴. A házassodási magatartásban 1990 után bekövetkezett változások a házasságkötések gyakoriságának csökkenéséhez, valamint az első házasságkötés időzítésének későbbre tolódásához vezettek¹⁵. Ahogyan a 23. ábrán is látható, az első házasságkötés időzítésében észlelhető eltolódás mintája rögzült és elterjedt. A házassodási kor későbbi életszakaszra történő időzítése jól kiolvasható a szlovák és a magyar nők esetében, míg a roma nőknél a korai házasságkötés viszonylag gyakori maradt. Következésképpen a fiatalon házassodott roma nők aránya jelentősen nagyobb (23. ábra). Másfelől a legutóbbi népszámlálás adatai azt mutatják, hogy a szülőképes kor végén levő vagy annál idősebb roma nők körében magasabb azoknak az aránya, akik soha nem kötöttek házasságot. A magyar és szlovák nők körülbelül ugyanolyan arányban kötöttek házasságot legalább egyszer. A különbségek elhanyagolhatóak (23. ábra).

23. ábra: A legalább egyszer házassodott nők aránya életkor és nemzetiség szerint az 1991-es, 2001-es és 2011-es népszámlálások adatai alapján

- 14 Lásd: Mládek, Jozef – Širočková, Jana: Kohabitácie ako jedna z foriem partnerského spolužitia na obyvateľstva na Slovensku. *Sociológia*, 2004. 36 (5). 423–454.; Džambazovič, Roman – Šprocha, Branislav: Kto žije v kohabitáciách na Slovensku? Intenzita vytvárania a charakteristiky kohabitujúcich osôb podľa výsledkov sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. *Sociológia*, 2017. 49 (4). 369–404.
- 15 Šprocha, Branislav: Transformácia sobášnosti slobodných v Českej a Slovenskej republike v prierezovom a kohortnom pohľade. *Demografie*, 2016. 58 (3). 230–248.

A 2011-es népszámlálás igazolja a családi élet, házasság és reprodukciós magatartás korai kezdetét a romák körében. Míg a 20–24 éves szlovák és magyar nők több mint 90%-a egyedülálló, ez nem igaz a roma nők kétharmadára (24. ábra). Ezzel ellentétben a szülőképes kor második felében nagyobb valószínűséggel találunk egyedülálló nőket a roma csoportban, ami feltehetően a gyakoribb informális családi együttélésnek köszönhető. A válási kockázat növekedése, különösen az 1990-es években és a huszonegyedik század első felében, valamint az újránházasság csökkenő esélyei meghatározó tényezői az egyre növekvő elvált nők csoportjának. A 26. ábra szerint a magyar nők gyakrabban válnak, míg a roma nők a legritkábban, itt a legalacsonyabb az elvált személyek aránya. Ez megerősíti a romák alacsonyabb válási kockázatára vonatkozó korábbi megfigyeléseket¹⁶ és a magasabb válási arányt azokon a területeken, ahol a legmagasabb a magyar nők aránya a népességben.

24–27. ábra: Női népesség kor, családi állapot és nemzetiség szerinti megoszlása a 2011-es népszámlálás adatai alapján

16 Bleha, Branislav – Vaňo, Boris – Bačík, Vladimír – Danuša, Jurčová: *Atlas obyvateľstva Slovenska*. Geografika Univerzita Komenského v Bratislave: Bratislava: 2014.

A romák reprodukciós magatartásának és a családi állapot szerinti összetétel alakulásának egyik fontos eleme a kedvezőtlen elhalálozási mutatók¹⁷. Ennek következtében a korai özvegyülés kockázata nagyobb, és így nagyobb az özvegyek száma is (lásd a 27. ábrát). Ez részben igaz a magyar nőkre is, akik Szlovákia magas elhalálozási arányszámokkal jellemezhető régióiban élnek.¹⁸

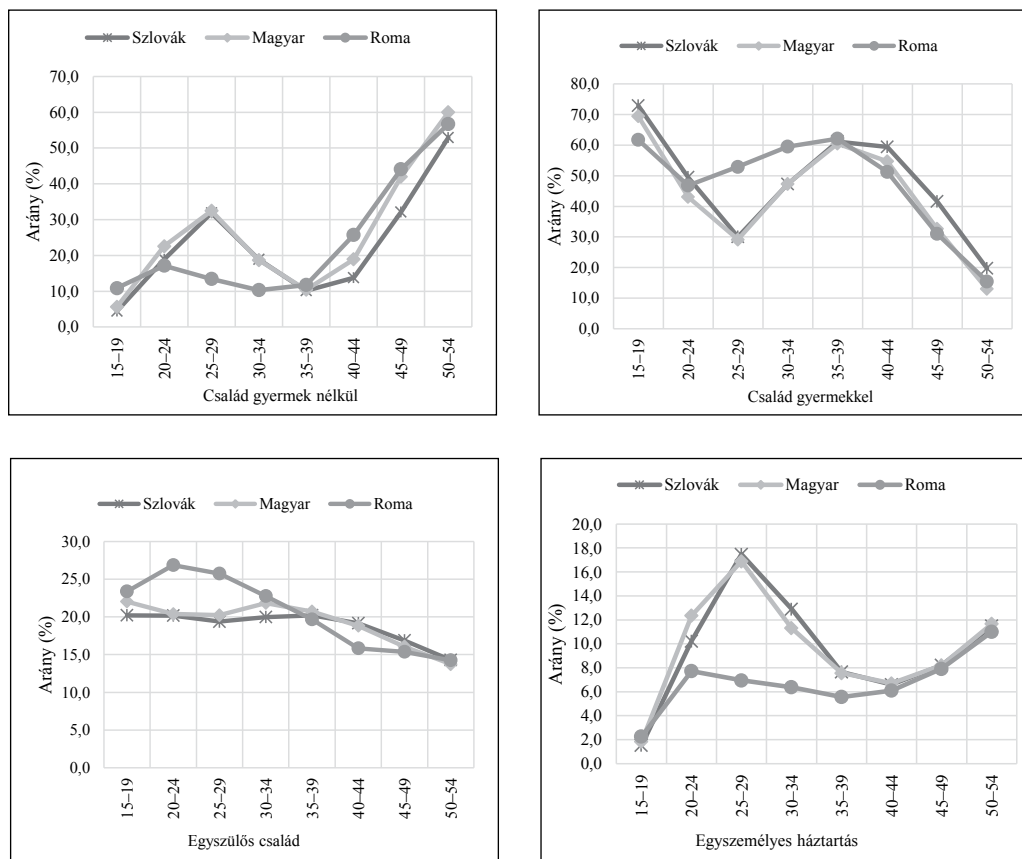
A népszámlálási háztartások a legjobb adatforrások a család alakulásának vizsgálatában. Ezek a legkisebb (oszthatatlan) társadalmi közösségek, és a szlovák népszámlálások részét képezik a hatvanas évektől kezdődően. Az adatfelvétel közös lakás, a házvezetés és a rokonsági viszonyok azonosítását, feltérképezését szolgálja. Összesen hatféle típusú háztartást különböztet meg a népszámlálás: gyermektelen (kiskorú gyermek nélküli) teljes család, gyermekes teljes család, egyszülős család kiskorú gyermekkel, egyszülős család kiskorú gyermek nélkül, egyedülállókából álló háztartás, nem családi háztartások. A házastársak (élettársak) közötti, valamint a szülő-gyermek viszony alapján zárhatók ki. A 28–31. ábrákon bemutatjuk a 2011-es népszámlálásban felvett háztartások összetételét különböző korú és nemzetiségi nők körében.

A szülőképes korú nők többsége, nemzetiségtől függetlenül, a háztartás-összeírás meghatározása szerinti családi háztartásban él. A házasságkötés időpontja és az anyaság kezdete függvényében, a családi háztartások közötti különbséget a kiskorúak jelenléte, illetve hiánya adja. A szülőképes kor első felében a gyermektelen teljes családok aránya a romák körében a legalacsonyabb. Úgy tűnik, a magyar és szlovák nemzetiségű nők között elterjedtebb a gyermektelen család, míg a romáknál szinte az összes családnak van legalább egy kiskorú gyermeke. A gyerekek felnőnek és elhagyják a családot, így mindhárom nemzetiség esetében az életkorral nő a gyermektelen családok aránya, a gyermekes teljes családoké pedig csökken (hasonlítsuk össze a 28. és 29. ábrákat). A szlovák és magyar nők esetében elhanyagolhatóak a teljes család típusára vonatkozó életszakaszokra jellemző különbségek. Egy érdekes jelenség az egyszülős család magasabb aránya a szülőképes kor első felében levő roma nemzetiségű nők körében. Több mint egynegyedük él ebben a típusú népszámlálási háztartásban. Ennek oka a házasságon kívül született gyerekek (és az élettárs nélküli életforma) magasabb arányára, illetve az informális együttélés illékonyságára vezethető vissza. Jelenlétük csökken az életkorral mindhárom nemzetiség népességében. Az egyszemélyes háztartás egy másik családi alakzatot és együttélési mintát képvisel. Míg a szlovák és

17 Šprocha, Branislav: Odkladanie a rekuperácia plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republike a na Slovensku. *Demografie*, 2014. 56 (3). 219–233.

18 Mészáros, Ján: *Atlas úmrtnosti obyvateľstva Slovenska*. INFOSTAT: Bratislava: 2008.; Bleha, Branislav – Vaňo, Boris – Bačík, Vladimír – Danuša, Jurčová: *Atlas obyvateľstva Slovenska*. Geografika Univerzita Komenského v Bratislave: Bratislava: 2014.

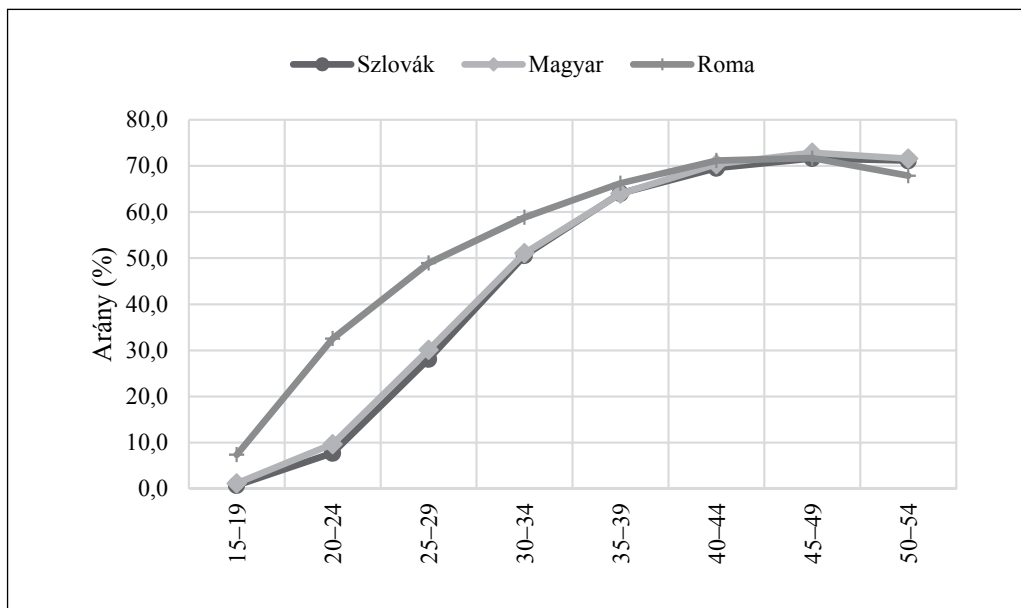
magyar nemzetiségű nők életében az egyedülálló családi forma igen elterjedt egy bizonyos életszakaszban (a 25–29 éves korosztály körében), a roma nők számára elhanyagolható a szülőképes életkor teljes hosszán.

28–31. ábra: Nőnemű népesség kor, háztartás típusa és nemzetiség szerinti összetétele a 2011-es népszámlálás adatai alapján

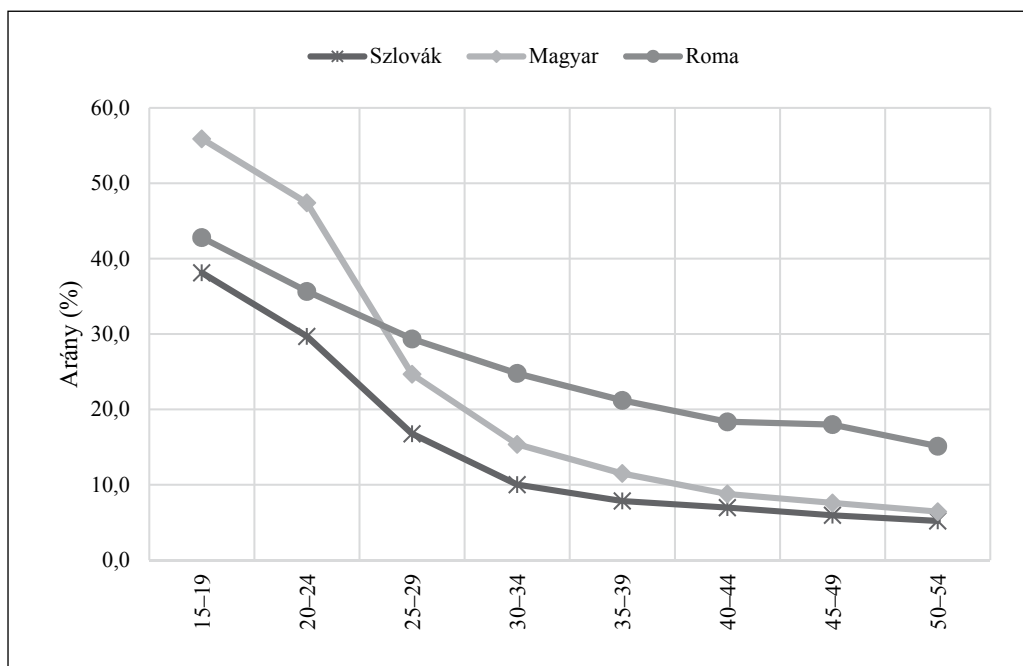
A háztartás szintjén azonosított rokonsági, családi viszonyok lehetővé teszik a család egyéb vonatkozásainak kutatását is, mindenekelőtt a független háztartások kialakulását és a társak között létesült viszony legitimitását. Az első esetben a családfő vagy a családfő házastársa, illetve élettársa kerül az elemzés középpontjába. Az eredmények a 32. ábrán láthatók. Az eredmények tükrében világosan kirajzolódik, hogy a roma nők körében korábban elkezdődik a független háztartás kialakítása. Miközben a 20–24 éves magyar és szlovák nemzetiségű nők kevesebb mint egytizede családfő vagy a családfő élettársa, illetve házastársa, a roma nők esetében az arány ugyanebben a korcsoportban közelít az egyharmadhoz.

A 25–29 éves korcsoportban az arány körülbelül ötven százalékra nő a roma nők körében, és 30%-ra a szlovák és magyar nemzetiségű nők körében.

32. ábra: Nőnemű családfők, illetve a családfővel házastársi, élettársi viszonyban levő nők aránya kor és nemzetiség szerint

A házasságkötésre, illetve élettársi kapcsolatra épülő családformák közötti különbségtétel lehetővé teszi az informális viszonyok vizsgálatát a három nemzetiség női népességének körében. Ahogy fentebb említettük, a romák körében gyakoribb az élettársi kapcsolatra épülő család, mint a másik két nemzetiség körében. Ezt a megállapítást igazolja a 2011-es népszámlálás is. A legfiatalabb korcsoport kivételével, a roma nők körében a legmagasabb az élettársi kapcsolatra épülő együttélés. A 33. ábrán látható, hogy a roma női népességben a párkapcsolatok több mint egyötöde és közel egyharmada hosszú távú, a nők szülőképes korának nagy részében fennmaradnak.

33. ábra: Az lélettársi kapcsolatban élők aránya a párkapcsolatban élő nők körében, kor és nemzetiség szerint

A magyar nők körében is viszonylag gyakori az lélettársi kapcsolat. Ez különösen igaz a fiatal nőkre nézve. Ebben a korban a nők nagyon kis része él párkapcsolatban. Ha mégis kialakul egy párkapcsolat, akkor az lélettársi kapcsolati forma a gyakoribb. Az életkor növekedésével nő a házasságkötési hajlandóság is.

Etnikai exogámia

A házasság a társadalomszerkezet kialakításának egyik lényeges mechanizmusa¹⁹. Katrnák²⁰ (2008) állítása szerint, a házaspár sajátosságai a házasságkötés időpontjában (kor, iskolázottság, nemzetiség, vallás stb.) befolyásolják a házastársak közötti különbségek alakulását. Másfelől ha a társadalomban megfigyelhető az egyének személyes tulajdonságai (kor, iskolai végzettség, nemzetiség stb.) alapján történő házasságkötés, akkor ez azt jelenti,

19 Jones, Frank Lancaster: Marriage Patterns and the Stratification System: Trends in Educational Homogamy since 1930s. *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, 1987. 23, 185–198.

20 Katrnák, Tomáš: Spříznění volbou? Homogamie and heterogamie manželských párů v České republice. Praha: SLON 2008.

hogyan a párválasztás egy olyan társadalmi mechanizmus, amely befolyásolja a társadalom rétegződését²¹.

Több szerző²² rámutat arra, hogy a házassági kötelékek nem véletlenszerűen alakulnak ki, hanem hasonló tulajdonságokkal rendelkező társak között jönnek létre. Ezen tulajdonságok egyike a sokat emlegetett nemzetiség (etnicitás). Katrňák jelentése alapján²³, a nemzetiség a párválasztás igen fontos tényezője. A szerző továbbá azt is kijelenti, hogy az alacsony szintű etnikai homogámia az etnikai csoportok iránt tanúsított magas szintű toleranciát mutatja egy adott társadalomban. Másfelől a magas etnikai homogámia erős etnikai határok létezésére, egy etnikailag megosztott társadalomra utal. A magas szintű homogámia az etnikai csoportok között jelentős társadalmi távolságokat feltételez. Ebben az esetben nehéz és problematikus a másik csoportba lépni, és a különböző társadalmi csoportok tagjai között létesített házasságokat a társadalom negatívan értékeli, ítéli meg. Az alacsony fokú homogámia (és ezért magas fokú heterogámia) azt jelenti, hogy a másik csoportba az átjárás nem problematikus, és a párválasztásban nem veszik figyelembe a társadalmi rétegződést²⁴. Következésképpen a nemzeti homogámia a multikulturális társadalom egyik jelölője lehet²⁵.

Jelen tanulmányban nemzeti homogámiáról beszélünk, ha a házasodó felek ugyanazt a nemzetiségi hovatartozást vallják magukénak. Ellenkező esetben a házasság heterogám nemzetiségi szempontból.

A homogámia mértékét a nemzetiségi csoport mérete, tagjainak területi eloszlása, valamint a többi etnikai csoporttal kialakított viszonya alakítja. Ahogy már az első fejezetben is említettük, Szlovákiában két fontosabb etnikai csoportról beszélhetünk: a magyarokról és a romákról. A magyarok nagy része a déli határvidéken, jól körülírható régióban él. A romák esetében ez nem igaz. Egyrészt a roma lakosság nagy része kis, földrajzilag és gyakran társadalmilag is elszigetelt településeken (roma telepeken) él, különösen Szlovákia

21 Uo.

22 Uunk, Wilfred J. G.: *Who Marries Whom? The Role of Social Origin, Education and High Culture in Mate Selection of Industrial Societies during the Twentieth Century*. Nijmegen: NOW. 1997.; Blossfeld, Hans Peter – Timm, Andreas (ed.): *Who Marries Whom? Educational Systems as Marriage Markets in Modern Societies*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. 2003.; Katrňák, Tomáš: *Spřiznění volbou? Homogamie and heterogamie manželských párů v České republice*. Praha: SLON 2008.; Fónadová, Laura – Katrňák, Tomáš. *Etnická homogamie na Slovensku v letech 1992 až 2012*. *Czech Sociological Review*, 2016. 52 (2). 157–178.

23 Katrňák, Tomáš: *Spřiznění volbou? Homogamie and heterogamie manželských párů v České republice*. Praha: SLON 2008.

24 Uo.

25 Uo. 32.

keleti és déli részeiben. A szlovák népesség előítéletes a nemzetiségekkel szemben, különösen a magyarokkal szemben, de leginkább a romákkal szemben. Šutaj²⁶ leírása szerint a magyarok viszonylag tömör, tömbösített, erős kölcsönösségi kötelékekkel átszőtt egységet alkotnak. Másrészt Homišinová²⁷ a szlovák többség fokozatos átalakulására hívja fel a figyelmet. Gyurgyik szerint²⁸ ennek egyik oka a nemzetiségileg vegyes házasságok számbeli növekedése.

A romák esetében a gyakori területi, térbeli szegregáció mellett erős társadalmi szegregációról is beszélünk. A többrendbeli European Value Study adatai alapján azt láthatjuk, hogy a szlovákok a romákkal szemben a legkevésbé türelmesek. Ezt támasztja alá a tény is, hogy az említett felmérések kérdezetteinek közel háromnegyede nem lakna egy városnegyedben romákkal. A romák alacsony státusa (és nem etnicitása) lehet a hosszú távon megfigyelt magas fokú homogámia a házasságkötések vonatkozásában. Emellett szól Fónadová és Katrňák²⁹ kutatása is. A kutatás azt mutatja, hogy Szlovákiában a házasságot erős etnikai homogámia jellemzi. A vegyes házasság valószínűsége függ az etnikai csoporttól, viszont nem nőtt egyetlen etnikai csoport vonatkozásában sem a vizsgált időszakban³⁰. A szlovák és roma népességben a homogám házasság a domináns. A vegyes házasságok aránya körülbelül 10% anélkül, hogy valamilyen irányvonal világosan kirajzolódna. A magyarok körében a házasságok közel 60%-a homogám házasság.

Hasonló következtetéseket vonhatunk le mi is. A házassági homogámiát a feleség (és nemzetisége) valamint a férj (és nemzetisége) szempontjából egyaránt elemeztük. A férfiak esetében azt látjuk, hogy a szlovák, illetve a roma nemzetiségűek körében erős a homogámia. A heterogám házasságok aránya itt nem haladja meg az 5%-ot hosszú távon. A roma nők esetében a homogámia még erősebbnek mutatkozik, akik csak rendkívüli esetben házasodnak más nemzetiségű személlyel. Másrészt pedig a homogám házasság jelentősen alacsonyabb a szlovák nők körében.

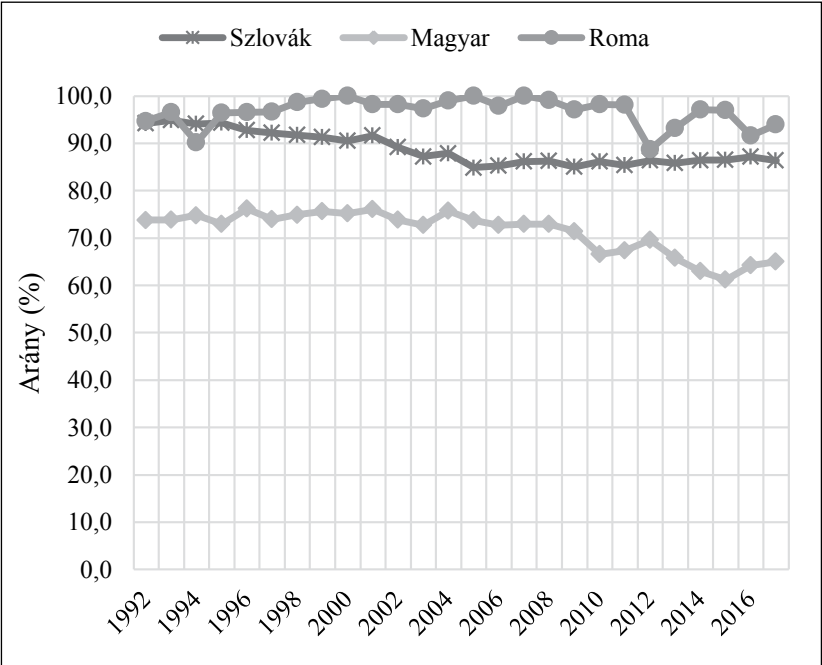
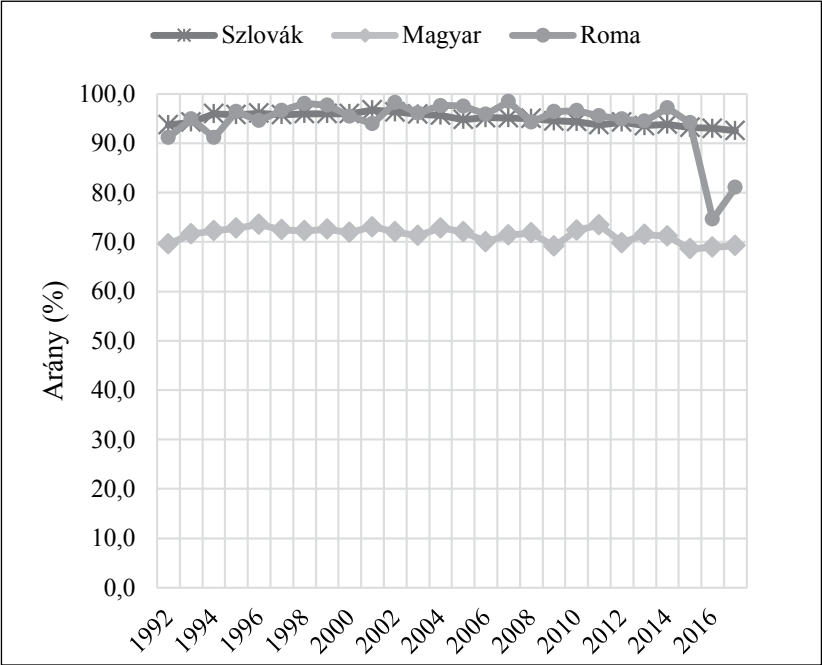
26 Šutaj, Štefan – Homišinová, Mária – Sáposová, Zlatica – Šutajová, Jana: *Maďarska menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989* (Identita a politika). Prešov: Universum. 2006.

27 Homišinová, Mária. 2009. Slovaci v Maďarsku a Maďari na Slovensku. (Empirická analýza konštrukcie etnickej identity). Človek a spoločnosť 12 (1).

28 Gyurgyik, László Zmeny v demografickej, sídelnej a socialnej štruktúre Maďarov na Slovensku. In: Fazekas, József – Hunčík, Péter (eds.): *Maďari na Slovensku (1984–2004). Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie*. Šamorín: Forum inštitút pre výskum menšín, 2008. 155–198.

29 Fónadová, Laura – Katrňák, Tomáš: Etnická homogamie na Slovensku v letech 1992 až 2012. *Czech Sociological Review*, 2016. 52 (2). 157–178.

30 Uo.

34. és 35. ábra: Homogám házasságok a vőlegény (fent) és a menyasszony (lent) nemzetiségi hovatartozása szerint

A 21. század elejétől viszonylag jelentős mértékben visszaesett körülbelül 85%-ra. Ez nagyrészt a külföldiekkel kötött házasságoknak tudható be. Az utóbbi két évtizedben a magyar nők körében észlelhető homogám házasságkötés is visszaesőben van. A férfiak nem tapasztaltak ilyen méretű csökkenést, a homogám házasságkötések még mindig a párkapcsolatok 70%-át jelentik. Egy részletesebb elemzés azt mutatja, hogy a vegyes házasság elterjedésének hátterében ugyanaz az ok áll, nevezetesen a külföldi (azaz nem szlovák, magyar vagy roma személlyel) partnerrel kötött házasság.

A következő táblázatok (8. és 9.) részletezik azokat az tényezőket, melyek a nemzetiségi szempontból heterogám házasságkötés melletti döntést befolyásolják. Néhány érdekes adattal szolgál a heterogám házasságok aránya, valamint a vegyes házasságkötések valószínűsége a magyarok körében. Azt a tényt igazolják, miszerint a magyar nemzetiségű nők gyakrabban kötnek házasságot más nemzetiségű partnerrel. A vegyes házasság aránya és esélye is a korral egyenes arányban nő. A lakhely is fontos szerepet játszik abban, hogy a magyar nők nem magyar nemzetiségű párt választanak. Azokon a területeken, ahol a magyar népesség nagyobb számban lakik, kicsi erre az esély. A vegyes házasságok gyakorisága nő ott, ahol a magyar népesség település vagy régió szintű aránya csökken. A vegyes házasságok aránya Pozsony és Kassa, azaz városi közegben a legmagasabb. A legalacsonyabb vegyes házassági arányt a Csallóköz régióban regisztráltak. A vegyes házasságok súlya és vegyes házasságkötés valószínűsége is nő a település méretének függvényében, viszont a különbségek jelentősége vitatható. A családi állapotnak sincs jelentős hatása. Az iskolázottság fontos magyarázó tényező. Az elemzés eredményei azt mutatják, hogy az alacsony (alapfokú, elemi vagy annál alacsonyabb) iskolai végzettséggel rendelkező népességnek van a legkisebb esélye arra, hogy más nemzetiségű partnerrel kössön házasságot. Másfelől pedig a legnagyobb valószínűséggel a gimnáziumot abszolváló személyek kötnek vegyes házasságot.

A roma népesség körében regisztrált vegyes házasságokról a következőket mondhatjuk: kisszámú roma jelenléttel jellemezhető területen élő, férfi nemű, városi, nagyvárosi, idősebb, magasabb iskolai végzettséggel rendelkező egyének nagyobb eséllyel kötnek vegyes házasságot. Másrészt a logisztikus regresszió azt mutatja, hogy a változók nagy része statisztikailag nem szignifikáns. Gyakorlatilag két tényező befolyásolja jelentős mértékben a vegyes házasságot nem roma nemzetiségű személlyel: a nem (gyakoribb a férfiak körében) és az iskolai végzettség (az iskolai végzettség növekedésével szignifikánsan nő a vegyes házasságkötés esélye is).

Változó		Magyarok		
		Vegyes házasság (%)	Log. regresszió	
			EXP. β	SIG
Nem	Férfi (ref.)	27,1		
	Nő	29,1	1,13	0,000
Korcsoport	19–24 (ref.)	22,5		
	14–18	13,6	0,94	0,512
	25–29	27,4	1,16	0,000
	30–34	31,7	1,36	0,000
	35–39	33,6	1,45	0,000
	40–49	33,4	1,38	0,000
	50+	34,6	1,38	0,000
Régió	Csallóköz (ref.)	16,6		
	Bodrog	25,2	1,57	0,000
	Pozsony és környéke	63,8	2,33	0,000
	Gömör	23,5	1,10	0,008
	Ipoly	35,4	1,56	0,000
	Kassa és környéke	49,4	1,52	0,000
	Vág	33,2	1,67	0,000
	Dél-Szlovákián kívül eső régió	54,3	2,73	0,000

Településméret	1000 lakos alatt (ref.)	23,1		
	1000–2000 lakos	21,9	0,94	0,054
	2000–5000 lakos	25,1	0,91	0,011
	5–20 000 lakos	29,6	1,14	0,034
	20–50 000 lakos	32,1	1,10	0,177
	50 000 + lakos	70,4	1,07	0,475
Település típusa	Város (ref.)	35,3		
	Falu	23,4	1,20	0,002
Családi állapot	Egyedülálló (ref.)	27,3		
	Elvált	32,5	1,00	0,982
	Özvegy	34,1	1,03	0,771
Iskolai végzettség	Alapfokú vagy alacsonyabb (ref.)	16,9		
	Általános iskola	25,1	1,56	0,000
	Gimnázium	31,4	1,96	0,000
	Egyetem	31,6	1,64	0,000
Etnikai összetétel (magyarok aránya)	Több mint 75% (ref.)	15,9		
	50–75%	27,3	1,90	0,000
	35–50%	41,9	3,48	0,000
	20–35%	54,6	4,99	0,000
	Kevesebb mint 20 %	68,6	7,54	0,000
Nagelkerke R Square = 0,196				

8. táblázat: A vegyes házasságot befolyásoló faktorkok a magyarok körében (2002–2017)

		Romák		
		Vegyes házasság (%)	Log. regresszió	
			EXP. β	SIG
Nem	Férfi (ref.)	4,9		
	Nő	2,4	0,44	0,000
Korcsoport	19–24 (ref.)	3,1		
	14–18	2,5	1,11	0,703
	25–29	5,6	1,11	0,723
	30–34	8,9	1,64	0,196
	35–39	10,0	1,53	0,394
	40–49	6,6	0,53	0,371
	50+	4,2	0,61	0,662
Régió	Kassa (ref.)	4,4		
	Eperjes	2,7	0,64	0,082
	Besztercebánya	13,1	1,84	0,175
	Más	11,0	2,64	0,020
Településméret	1000 lakos alatt (ref.)	6,6		
	1000–2000 lakos	3,0	0,76	0,454
	2000–5000 lakos	2,3	0,44	0,016
	5–20 000 lakos	4,2	0,29	0,034
	20–50 000 lakos	16,5	0,79	0,737
	50 000 + lakos	8,1	0,27	0,148
Település típusa	Város (ref.)	7,0		
	Falu	2,9	0,31	0,019
Családi állapot	Egyedülálló (ref.)	3,6		
	Elvált	7,0	0,52	0,067
	Özvegy	16,7	0,68	0,268
Iskolai végzettség	Alapfokú vagy alacsonyabb (ref.)	2,8		
	Általános iskola	7,7	2,63	0,001
	Gimnázium	18,4	4,74	0,000
	Egyetem	46,2	19,48	0,000
Etnikai összetétel (romák aránya)	35–50% (ref.)	5,2		
	20–35%	2,6	0,52	0,067
	Kevesebb mint 20 %	4,2	0,68	0,268
Nagelkerke R Square = 0,154				

9. táblázat: A vegyes házasságot befolyásoló faktorok a romák körében (2002–2017)

Szocializációs minták etnikailag vegyes házasságban

Az etnikai csoportokat sajátos normáikkal és értékekkel jellemzik, amelyeket átadnak a következő generációnak egy homogén házasság kereteiben. Az etnikailag vegyes házasságban, családban nevelkedő gyerekek két különböző, a két nemzetiség képviselőitől származó normával és értékrendszerrel szembesülnek. Kulturálisan vegyes környezetben nőnek fel. Esetenként a két nemzetiségi csoport között kicsi a társadalmi távolság, ami a vegyes házasság valóságában, a nemzetiségre való tekintet nélküli házasságkötésben is megerősítést nyer. Fónadová és Katrňák³¹ szavaival élve, elképzelhető a különböző etnikai csoporthoz tartozó férfi és nő közötti bizalmas, intim viszony. Az elgondolt társadalomban, a társadalomról alkotott képzetek szintjén, ennek a vegyes házasságnak nincsenek akadályai³².

A legutóbbi, 2011-es népszámlálás adatai lehetővé teszik a szülők és gyermekeik együttes azonosítását. Így végigkövethetjük a vegyes házasságban (élettársi viszonyban) a gyerekek szocializációját befolyásoló tényezőket. Az anya, apa és gyerek nemzetiségi hovatartozásának alapvető szerkezetét mutatjuk be a 11. táblázatban. Ahogy várható volt, a magyar nemzetiségű gyermekek szinte 80%-a magyar nemzetiségű háztartásban él. Valamivel több mint 6%-nak van magyar anyja és szlovák apja, 4%-nak pedig fordítva. Érdekes megfigyelés, hogy a magyar gyermekek szinte 8%-nak van szlovák szülője.

A roma gyerekek körében még inkább jellemző a család etnikai homogamíája. A gyerekek csupán egytizede nő fel olyan családi környezetben, ahol az egyik szülő nem roma. A szülők nemzetiségének kombinációit lásd a 10. táblázatban.

31 Fónadová, Laura – Katrňák, Tomáš. Etnická homogamie na Slovensku v letech 1992 až 2012. *Czech Sociological Review*, 2016. 52 (2). 157–178.

32 Uo.

Apa etnicitása	Anya etnicitása				
	Szlovák	Magyar	Roma	Egyéb	Ismeretlen
	<i>Gyermek etnicitása: magyar</i>				
Szlovák	7,6	6,3	0,0	0,0	0,0
Magyar	4,0	79,7	0,1	0,3	0,3
Roma	0,0	0,2	0,1	0,0	0,0
Egyéb	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0
ismeretlen	0,0	0,5	0,0	0,0	0,1
	<i>Gyermek etnicitása: roma</i>				
Szlovák	2,6	0,1	1,9	0,0	0,1
Magyar	0,0	0,2	0,6	0,0	0,0
Roma	1,4	0,2	90,3	0,1	0,9
egyéb	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
ismeretlen	0,1	0,0	1,0	0,0	0,4

10. táblázat: A gyermek nemzetisége az apa és az anya nemzetiségének függvényében (%)

Elemzésünk következő részében az egyes családban élő roma és magyar nemzetiségű gyerekekre irányítjuk figyelmünket. A 11. táblázatban látható a vegyes családban élő magyar gyerekek aránya a szülőkre jellemző néhány változó szerint. Itt látható a logisztikus regresszió modell is, ahol a magyar nemzetiség a függő változó. Ha az anya a magyar a családban, akkor valamivel nagyobb annak a valószínűsége, hogy a nyilvántartásban a gyereket magyarként tartsák számon.

A vegyes házasságokban gyakrabban lesz a fiúból magyar. Úgy tűnik, a területi eloszlás (a magyar népesség lakta területek, a település mérete, illetve típusa) nincs hatással a gyermek számára választott magyar identitásra. Másfelől viszont fontos tényező a magyarok aránya a településen. Azokon a településeken, ahol nagyobb arányban élnek magyarok, megnő a magyar nemzetiségűnek besorolt gyerekek aránya is a vegyes családokban.

Ahogy az alábbi táblázatban is látszik, az iskolai végzettség hatása szignifikáns. Vegyes családban az alapfokú iskolai végzettségű szülők nagyobb eséllyel sorolják be gyermeküket a magyar népességbe. A legkisebb esély erre a középfokú végzettségű szülők körében van.

Az etnicitás és vallás hatása nem következetes. Ha a nem magyar társ a többség tagja (szlovák nemzetiségű társ), kisebb az esélye, hogy a gyermek számára a szülők a magyar nemzetiséget választják, mint abban az esetben, ha a nem magyar társ roma nemzetiségű. Nem rajzolódik ki világosan a magyar, illetve nem magyar társ vallásának hatása. Kizárólag a református magyar és nem magyar szülők körében észlelünk nagyobb hajlandóságot arra, hogy a gyermek számára a magyar etnicitást válasszák. A családforma tekintetében az látszik, hogy az élettársi viszonyok körében magasabb arányban választanak magyar identitást a gyermek számára.

A roma társ neme, a gyermek neme, részben a lakhely és a szülők iskolai végzettsége szignifikáns hatással van a vegyes családban felnövő gyermek roma identitására. Más kulturális jellemzők (nemzetiség, szülők vallása) hatását elhanyagolhatónak tekinthetjük.

A binomiális logisztikus regresszió kimutatta, hogy a kérdezettek nagyobb eséllyel választják a roma identitást, ha az anya válaszol a nemzetiségre vonatkozó kérdésre. A területi eloszlás szempontjából a roma nemzetiségi hovatartozást gyakrabban választják az Eperjes kerületben élő vegyes családok körében és olyan régiókban, ahol a romák aránya alacsonyabb (Kelet-Szlovákián kívüli régiók és Besztercebánya környéke). Továbbá a közepes méretű városban élő roma szülők gyakrabban választják gyermekük számára a roma identitást (lásd a 12. táblázatot).

		Magyar vegyes házasság		
		%-a választotta a magyar identitást	EXP. β	SIG
Összesen				
A magyar társ neme	Nő (ref.)	27,3		
	Férfi	18,3	0,60	0,000
A gyermek neme	Lány (ref.)	19,7		
	Fiú	24,4	1,25	0,000
Régió	Csallóköz (ref.)	29,6		
	Bodrog	27,1	0,95	0,495
	Pozsony és környéke	14,1	0,93	0,368
	Gömör	26,8	1,15	0,015
	Ipoly	22,2	1,02	0,683
	Kassa és környéke	21,0	1,36	0,000
	Vág	18,6	0,84	0,004
	Dél-Szlovákián kívül eső régió	15,4	0,90	0,186
Település mérete	1000 lakos alatt (ref.)	28,4		
	1000–2000 lakos	24,3	0,86	0,005
	2000–5000 lakos	22,8	0,91	0,086
	5–20 000 lakos	22,5	0,90	0,257
	20–50 000 lakos	20,9	1,05	0,624
	50000 +	13,8	0,87	0,241
A magyarok aránya a településen	Több mint 75% (ref.)	33,6		
	50–75%	25,4	0,69	0,000
	35–50%	21,0	0,50	0,000
	20–35%	17,7	0,43	0,000
	Kevesebb mint 20 %	14,1	0,35	0,000

Településtípus	Falu (ref.)	25,3		
	Város	19,6	0,96	0,658
Iskolai végzettség	Alap (ref.)	32,9		
	Közép	21,6	0,67	0,000
	Felsőfokú	20,7	0,73	0,000
A nem magyar társ etnikai hovatartozása	Szlovák (ref.)	21,5		
	Roma	47,1	2,03	0,000
	Egyéb	36,6	1,93	0,000
A nem magyar társ vallása	Római katolikus	22,3		
	Evangelikus	20,0	0,93	0,315
	Református	30,9	1,21	0,018
	Egyéb	22,0	0,95	0,248
A magyar társ vallása	Római katolikus	22,2		
	Evangelikus	19,3	0,88	0,332
	Református	27,5	1,24	0,000
	Egyéb	20,5	0,98	0,654
Párkapcsolati forma	Házasság (ref.)	21,7		
	Regisztrált élettársi kapcsolat	28,4	1,19	0,000
Nagelkerke $R^2 = 0,087$				

11. táblázat: A vegyes családban élő magyar gyermekek etnikai besorolását befolyásoló tényezők (Binomiális logisztikus regresszió)

		Roma vegyes házasság		
		%-a választotta a roma identitást	EXP. β	SIG
Összesen				
A roma partner neme	Nő (ref.)	46,0		
	Férfi	24,4	0,40	0,000
A gyermek neme	Lány (ref.)	26,8		
	Fiú	39,3	1,79	0,000
Régió	Kassa (ref.)	37,3		
	Eperjes	42,2	1,44	0,004
	Besztercebánya	35,1	1,12	0,406
	Egyéb	17,1	0,46	0,000
Település mérete	1000 lakos alatt (ref.)	32,3		
	1000–2000 lakos	37,1	1,44	0,016
	2000–5000 lakos	34,7	1,89	0,000
	5–20 000 lakos	42,3	4,03	0,000
	20–50 000 lakos	22,0	2,23	0,007
	50 000 +	23,2	4,09	0,000
A romák aránya a településen	35–50% (ref.)	45,0		
	20–35%	36,9	0,66	0,006
	Kevesebb mint 20 %	32,7	0,60	0,001

Településtípus	Falu (ref.)	35,5		
	Város	31,3	0,51	0,001
Iskolai végzettség	Alap (ref.)	39,1		
	Közép	20,9	0,54	0,000
	Felsőfokú	18,1	0,70	0,084
A nem roma társ etnikai hovatartozása	Szlovák (ref.)	33,4		
	Magyar	32,0	1,17	0,265
	egyéb	45,8	2,75	0,000
A nem roma társ vallása	Romai katolikus	30,9		
	Evangélikus	16,7	0,48	0,056
	Református	35,1	1,21	0,654
	Egyéb	39,9	1,52	0,004
A roma társ vallása	Római katolikus	31,9		
	Evangélikus	24,0	0,93	0,855
	Református	47,4	1,85	0,245
	Egyéb	37,4	0,93	0,609
Párkapcsolati forma	Házasság (ref.)	32,3		
	Regisztrált élettársi kapcsolat	37,5	1,18	0,107
Nagelkerke $R^2 = 0,191$				

12. táblázat: A vegyes családban élő roma gyermekek etnikai besorolását befolyásoló tényezők (Binomiális logisztikus regresszió)

DIASZPÓRAINTERJÚK

A magyar diaszpóra intézményesülésének és anyaországi kapcsolatainak mélyebb megismerése érdekében felkerestem és mélyinterjúkat készítettem azokkal a szervezeti vezetőikkel, akik a helyi, lokális szinten végzett közösségépítő tevékenységeik mellett jelentős szerepet vállalnak a magyar diaszpóra regionális, országhatárokon átívelő kapcsolathálójának kialakításában, a nagyobb ernyőszervezetek irányításában, valamint az anyaországi vezetőkkel meglévő kapcsolatok fenntartásában. A velük folytatott beszélgetések fényt derítenek a területenként eltérő önszerveződési folyamatok sokrétűségére, a közösségi élet régi és új kihívásaira és lehetőségeire, valamint a magyarországi támogatások fogadtatására. Jelen rovatban ezeknek a beszélgetéseknek a feldolgozott szövegeit közöljük az egymást követő lapszámainkban. A mélyinterjúk elkészítésével a magyar diaszpóra szervezeti életének értelmező megértése és bemutatása volt a célom: a diaszpóra intézményesülésének emberi mivolta után kutattam, a jelentések nyomába szegődve.

Az előző lapszámban megjelent interjúszöveg:

Lendvai-Lintner Imre: *„...a diaszpórában működő szervezetek legtöbbjét cserkészek alapították”*

Gazsó Dániel
szerkesztő

**„ÚGY ÉREZTÜK, HOGY
A MAGYAR EMIGRÁNS SZERVEZETEK VEZETŐI
AMERIKÁBAN A MÚLTBAN ÉLNEK,
ÉS ELLENTÉTES POLITIKAI CÉLJAIKKAL
SZÉTFORGÁCSOLJÁK A KÖZÖSSÉGEINKET.
ELHATÁROZTUK, HOGY EZEN MI VÁLTOZTATNI
FOGUNK” –**

**LUDÁNYI ANDRÁSSAL
GAZSÓ DÁNIEL BESZÉLGET**

Ludányi András 1945-ben emigrált családjával Ausztriába, majd néhány évvel később az Amerikai Egyesült Államokba. Dipiként (*Displaced Persons*), volt ellenséges országból származó bevándorlóként nehezen tudtak elhelyezkedni az Újvilágban. Ennek ellenére András nagy karriert futott be: az Ohio Northern University professor emeritusaként ment nyugdíjba. Mindemellett a helyi magyar közösségek szervezeti életében is aktívan részt vett. Az 1970-es években – a már elhunyt Éltes Lajossal együtt – megalapították a Magyar Baráti Közösséget, mely minden évben megszervezi az Itt-Ott Találkozót, az Amerikai Egyesült Államokban élő magyarok egyik legjelentősebb összejövetelét. Andrással a második világháborút követő magyar emigrációról, az Amerikában élő magyarok sokszínűségéről, valamint a tengerentúli diaszpóraszervezetek mai formáinak kialakulásáról beszélgettem.

Gazsó Dániel: Mi kényszerített Titeket arra, hogy négy testvéreddel és szüleiddel együtt 1945-ben elhagyjátok Magyarországot?

Ludányi András: Édesapám a második világháborúban a somogyi Rosseb-ezred parancsnoka volt. A Don-kanyarban megsebesült, egy akna épp mellette robbant fel, több mint negyven szilánk került a lábába, de ez mentette meg az életét: kórházba vitték még a doni áttörés előtt. Miután rendbejött a lába, visszament a frontra, a Kárpátoknál ismét ő vezette a somogyi ezredet. Kőrösmező területén voltak a hadállásai. Azt a területet nagyon

jól tudták tartani: ha a románok nem állnak át, és alulról nem jönnek be az oroszok, akkor valószínűleg tudták volna tartani hosszabb ideig is. A lényeg, hogy édesapám kulcsszerepet játszott a Kárpátok védelmében, így nagyon is emlékeztek rá, ezért mennünk kellett. [...] Budapest körülzárásakor [Budapest ostroma: 1944. december 25-től 1945. február 13-ig] édesapám eljött értünk Kaposvárra, hogy útnak indítson minket nyugat felé. Volt egy tiszt kocsija, de abban már nem volt benzin, így hozzákötötték a két lovunkat, Ducit és Dáliát, azok húztak ki minket Kaposvárról Salzburgba. Én a két kisebb testvéremmel együtt a hátsó ülésen utaztam. Édesapám csak később jött utánunk, édesanyámmal mentünk ki, és volt még velünk egy pár katonatiszt a Somogyi ezredtől.

GD: Édesanyád Erdélyből származott, édesapád pedig – ha jól tudom – 1940-ben mint katonatiszt részt vett az észak-erdélyi bevonulásban, miután a második bécsi döntés értelmében ezt a területet visszacsatolták Magyarországhoz. Ez egy meghatározó élmény volt számára? Sokat emlegette később? A XX. századi határváltoztatások fontos téma volt nálatok a családban?

LA: Állandóan erről beszéltek otthon. Édesanyám rengeteget mesélt Erdélyről, főleg Borbátvízről, ahol nevelkedett, édesapánk meg Trianonról beszélt sokat, még az USA-ban is. [...] A középiskolában én még házi dolgozatot is írtam Trianonról. Belevittem szívem-lelkem, az amerikai diákok meg nem értették, csak néztek, hogy én valami másik bolygóról jöttem-e.

GD: Mért akartad megértetni az amerikai osztálytársaiddal a Trianoni békeszerződés ügyét?

LA: Hát, hogy lássák, hogy ami Trianonban történt, az mennyire igazságtalan volt, hogy mennyire ellenkezett a népek önrendelkezési jogával, Wilson elnök tizennégy pontjával. Ezt a középiskolában nem igazán sikerült elérnem, de az egyetemen igen, mert ott már olyanokkal voltam együtt, akiket érdekelt a történelem és a politikai élet.

GD: Visszatérve a kivándorlásotok történetére, mikor érkeztetek Salzburgba, és hol szálltatok meg?

LA: Május elején, már a fegyverletétel után érkezünk meg egy kis faluba, Salzburgtól délre, ami már amerikai zóna volt. Egy osztrák földműves farmján szálltunk meg. Többen is laktak ott: Ausztriában ekkor annyira zűrés volt a helyzet, hogy menekültek voltak mindenhol, így a tanyákon is. [...] Egyszer, amikor ezzel az osztrák farmerrel vacsoráztunk, betört a házba egy csetnik különítmény [szerb katonai alakulat]. Háborús bűnösöket kerestek, elsősorban magyarokat. Elvitték édesapámat és még három tisztet, egy hétig nem

is hallottunk felőlük. Átadták őket az amerikai megszálló erőknél, azok meg még nem tudták, hogy ellenségként vagy barátként kezeljék őket. Megnézték, kinek van a legmagasabb fokozata: édesapám ezredes volt, így őt bízták meg, hogy a fogolytáborban legyen fogolyrendtartó. Meghallotta valakitől, hogy a fogságban lévő katonákat el fogják szállítani Magyarországra vagy Oroszországba, erre összeszedte a magyar tiszteket, és azt mondta nekik: *„az egyik éjszaka ki fogunk innen mind menni, és szétszéledünk Ausztriában”*. Kifigyelték, hogy az amerikai örök mikor, hogy vigyáznak rájuk, aztán egy hét sem kellett hozzá, mind megszöktek onnan. [...] Miután újra együtt volt a család, átmertünk Hochburgba, ahol édesapámnak sikerült munkát találnia: egy grófnő parkjában kertészkedett.

GD: Mi volt a hosszabb távú tervetek? Ausztriában akartatok maradni, vagy tovább akartatok onnan vándorolni?

LA: Mi reméltük, hogy ez egy ideiglenes helyzet, hogy az oroszok hamarosan kivonulnak Magyarországról, és akkor mi hazamehetünk.

GD: Mikor vált számotokra egyértelművé, hogy nincs visszaút Magyarországra?

LA: Amikor megkaptuk a leveleket a magyar rokonoktól, hogy édesapát körözik, és hogy semmiképp se menjünk haza. Nem is tudom, hogy adták fel ezeket a leveleket, de valahogyan eljutottak hozzánk. Így aztán kint maradtunk. Édesapám a kertészkedés mellett Braunauban is dolgozott egy ideig az alumíniumgyárban. Aztán meghallottuk, hogy '48 vége felé az amerikaiak megváltoztatták a bevándorlási törvényüket, és beengedik a volt ellenséges államok menekültjeit, tehát nemcsak a lengyeleket, meg azokat, akik az ő oldalukon harcoltak, hanem minket, magyarokat is, de csak akkor, ha be tudjuk bizonyítani, hogy nem voltunk se nyilasok, se kommunisták. És hát az édesapám nem volt egyik sem, katonatiszt volt, azoknak nem is volt szabad politikai párthoz tartozni. [...] A wegscheidi lágerben kellett tisztáznunk mindezt. Ott az UNRRA [United Nations Relief and Rehabilitation Administration] segítette a menekülteket: adtak nekünk Trumankrumplit – ahogy mi neveztük –, ami amerikai édesburgonya volt, nem rendes krumpli. Sajnos a közép-kelet-európai szakácsok nem tudták, hogy ezt másképp kell elkészíteni: sok hagymát meg zsírt raktak hozzá, amitől borzasztó íze lett, ráadásul sokszor oda is égették, így az emberek az árokba öntötték.

GD: Ebben a köztes időben – amíg az Amerikai Egyesült Államok még nem nyitotta meg a határait a dipik előtt – sok magyar menekült úgy döntött, hogy délnek veszi az irányt. Bennetek nem fordult meg ez a gondolat?

LA: De, nekünk Argentína, Brazília és Ausztrália voltak az alternatíváink, de édesapám hezitált, nem akart elindulni, amíg biztossá nem válik, hogy mi lesz Magyarországon. Ő haza szeretett volna menni.

GD: Hogyan jutottatok el Ausztriából Amerikába?

LA: Hajóval. General Blatchford volt a neve. Ez egy régi csapatszállító hajó volt, amivel a háború alatt a katonákat szállították Amerikából Európába, aztán visszafelé a menekülteket vitték rajta. Bremenhavenből indultunk, és New Yorkba érkeztünk.

GD: Milyen feltételei voltak az Amerikai Egyesült Államokban való letelepedésnek?

LA: Kellett egy szponzor, aki felelősséget vállalt értünk. A mi szponzorunk egy katolikus szervezet volt, a National Catholic Welfare Council (NCWC), ami a bevándorlókkal foglalkozott. Ez elsősorban azért vállalt felelősséget értünk, mert mi, fiúk, édesapámmal együtt mind katolikusok voltunk, csak édesanyám és a nővérem voltak reformátusok, tehát mi voltunk többségben. Ezért is küldtek minket aztán Virginiába: meg akarták növelni az ott élő katolikusok számát. [...] New Yorkból, a Penn Stationról mentünk le Richmondba, az NCWC tett fel minket a vonatra, ők vették meg a jegyeinket is. Mikor felszálltunk, akkor láttuk, hogy rajtunk kívül minden utas fekete. '49-ben még a feketék csak az utolsó vagonokban utazhattak, a „fehér kocsik” előtt voltak, de mivel mi még nem voltunk „igazi amerikaiak” – még rajtunk volt a DP-kártya –, ezért minket is a feketék közé tettek. Nem volt probléma, nagyon rendes emberek voltak. [...] Végül Richmondtól délre, Victoriában, egy farmon tudtunk elhelyezkedni. 75 dollárt kapott az egész család egy hónapra, és mindenki dolgozott: édesanyám és nővérem fejték a teheneket, mi meg vittük őket legelni. Közben jártunk iskolába is: kimentünk az út szélére, ott vártuk az iskolabuszt, ami elvitt minket egy „fehér iskolába”; az utca másik oldalán álltak a fekete gyerekek, ők egy másik iskolabusszal mentek a „fekete iskolába”. Nem volt egyszerű életünk, sokkal nehezebb volt, mint Ausztriában.

GD: Hogyan sikerült kitörnötök ebből a nehéz élethelyzetből?

LA: A nővérem még Ausztriában elég jól megtanult angolul. Hochburgban a grófnő megengedte neki, hogy a lányaival együtt tanulja a nyelvet a bejárónőtől. Mikor Virginiába kerültünk, írt egy levelet az NCWC-nek, melynek következtében áthelyeztek minket egy másik farmra, Ameliába, ahol sokkal jobb volt a helyzet. Ott 85 dollárt fizettek, és külön házában lakhattunk, nem kellett a farmerrel együtt élnünk, volt rendesebb kályha, amin édesanyám tudott főzni.

GD: A szüleid nem tanultak meg angolul?

LA: Sosem tanultak meg igazán jól. Édesapám még el tudta mondani, hogy mit akar, a munkahelyen megállta a helyét, de édesanyám szándékosan nem akart megtanulni angolul, mert attól félt, hogy akkor mi el fogunk felejteni magyarul. Határozottan azt mondta: ő nem fog megtanulni angolul, vele csak magyarul lehet beszélni.

GD: És kikkel tudott magyarul beszélni? Virginiában voltak magyarok?

LA: Virginiában nem volt senki, csak a családon belül tudtunk egymással magyarul beszélni. New Yorkban már más volt a helyzet.

GD: Mikor költöztetek New Yorkba?

LA: '51-ben, de nem egyszerre. A nővérem ment először, odaköltözött édesanyám rokonaihoz, akik közben szintén kivándoroltak Amerikába. Aztán mikor a nővérem talált jó állást, küldött pénzt a bátyámnak, hogy ő is el tudjon menni New Yorkba. Kettejük együttes munkájából összejött annyi, hogy az egész családnak ki tudták fizetni a vonatjegy árát. Elbúcsúztunk a farmerektől, és mentünk New Yorkba. [...] Miután a szüleim kaptak munkát egy gémkapocsgyárban, ki tudtunk venni egy saját lakást. Addig az édesanyám rokonainál laktunk. [...] A szüleim azt akarták, hogy magyar közösségben legyünk, így beadtak minket a cserkészetbe. A hetes számú Erős Gusztáv Cserkészcsapat volt a miénk. Azt még Vasvári Zoltán hozta létre, aki New Yorkban rakodómunkás volt, de a második világháborúban már páncélos katonatiszt, szolgált az orosz fronton is, és kapitányi rangig vitte. Ő szervezte meg a New York-i Cserkészcsapatot '51-ben, és mi, a két öcsémrel '53-ban léptünk be. Nagy élmény volt számunkra hétfévente magyar közösségben lenni.

GD: A cserkészlet mellett jártatok hétfélig magyar iskolába is?

LA: Igen. New York város keleti oldalán volt egy magyar könyvesbolt, aminek Taliga Miklós bácsi volt a tulajdonosa, ő szponzorálta az Árpád Klub épületében működő hétfélig magyar iskolát, ahova jártunk. [...] Az Árpád Klubot a régi amerikások építették: azok, akik még 1925 előtt, tehát a Johnson Act [Johnson–Reed Immigration Act of 1924] hatálybalépése előtt telepedtek le Amerikában. Ezek a régi magyarok építették a klubházakat és a magyar templomokat is.

GD: Milyen volt a viszonyotok a többségi társadalommal? Milyen volt a magyar közösség általános megítélése New Yorkban?

LA: Egyszer, amikor Astoriából – ahol laktunk – Manhattanbe mentünk cserkészgyűlésre a BMT [Brooklyn–Manhattan Transit Corporation] vonalán, és magyarul

beszélgettünk egymással – ez ’54–55-ben lehetett –, akkor egy öreg zsidó úr fölugrott a székből, és ránk rivallt: „*Quit talking this foreign gibberish!*” – Ne idegen nyelven beszéljete! „*Speak American!*” – Beszéljete amerikaiul! – ami alatt természetesen az angolt értette. Ezt olyan jó brooklyni akcentussal mondta, a brooklyni zsidók tipikus kiejtésével. Nagyon megrémültünk, és befogtuk a szánkat. Az amerikai társadalomban, ahogyan a feketéket és fehéreket is szétosztották, úgy az idegenekre is sokkal erősebb nyomást gyakoroltak. Ez volt az olvasztótégely, a *melting pot* időszaka. A ’60-as években ez megváltozott. A nagy fekete lázadás, a *Black Power movement* pozitívan hatott a kisebbségekre: arra buzdította őket, hogy jobban védjék meg magukat. Az indiánok, Amerika igazi őshonosai mellet a ’60-as években a többi etnikai csoportban és nemzeti kisebbségben is megerősödött az öntudatosság. Ekkor kezdtünk el nyíltan beszélni arról, hogy meg akarjuk tartani a nyelvünket, a kultúránkat, és hogy Amerika legyen inkább egy mozaiktársadalom és ne egy olvasztótégely. Ezt máig nem sikerült megvalósítani – Amerika most is egy beolvastó társadalom –, de vannak kis szigetek, ahol más kultúrák is fenn tudnak maradni.

GD: Miben térnek el leginkább a magyar diaszpórák közössége a többi, hasonló jellegű kisebbségi közösségtől az Amerikai Egyesült Államokban?

LA: Az európai, fehér nemzetiségi vagy etnikai csoportok mindig hajlamosabbak voltak a beolvadásra, mint a feketék, az ázsiaiak vagy a bennszülött indiánok. A bennszülött indiánok egy leigázott nép voltak: ők rezervátumokban éltek. A feketék rabszolgák voltak, felszabadításuk után meg majdnem száz évig másodrendű polgárok, így rá voltak kényszerülve a szegregációra. A Dél- és Közép-Amerikából jött bevándorlók, a mexikói chicanók, meg a többi hispán nagyon nagy számban voltak. A fehér etnikai csoportok közül ilyen erős öntudata csak a görögöknek és az örményeknek volt, elsősorban azért, mert nekik volt saját vallásuk úgy, mint a zsidóknak. A többieknek, a lengyeleknek, a magyaroknak, az olaszoknak nem volt ilyen erős összetartó erejük, így jobban ki voltak téve a beolvasztásnak.

GD: Mi tartotta össze az Amerikában élő magyar közösségeket az 1960-as években?

LA: 1956.

GD: Mit jelentett nektek, Amerikában élő magyaroknak az 1956-os magyarországi forradalom?

LA: Én 16 éves voltam akkor. A rádióhoz voltunk tapadva. Minden nap figyeltük, mi történik Magyarországon, és mentünk ki tüntetni a szovjet ENSZ misszió elé, a 68-as utcába. Rendőrök voltak a fakerítés és a misszió között, és mi előttük ordítoztuk angolul, hogy „*ruszkek haza!*”, meg hogy „*véreskezű gyilkosok!*” És akkor láttam, ahogy felnéztem,

hogy az első emelten a függöny megmozdul, és kinéz egy orosz, nagy vigyorral az arcán. Nagyon felbőszültem: felkapaszkodtam, és húztam fel magam az erkélyre. A legközelebbi fiatal rendőr elkapta a lábamat és lerántott. Egy éjszakát a dutyiban töltöttem. Édesapámat behívták az őrsre, és megmondták neki, hogy ne engedjen többet az orosz misszióhoz. Nem is engedett, de én tüntettem máshol. [...] Emlékszem, egyszer egy republikánus néni odarohant hozzánk, és azt mondta: „*Not one drop of american blood!*” – Nem akartak amerikai vért ontani ezért az ügyért. Szóval emocionális volt az egész.

GD: Az 1960-as években részt vettél egy Magyarország felszabadítására törekvő mozgalomban, melyről dokumentumfilm is készült 2017-ben, *Lövészek* címmel, Pigniczky Réka rendezésében. Pontosan mit csináltatok? Hogyan készültetek a felszabadító hadműveletre?

LA: Az ötlet Vasvári Zoltántól jött, aki a mi hetes számú Erős Gusztáv Cserkészcsapatunknak volt a vezetője. Az országos vezető, Bodnár Gábor ugyan azt vallotta, hogy a cserkészben nem szabad politizálni, Zoli bá azt mondta, hogy: „*Jó, hát nem politizálunk, de a cserkészeket fegyverhasználatra is képezzük, hogyha még egyszer történik egy '56, akkor ne legyünk ennyire felkészületlenek*”. Egy kis cserkészszervezetből paramilitáris szervezetet akart létrehozni, amiről a cserkészvezetők hallani sem akartak. Erre Zoli bá kivált a cserkészetből, és megalapította a lövészmozgalmat. Főleg a keleti parton, New Jersey-i városokban, Newarkban, Passaicban, Cliftonban rekrutálták a fiatalokat. Öcsém és én szervezői lettünk ennek a mozgalomnak: még Connecticutba is elmentünk toborozni, főleg kocs mákba, ahol összeszedtük azokat a melós gyerekeket, akik nem találták a helyüket. Ebből a szempontból ez egy pozitív dolog volt, összehozta a magyar fiatalokat. Sokat találkoztunk, havonta egyszer célba lőttünk, kijártunk egy farmra, ahová voltak, akik ejtőernyővel is leugrottak a kibérelt repülőből. Készültünk, hogy ha megint történik valami, mint '56-ban, akkor Magyarország felszabadításában részt tudjunk venni.

GD: Az Amerikában élő magyarok szervezeti életét illetően a szakirodalom különbséget tesz a negyvenötösök és negyvenhetesek között. Mi volt a legfőbb különbség e két, emigrációtörténeti szempontból megkülönböztetett csoport között?

LA: A negyvenötösök azt mondták, hogy a negyvenhetesek behasaltak a kommunis táknak: ők hozták létre a koalíciós kormányt; ők felelnek azért, hogy annyi sok magyart kivégeztek a háború után. A negyvenhetesek meg azt mondták a negyvenötösökre, hogy fasiszták. [...] A negyvenötösök által alapított szervezetek közül ott volt például a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK), amit volt katonatisztek alapítottak, de úgy tudom, a csendőröknek is volt egy hasonló szervezete. Aztán ott voltak az olyan szervezetek is, mint

az Erdély a Szent Istváni Magyarországé, aminek édesapám is tagja volt. [...] A negyvenheteseknek meg ott volt a Nemzeti Bizottmány: az próbált lenni a magyar demokratikus erők külföldi képviselete. Főképp a Kiszgazdapárt tagjaiból állt, akik megnyerték a második világháború után tartott első szabad választásokat, és akiket aztán Rákosiék kiszorítottak, emigrációba kényszerítettek. Olykor szocdemek is voltak közöttük. Ők mind úgy érezték, hogy a független magyar kormányt viszik tovább külföldre.

GD: Ebbe a politikailag megosztottá vált magyar közösségbe hogyan tudtak beilleszkedni az 1956-os forradalmat követően kivándorolt magyarok?

LA: Legtöbbjük nem illeszkedett be, inkább saját szervezeteket alapítottak. Voltak, akik Király Béla [az 1956-os forradalom nemzetőrségének vezetője] köré csoportosultak, voltak, akik Pásztor László [az 1956-os forradalom aktív résztvevője] köré csoportosultak, és voltak, akik a Pongrácz testvérek [szintén forradalmárok, akik részt vettek a budapesti Sztálin-szobor ledöntésében] köré csoportosultak. Létrehozták a saját szabadságharcos szervezeteket, melyek szintén versengtek egymással. Ezen kívül az egyetemistáknak is volt egy különálló szervezete, az Észak-Amerikai Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége.

GD: A Time magazin 1957-ben a „magyar szabadságharcost” választotta az 1956-os év emberének. A korábban érkezettek, a negyvenötösök és negyvenhetesek, akiknek oly sokat kellett küzdeni a többségi társadalom elismeréséért, nem voltak féltékenyek az ötvenhatosokra?

LA: Az ötvenhatosok mindent ölbe kaptak: ösztöndíjakat, állást, lakást, de nem voltunk rájuk féltékenyek, nagyon büszkék voltunk rájuk. A New Jersey-i cserkészcsapatokkal együtt mi, New York-i cserkészek is kimentünk eléjük a Camp Kilmerbe, a Dél-New Jersey-i katonai fogadóbázisra. Magyar népdalokkal és karácsonyi énekekkel fogadtuk ott őket, és adtunk nekik cukrot meg kekszet.

GD: A korábban említett, 1956 után kivándorolt egyetemisták által alapított Észak-Amerikai Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségének Te is tagja voltál, úgy tudom.

LA: Igen, 1960-ban csatlakoztam, amikor az Elmhurst College-ba jártam, Illinoisba.

GD: Hat évvel később azonban Szétszórtság vagy emigráció? címen éles kritikákat fogalmaztál meg ezzel a szövetséggel szemben. Mi váltotta ki a nemtetszésedet?

LA: Sok érdekes ember volt ebben a szövetségben: Papp László, Várallyay Gyuszi, Lipják Béla, Tőkés Rudi, Tóth Csaba és sokan mások, akik később nagyon befutottak. Én

azért váltam kritikussá velük szemben, mert úgy láttam, hogy nem a nagy távlatú magyar érdekeket szolgálják, hanem a kommunista rendszert akarják megbuktatni. A diákszövetség ebben a tekintetben hasonlóvá vált a lövészmozgalomhoz vagy az ABN-hez [Anti-Bolshevik Bloc of Nations – Bolsevista Ellenes Nemzetek Blokkja]. Ezek a szervezetek abból éltek, hogy antikommunisták voltak, nem volt céljuk, hogy saját népüket fenntartsák Amerikában. Mi tudtuk, hogy ez sehova nem vezet, hogy így az emigráció csak egy generációra tud fennmaradni, az emigrációban élők gyermekei és unokái már nem fognak magyarul beszélni. Éppen ezért – a görögök és az örmények mintájára – arra törekedtünk, hogy az Amerikában élő magyar közösségeket hosszú távon megtartsuk.

GD: Korábban említetted, hogy az Amerikában élő magyarok esetében – akiket sem a bőrszín, sem a vallás nem kovácsolt egybe úgy, mint az afroamerikaiakat és az örményeket – mennyire meghatározó volt az '56-os forradalom emlékének csoportkohéziós ereje. Mi történt azután, hogy a forradalmi hangulat alábbhagyott? Mi tartotta össze az újvilági magyar közösségeket?

LA: A kultúra: a magyar tánc, a magyar zene, a magyar nyelv. Valamiképpen ezeket kellett fontossá tenni.

GD: Ebből a célból hoztátok létre a Magyar Baráti Közösséget (MKB) 1967-ben?

LA: A Magyar Baráti Közösség csak '75-től működött formális keretek között. Először egy szabad fórumot hoztunk létre, melynek az Itt-Ott Baráti Kör nevet adtuk egy Ady-vers után: „*Itt valahol, Ott valahol [...], Négy-öt magyar összehajol, [...] Miért is? Miért is? Miért is?*” Az egész úgy kezdődött, hogy '67. szeptember végén a Louisiana State Universityn a kubai diákok szerveztek egy 1956-os megemlékezést. Én velük fociztam, ismertek, tudták, hogy magyar vagyok, és megkértek, hogy tartsak egy előadást 1956-ról. A közönségben ott ült Éltető Lajos is, aki az előadás után odajött hozzám, és bemutatkozott. Kimentünk sörözni a helyi kocsmába, elmondtuk egymásnak az élettörténetünket, és kifejtettük csalódottságunkat az amerikai magyarokban. Úgy éreztük, hogy a magyar emigráns szervezetek vezetői Amerikában a múltban élnek, és ellentétes politikai céljaikkal szétforgácsolják a közösségeinket. Elhatároztuk, hogy ezen mi változtatni fogunk. [...] Akkor még nem szervezetben gondolkodtunk, csak egy vitakört akartunk létrehozni. Kiküldtünk 30 példányban egy vitaindító körlevelet a barátainknak, amelyben olyan kérdéseket vetettünk fel, melyekkel az emigráns szervezetek nem foglalkoztak.

GD: Melyek voltak ezek a kérdések?

LA: A kérdések zöme arra irányult, hogy hogyan tartsuk meg a magyar közösségeket Amerikában. Rámuttertünk arra, hogy ezeknek az emigránsoknak – akik verték a mellüket, hogy ők milyen jó magyarok – a gyermekei már nem tudtak magyarul; hogy ahelyett, hogy a saját családjuk jövőjén gondolkoznának, azon törnek a fejüket, hogyan fogják megbuktatni a Szovjetuniót, amihez semmi hatalmuk nem volt. Az általunk indított vitakör célja az volt, hogy az ilyen szájhösködés helyett fogalmazzuk meg a magyar feladatokat: hogyan hozzunk létre magyar iskolákat; hogyan erősítsük meg a magyar cserkészcsapatokat, hogyan támogassuk a magyar egyházakat. [...] A körlevéllel elindított vitasorozatból két év alatt lett egy folyóirat, aminek az *Itt-Ott* címet adtuk. Legjobb esetben hat szám jelent meg belőle évente, aztán később átálltunk az évkönyvre, mert nem bírtuk már munkával.

GD: Hány embert sikerült megszólítanotok, a közösségépítő munkába bevonnotok?

LA: Körülbelül háromszázat. A keleti parton és Közép-Nyugaton is tudtak rólunk.

GD: Azok a magyar szervezetek, melyeket kritizáltatok, hogyan viszonyultak a Magyar Baráti Közösséghez?

LA: Minden irányból kaptuk a támadást. Balról azt mondták, fasiszták vannak közöttünk, jobbról meg azt, hogy együttműködünk Magyarország kommunista szerveivel. [...] Ez utóbbit arra alapozták, hogy az évente tartott nagytalálkozóinkra mindig meghívtunk egy-egy előadót Magyarországról vagy a Kárpát-medence magyar lakta régióiból, olyanokat, mint Csoóri Sándor, Pomogáts Béla, Czine Mihály, Görömbei András.

GD: Ezek voltak az első Itt-Ott Találkozók, melyeket 1976 óta az Ohio állambeli Lake Hope parkban tartotok minden évben, s melyek mára az egyik legjelentősebb közösségi eseményévé váltak az Amerikai Egyesült Államokban élő magyaroknak?

LA: Igen. Az első ilyen találkozót 1972-ben tartottuk Herefordon, Pennsylvániában. Arra még nem hívtunk meg Magyarországról vendéget, de Püski Sándor, a Püski Kiadó alapítója véletlenül éppen ott volt a feleségével. Ők abban az időben emigráltak Magyarországról, ahol nem adták meg nekik az engedélyt a könyvkiadáshoz. New Yorkban telepedtek le, ott hozták létre a Püski Kiadó utódját, és nyitottak egy könyvesboltot is. '72-ben eljöttek a herefordi találkozóra, és magukkal hoztak egy népdalénekest is, Béres Ferencet. Ő volt az első magyarországi vendégünk. Attól kezdve minden találkozónkra hívtunk vendég előadókat. Próbáltunk nem politizálni, helyette inkább magyar írókat és kultúregyéniségeket szerepeltettünk.

GD: Ezeknek a vendég előadóknak a Magyar Népköztársaság gond nélkül kiadta az útlevelet, hadd menjenek a magyar kultúrát erősíteni Észak-Amerikába?

LA: Igen. Kezdetben az erdélyieket könnyebben engedték ki, mert Ceaușescu nagyon akarta bizonyítani az amerikaiaknak, hogy ők mások, mint a többiek. Románia volt az egyetlen ország a keleti blokkból, amelyik '67-ben nem szakította meg a kapcsolatot Izraellel, és ennél fogva Nixon és Ford is szorosabb kapcsolatot akart létesíteni a románokkal. Gazdasági partnerként kezelték őket. Ceaușescu kiharcolta, hogy gazdasági szempontból a románok legyenek a „*most favoured nation*” Amerikában, de ehhez bizonyos engedményeket is kellett tennie. Ennek volt köszönhető, hogy öt magyar író is kiengedtek hozzánk Romániából: Sütő Andrást, Farkas Árpádot, Kányádi Sándort, Domonkos Gézát és a párt-embert, Hajdú Győzőt – őt azért, hogy figyelje a többit. Kijöttek és körbejárták az USA magyarlakta településeit.

GD: Te többször is jártál Magyarországon, sőt a szomszédos országok magyarlakta régióiban is, még az 1989–91-es rendszerváltások előtt. Mikor, hova és miért utaztál?

LA: Eleinte tanulmányutak keretében jöttem. A Romániában és Jugoszláviában élő magyarokról írtam a doktori disszertációm: *Hungarians in Romania and Yugoslavia* – ez volt a címe. Először '66-ban Fulbright-ösztöndíjjal voltam Belgrádban hat hétig. Tizen mentünk oda amerikai hallgatók, és velünk jött egy kiváló amerikai tudós is, George Putnam, aki a tanulmányi időszak leteltével azt mondta: „*Kaptok még egy hetet, amikor oda mehettek, ahova akartok*”. A legtöbben Nyugat-Európába mentek, de én még a kurzus alatt összeismerkedtem vajdasági magyarokkal, főleg lányokkal, akik Belgrádban tanultak, vagy akikkel hétvége találkoztam, amikor feljártam Újvidékre, Szabadkára. Ők meghívtak magukhoz. Vettem egy biciklit, és azzal faluról falura tekertem: Horgoson keresztül Zentaig, aztán át a Tiszán, a Bánságba – ahol volt egy lány, Kisoroszon, Kikindától délre, az ő családját is meglátogattam –, onnan tovább Törökbecse felé, majd Bácskába, Feketicsre, onnan Szenttamásra és tovább Telecska felé. Szerettem volna átmenni Magyarországra is, de akkor nem lehetett. [...] Felvettem a kapcsolatot a nagybátyámmal, aki Budapesten élt, de ő sem tudott eljönni, hogy találkozhassunk: ilyen rövid idő alatt nem kapta meg az útlevelet, hogy átjöhessen Jugoszláviába. [...] Négy évvel később, 1970-ben édesanyámmal visszajöttünk őt meglátogatni. Nagyon jó érzés volt Magyarországon lenni. Azelőtt még sosem jártam Budapesten. Tetszett, ezért a '80-as évek elején kutatói ösztöndíjjal visszajöttem, és fél évet itt éltem.

GD: Mit kutattál Budapesten?

LA: A magyar nemzetiségi politikát: azt, hogy Magyarországon a szlovákoknak, a németeknek és a romáknak milyen lehetőségei vannak.

GD: A nemzetiségi kérdésekben folytatott kutatásod nem ütközött nehézségekbe az 1980-as években Magyarországon?

LA: Nem. A magyar kormány akkoriban példaként mutatta föl saját nemzetiségi politikáját. [...] Én a kutatásomat a Gorkij Könyvtárban végeztem, a Molnár utcában. Ott működött Arday Lajos, Joó Rudolf és még néhány kutató irányítása alatt a Nemzetiségi Közművelődési Kutató és Dokumentációs Központ. Joó Rudi egy kiváló tudós volt, aki a Magyar Baráti Közösség vezetése és az Itt-Ott Találkozók szervezése kapcsán is adott jó tanácsokat. [...] Aztán a rendszerváltás után Fulbright-ösztöndíjjal újra visszajöttem Magyarországra. '92 szeptemberétől '93 decemberéig Debrecenben éltem. Felkértek, hogy segítsék ott átszervezni a politológiai tanszéket. Az volt a feladatom, hogy megmutassam, hogyan működik a politológia szak Nyugaton, hogy milyen metodológiát használunk, és hogy ez nem egy ideológiai vonalkövetés, hanem egy kutatási rendszer.

GD: Jelenleg az év egyik felét Amerikában, a másik felét Budapesten töltöd. Mióta élsz kétlaki életet és miért?

LA: Én az első feleségemtől, Nádas Pannitól – aki Clevelandben a Magyar Társaság oszlopos tagja volt – elváltam, aztán '99-ben újránősültem. Egy magyarországi nőt vettem feleségül, Gaál Anna Máriát, aki kiköltözött hozzám Amerikába, de csak azzal a feltétellel, hogy majd, ha nyugdíjba megyek, visszaköltözünk Magyarországra. 2008-ban mentem nyugdíjba, 2009-től élünk kétlaki életet.

GD: Mi volt számodra a legmeglepőbb dolog Magyarországon, amire nem számítottál, mielőtt visszaköltöztél?

LA: Az elamerikiasodás: az, hogy mennyire kezdünk hasonlítani Amerikához; hogy milyen sok fölösleges jövevényyszót használunk; hogy mennyire romlik a magyar nyelv. Ez az, ami engem a legjobban meglepett és kétségbe ejt.

GD: Mi a véleményed az utóbbi években felerősödő magyar emigrációról? Érezhetőek a hatásai az Amerikai Egyesült Államokban? A diaszpóraszervezetek vezetői az egyre nagyobb számban kivándorló magyar fiatalokra utánpótlásként tekintenek?

LA: Nem számítanak utánpótlásnak, mert egy részük csak azért megy ki, hogy pénzt gyűjtsön, és utána hazamenjen, a másik részük, aki kint ragad, az meg sajnos csak kis

százalékban akar magyarnak maradni. Persze vannak kivételek, úgy tudom Bostonban, Texasban és Houstonban is ezekből az ujjakból állítottak össze cserkészcsapatokat.

GD: Hogyan alakult az Amerikai Egyesült Államokban működő magyar szervezetek és az anyaország közötti kapcsolat? Milyen volt régen, és milyen most?

LA: Korábban a legnagyobb fórum a Magyarok Világszövetsége volt. Én annak nem voltam a tagja, csak egy ülésére mentem el, de az borzasztó volt: folyamatosan egymást támadták a jelenlévők. A Világszövetségnek az volt a problémája szerintem, hogy a vezetését egy kiváló költőre bízta, Csoóri Sándorra, aki bármilyen nagy költő is volt, nem értett az emberek politikai vezetéséhez. Elszúrta, mert olyan embereket nevezett ki magas pozíciókba, akik nem csinálták jól a dolgukat. Persze voltak köztük kivételek. A nagy eredményeket a Duna TV képezte és a Bakos István vezette titkárság 1996-tól 2000-ig. Ez utóbbi korszak bizonyította, hogy kevés anyagi alappal, de hatásos vezetéssel szép eredményeket lehet elérni. 2000 után jött az új vezető és a csőd! Patrubány Miklós mindent a saját személyes kultusza köré épített. Társaival együtt egyszerűen fölélték a szervezet vagyonát. A Magyarok Világszövetsége elvesztette funkcióját.

GD: Mi a szerepe a 2011-ben megalakult Magyar Diaszpóra Tanácsnak?

LA: Az egy felülről irányított szervezet, melyet a magyar kormány hozott létre azért, hogy értesüljön a külföldön élő magyarok igényeiről, hogy tudja, hova kell küldeni KCSP-st [a Kőrösi Csoma Sándor Program ösztöndíjasa]. Ilyen szempontból fontos a Diaszpóra Tanács, de nem helyettesíti az önszerveződést. A Magyarok Világszövetsége egy NGO [non-governmental organization – civil szervezet] próbált lenni, amely a magyar kormánytól függetlenül képes vezetni a világ magyarságát. [...] Az, hogy a jelenlegi magyar kormány minden eddiginél nagyobb anyagi támogatást nyújt a külföldi magyarságnak, jó, mert segít a kultúra megtartásában, de nem helyettesíti egy független világszervezet meglétét, amely akkor is ki tud állni a magyar érdekek mellett, ha olyan kormány van hatalmon, amely nem összmagyarságban gondolkodik, hanem csak a szűk állami határokon belüli magyar társadalomban. Itt, ha egyszer kormányváltás lesz – és valamikor valószínűleg lesz –, akkor jól jönne egy ilyen független világszervezet létezése.

Budapest, 2019. március 27.

VERES VALÉR

DEMOGRÁFIAI PORTRÉ 2018 –
ÖSSZKÉP MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGÉRŐL

Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2018. Jelen-tés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2018. 294 oldal

A demográfiai kutatások terén nemzetközi szinten is elismert eredményeket felmutató KSH Népeségtudományi Kutatóintézet rendszeresen kiadja a *Demográfiai portré* című tanulmánykötetet, a legfrissebb kiadása Budapesten 2018-ban jelent meg. Szerkesztői Monostori Judit, Őri Péter és Spéder Zsolt, akik alapos munkát végeztek, a témák széles palettáját gyűjtötték össze: a tanulmánykötet 13 tanulmányt tartalmaz, amelyek a népeségkutatás minden fő témájával, területével foglalkoznak. A kötet terjedelmes, 294 oldal, rövid előszóval, amelyet az intézet igazgatója, Spéder Zsolt jegyez. Ebből megtudhatjuk, hogy a *Demográfiai portré* negyedik alkalommal jelenik meg, hároméves rendszerességgel. Megtudhatjuk azt is, hogy a fejezetek szerkezete, tematikája többnyire kötött, és a 2009. évi szerkezetet követi, de mindig vannak újdonságok, új témák, fejezetek, a 2018. évi friss kötetben ez az apaság kérdéskörével kapcsolatos. Az *Előszó* szerzője szerint a Demográfiai portrészorozat elindításakor az a meggyőződés vezette őket, hogy a kutatási eredmények nem csupán a szorosan vett demográfia szakterületével foglalkozó kutatók, szakemberek számára nyújtanak újat, hanem más tudományok képviselői, valamint érdeklődő olvasók, szakemberek is elolvassák. Erre jól rámutatott az, hogy a kötet bemutatásakor nagyszámú érdeklődő közönség előtt beszélhettünk, opponensek és szerzők egyaránt.

A kötet a magyarországi népesedési folyamatok utolsó évtizedének vizsgálatára, azon belül is főleg két-három év (2015–2017) jelenségeire helyezi a hangsúlyt, de a különböző fejezetek szerzői részéről megfigyelhető az a törekvés is, hogy az aktualitás szempontja mellett a hosszabb időrendi kontextusra is figyeljenek, valamint nemzetközi összehasonlításra és a kontextus ismertetésére is sor kerüljön. Ennek összefüggésében értelmezik a sajátosságokat,

de nem csupán a nyugat-európai országokkal, hanem – ahogy fogalmaznak – *a volt szocialista országok* – azaz a szomszédos kelet-közép-európai országokkal is összehasonlítják a magyar demográfiai jelenségeket.

A kötet első tanulmányának témája a házasságkötések, párkapcsolatok alakulása (*Párkapcsolat, házasságkötés*), szerzői Murinkó Livia és Rohr Adél. Megtudhatjuk, hogy a „*házasságkötések számának évtizedeken át tartó csökkenése a 2010-es mélypont után megtört: 2016-ban 51 805 házasságot kötöttek Magyarországon, ami a 2010-es szinthez képest 45,8%-os növekedést jelent. 2017-ben azonban nem folytatódott a növekedés: 2,3%-kal kevesebb (50 600) házasságot kötöttek, mint 2016-ban.*”¹ A tanulmány nem csupán a demográfia hagyományos házas- és/vagy élettársi kapcsolat fogalmak mentén tartalmaz elemzéseket, hanem az ún. „*látogató kapcsolatban*” élőket is vizsgálja. Megtudhatjuk, hogy 2016-ban, az *Életünk fordulópontjai* kutatás eredményei alapján a 22 éves és idősebb népességből közel 6% élt látogató kapcsolatban, és ennek a populációnak 40 százaléka volt 30 év alatti, bár akadnak közöttük még 50 év fölöttiek is. Továbbá arról is olvashatunk, hogy Magyarországon 2017-ben az első házasságkötések átlagos életkora a nőknél 29,7 év, a férfiak esetében 32,5 év volt, a korábbi évekhez képest tovább emelkedett, és így megközelíti akár az észak-európai országokban jellemző átlagéletkort is, bár az idősoros elemzés alapján kimutatták, hogy a magyarországi emelkedés inkább 2014-ig következett be.

A válásokról szóló fejezetet (*Válás*) szerzői Makay Zsuzsanna és Szabó Laura. Az elemzések fő eredményei közül kiemelendő, hogy a rendszerváltás utáni évtizedekben a válások száma nem változott lényegesen 2010-ig, amikor 23 873 válást regisztráltak, az ezt követő években pedig csökkenő tendenciát mutattak ki, így 2017-ben 18 600 válást jegyeztek fel Magyarországon.

A szerzők megállapítják, hogy a hosszabb időtartamú házasságok még nem értelmezhetők úgy automatikusan, hogy a házasságok stabilabbak lennének az utóbbi években, mint néhány évtizeddel ezelőtt: „*2016-ban a korábbi évtizedekhez képest kevesebb házasság bomlott fel a frigy első éveiben, viszont többnek lett vége hosszabb házasságtartam után.*”²

A következő fejezet születésekkel, termékenységgel, gyermekvállalással foglalkozik (*Gyermekevállalás*), szerzői Kapitány Balázs és Spéder Zsolt. Ez a rész az én nézőpontomból

1 Murinkó Livia – Rohr Adél: Párkapcsolat, házasságkötés. In: Monostori Judit – Öri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet: Budapest, 2018. 9–28, itt: 9.

2 Makay Zsuzsanna – Szabó Laura: Válás. In: Monostori Judit – Öri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet: Budapest, 2018. 29–45, itt: 29.

a kötet talán legfontosabb fejezete. A termékenységi mutatók európai kontextusba helyezésével nemcsak Magyarországról, hanem más országok helyzetéről, sőt egész régiók általános sajátságairól is képet alkothatunk (Dél-Európa), és ehhez térképet is találunk. Bár, ahogy a szerzők írják, a magyarországi gyermekvállalás 2017-re sem éri el az EU átlagszintjét, van számottevő emelkedés az elmúlt évtizedben a gyermekvállalási kedv vonatkozásában. Ezzel együtt a Magyarországon született gyermekek száma stagnált, mivel a termékeny korú nők száma lecsökkent a rendszerváltás utolsó évtizedében. Az utóbbi években jegyzett növekedés magyarázatára megvizsgálták a környező, régióbeli országok helyzetét is, és a következőre jutottak: az 1990-es években megfigyelhető nagy termékenységi visszaesést a legtöbb környező (volt szocialista) országban „visszapótlták”, így ebben az összehasonlításban elkésettnek számító magyarországi termékenységi „visszapótlás” nem különleges, hanem inkább átlagos.³

Az *Apaság* fejezetet Makay Zsuzsanna és Spéder Zsolt írta, ennek nincs előzménye a korábbi kötetekben. Ebben a részben az apák gyermekvállalásáról és az apaság szerepeiről írtak a szerzők. Megtudhatjuk, hogy a férfiak esetében idősebb korban, 45 éves kor után történő gyermekvállalás valamelyest nőtt az utóbbi 16 évben, de csak a gyermekek 5%-a születik ilyen életkorú apától, míg 2016-ban a 35 éves vagy idősebb férfiak lettek apák az újszülöttek 45%-ánál.⁴

A negyedik fejezet témája a családtámogatás, női munkavállalás, szerzője Makay Zsuzsanna. Egyik fontos megállapítása az, hogy a pénzbeli ellátások talán legfontosabb része a hároméven aluli gyermeket nevelő családok támogatása, és ennek középpontjában évtizedekig az otthoni gyermekgondozás állt. Emellett megállapítja, hogy 2014 óta az ún. „gyed extra” keretében a gyermeknevelés összeegyeztetése könnyebbé vált a munkavállalással, és anyagi szempontból is nőtt az értéke; az anyák foglalkoztatási rátája ezzel együtt nem nőtt lényegesen, mivel a 15–54 éves nőknek közel egytizede gyesen, gyeden vagy gyeten lévő inaktív.⁵

Az *Egészségi állapot* című fejezetben Boros Julianna és Kovács Katalin több fontos megállapítást tesznek. Olvashatjuk, hogy 2001 és 2016 között átlagban csökkent, különösen a

3 Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: Gyermekvállalás. In: Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2018. 47–64, itt: 52.

4 Makay Zsuzsanna – Spéder Zsolt: Apaság: A férfiak gyermekvállalása és családi szerepei. In: Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2018. 65–82, itt: 65–70.

5 Makay Zsuzsanna: Családtámogatás, női munkavállalás. In: Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2018. 83–102, itt: 83–86.

nők körében, a nem kielégítő egészségben lévők aránya, ezzel együtt azonban növekedtek az iskolázottság és a jövedelem szerinti egyenlőtlenségek az egészséges élettartamot illetően.

Monostori Judit és Gresits Gabriella az *Idősödés* című fejezetben leírják, hogy a demográfiai előregedés az egész fejlett világra jellemző jelenség. Megállapítják, hogy Magyarországon a „meghosszabbodott várható élettartam együtt jár azzal, hogy az időskor alsó határa több szempontból is későbbi életkorra tolódik el. Ezt nemcsak különféle tudományos megközelítések jelzik, hanem a népesség is érzékeli. Míg 2001-ben a felnőtt népesség az öregkor alsó határát átlagosan 65,3 évben jelölte meg, addig 2016-ban már 68,3 évben”.⁶

A halandóság témájáról Kovács Katalin és Bálint Lajos írt fejezetet, rámutatva, hogy a rendszerváltás óta több vonatkozásban is csökkentek a halandósági mutatók, így egészen 2013-ig a magyar népesség születéskor várható élettartama átlagosan, mindkét nemre évente 0,35 évvel emelkedett. 2013-at követő években a szerzők szerint mind a férfiak, mind a nők születéskor várható élettartama stagnált, és 72,3 év körül alakult a férfiak, és 79,2 év körüli érték jellemző a nők körében.

A család és háztartásszerkezet című fejezetet pedig Monostori Judit és Murinkó Livia írták. Megállapítják, hogy a 2011–2016 között némiképp emelkedő termékenységi mutatók ellenére a gyermeket nevelő háztartások aránya nem változott jelentősen az elmúlt öt évben, de hosszabb távon nézve a gyermekes háztartások arányának korábbi csökkenő tendenciája megállt.

Vargha Lili és Gál Róbert Iván tollából olvashatjuk a *Generációk közötti erőforrás-átcsoportosítás* című fejezetet, amelyben a jövedelmek és kiadások korcsoportos, illetve munkaerőpiaci pozíció szerinti vizsgálatát találjuk. A szerzők rámutatnak arra, hogy a 30–40 év közötti életkorú férfiak kerestek a legtöbbet az egy főre eső munkajövedelem mutatója szerint 2010-ben, míg a 40 év fölöttiek kissé alacsonyabb munkajövedelemhez jutottak, és ennek fő oka elsősorban az, hogy a nyugdíjas életkor felé közeledve a foglalkoztatottak aránya csökken, és többen vannak azok, akik segélyből, betegnyugdíjból vagy öregségi nyugdíjból élnek.

Bálint Lajos és Obádovics Csilla a belföldi vándorlásról írt, erre itt most nem térünk ki. Nagyobb érdeklődésre tart számot *Nemzetközi vándorlás* című fejezet, melynek szerzője Gödri Irén. A szerző több fontos megállapítást fogalmaz meg, az egyik, miszerint a Magyarországra való bevándorlás mértéke és összetétele számottevő változást mutatott az

6 Monostori Judit – Gresits Gabriella: Idősödés. In: Monostori Judit – Öri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet: Budapest, 2018. 127–145, itt: 127.

utóbbi évtizedben. Egyrészt növekedést észlelhetünk, a külföldi bevándorlók száma 2009 és 2016 között 20–26 ezer fő közötti értékekről 2017-ben 36 ezerre emelkedett. A másik változás az összetételre vonatkozik. Származási országok szerint, jelentősen lecsökkent a szomszédos országokból származók aránya a bevándorlókon belül, a korábban többséget kitevő külhoni magyarok aránya a legfrissebb adatok szerint már csak 30 százalékot tesz ki. E jelenség másik oldala, hogy például az erdélyi magyarok fő célországa már nem Magyarország⁷ (Horváth 2012, Kiss–Barna 2012, Veres 2015), de Kárpátaljáról még mindig jelentős mértékű a bevándorolni szándékozók aránya Magyarországra, de ennek is megváltozott a formája. A kedvezményes honosítás következményeként 2011 óta fokozatosan növekedett a külföldön, főleg a Kárpát-medence országaiban született bevándorló magyar állampolgárok száma, és 2014–2015-ben számuk elérte az évi 17–18 ezer főt.

A kötet utolsó, 13. fejezete *A népesség szerkezete és jövője* címet viseli, szerzője Obádovics Csilla. Itt olvashatunk a népességi egyenlegről és a népesség-előrejelzésekről is. A népességi egyenleget illetően megállapítja, hogy Magyarország népessége a korábbi időszakokhoz képest 2011 és 2017 között kétszer akkora mértékben, összesen több mint 400 ezer fővel csökkent. Ennek fő oka egyrészt a természetes szaporodás negatív egyenlege, miszerint a halálozások száma jóval magasabb volt a születések számánál az utóbbi években. A létszámcsökkenés oka másrészt a növekedő elvándorlás, amely még mindig nem kiemelkedő mértékű nemzetközi kontextusban, de amelyet a külföldről történő bevándorlás sem tudott kompenzálni.

A népesség-előreszámítás vonatkozásában a népességcsökkenés különböző scenárióit olvashatjuk. A legvalószínűbb, ún. alapváltozat szerint (2020-tól a jelenleginél kicsit magasabb, 1,65 termékenység (TTA), évi 20 ezer fős kivándorlás, amely 2035-től 10 ezerre mérséklődik, és 15 ezer bevándorló) Magyarország népessége 2070-re mintegy 7,75 millióra csökken. Ha még kedvezőtlenebb demográfiai trendek érvényesülnek, mint az alapváltozat (a jelenlegiek maradnak), akkor (mint alacsony változat) pedig az ország népessége mindössze 6 millió fő lesz jó fél évszázad múlva. A magas változat szerint (az alapváltozatnál magasabb termékenység, pozitív vándorlási egyenleg és magas születéskor várható élettartam esetén mérséklődik a népességcsökkenési folyamat, és a népességszám 9 millió fő körül stabilizálódhat akár fél évszázad múlva is. De nem kizárt, és ezt már nem a szerző teszi hozzá, hanem a recenzió szerzője, hogy amennyiben az idegen, nem magyar

7 Bővebben lásd: Horváth István: Migrația internațională a cetățenilor români după 1989. In: Rotariu, Traian – Voineagu, Virgil. (szerk.): *Inerție și schimbare*. Polirom: Iași, 2012. 199–222.; Kiss Tamás – Barna Gergő: Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. *Working Papers*, 43. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Kiadója: Kolozsvár, 2012.

Veres Valér: *Népességszerkezet és nemzetiség*. Egyetemi Kiadó: Kolozsvár, 2015.

bevándorlókkal szembeni ellenérzések fennmaradnak, a Magyarországra történő bevándorlás pozitív egyenlege csak a külföldi (határon túli) magyarok rendszeres áttelepedésével tartható fenn. Akkor viszont a 9 milliós népesség már a mai 2,2 milliós Kárpát-medencei külföldi magyarság utódait, vagy annak jelentős részét is magába foglalhatja.

A szerző azzal zárja a fejezetet és egyben a könyvet, hogy a *„demográfiai öregedés a népességfejlődés alapfolyamata, meg kell tanulni együtt élni vele. Hosszú távú folyamat, hatása lassan, de nagy erővel bontakozik ki, a megfelelő válaszok pedig nagyon komplexek.”*⁸

8 Obádovics Csilla: A népesség szerkezete és jövője. In: Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2018. 271 – 294, itt: 291.

RESUME

**Tibor PAPHÁZI – Orsolya BÉRES – Edina BARATÉ –
Mariann Trieb – András SZÉKELY**

Couples and Childbearing among Hungarian Families Abroad: Results from a Representative Survey

The Maria Kopp Institute for Demography and Families together with the Research Institute for Hungarian Communities Abroad conducted a survey among the Hungarian minorities in Subcarpathia (Ukraine), South-Slovakia (formerly Upper Hungary), Vojvodina (Serbia) and Transylvania (Romania), collecting 2576 valid responses. The aim of the questionnaire was to study the attitudes to relationships, marriage as well as to plans and facts about childbearing. The sample was representative for sexes, and other basic demographic variables as well; 50,4% of the respondents were men and 49,6% were women in the study. The survey results showed that the start of the first marriage is two years earlier than the so called 'ideal age' for marriage (women 25, men 28) for both sexes. The relationships (marriage or cohabitation) are more stable in the 35–45 age group than among younger couples. According to our respondents the most important preconditions for childbearing are right partner and the appropriate housing. It has been again verified that it is important for mothers to reconcile family needs and work responsibilities. The results show that the attitudes abroad are very similar to those inside Hungary.

Branislav ŠPROCHA

**Ethnic Differences in Family Formation and Patterns
of Exogamy in Slovakia**

Ethnic affiliation is an important factor in family and reproductive behaviour and it also has an important role in assortative mating. The historical presence of numerous ethnic groups, especially of Hungarian and Roma background in certain regions of Slovakia, raises the question of how they differ in some selected population communities (e.g. age, education, economic activity, religion) and whether there are differences according to their place of residence (e.g. size of municipalities). In this study we tried to point out the existing differences in fertility levels and the parity structure of women in relation to ethnicity, education and place of residence. Other important questions that we analyse in our paper are the differences in family formation in connection to ethnicity. For this purpose, we use not only marital status but also census results by households. In the last part of the study we examine the issue of ethnic exogamy.

Dániel GAZSÓ

Diaspora Interviews

“We felt that the leaders of the Hungarian emigré organizations in America were living in the past, and their conflicting political goals fragmented our communities. We set out to change this.” Dániel Gázsó interviews András Ludányi

SZÁMUNK SZERZŐI

BARATÉ Edina

Szociológus, kutató-elemző, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért

BÉRES Orsolya

Szociológus, kutató-elemző, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért

GAZSÓ Dániel

Kulturális antropológus, kutató, Nemzetpolitikai Kutatóintézet; külső óraadó, Nemzeti Közszoigálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar

PAPHÁZI Tibor

Szociológus, kutató-elemző, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért

Branislav ŠPROCHA

Demográfus, kutató, Szlovák Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi és Pszichológiai Központ

SZÉKELY András

Közigazdász, tudományos tanácsadó, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért

TRIEB Mariann

Szociológus, kutató-elemző, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért

VERES Valér

Szociológus, egyetemi tanár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézet